

nuomonę „[...] sutrukdyti tam Karūnos žlugdymui, kuri nemažai kenčia dėl monetos blogos tos valstybės, ir leisti gerą su Jo D Ponų tarybos ir Karūnos pasiuntinių pritarimu [...]“. Čia aiškiai pasisakyta prieš lenkiškos kalimo pėdos lietuviškas monetas. Jų kalyba Lietuvoje nutraukta.

Žygimantui III Augustui tapus Lenkijos karaliumi pirkliais uždrausta vežti sidabrą į kalyklą iš Lenkijos į Lietuvą. 1548 m. Palenkės muitinių arendatorius Ivanas Ermoličius prašė pratęsti arendą 3 metams, kad nebankrutuotų, nes dėl minėtos aplinkybės ir ligos turėjęs nuostolių (278). Taip buvo apribotos galimybės Lietuvai sukurti savo sidabro tiekimo sistemą, taip pat įsigyti daugiau sidabro nei numatyta 1545 m. sutartyje.

Vėl lietuviškų monetų klausimas iškeltas 1550 m. Lenkijos seime (279). Jame karaliaus prašyta be seimo pritarimo nekaldinti Lenkijos monetų ir neleisti to daryti kitose „mūsų valstybėse“. Taigi pageidauta neleisti monetų kaldinti Lietuvoje be Lenkijos sutikimo. Valdovas reikalavimus patenkino. Ta pačia tema kalbėta 1553 m. seime (280). Priimtas nutarimas, kad būtina kaldinti tokias geras monetas, kad išstumtų iš apyvartos blogas. Vėl pakartota, kad be seimo pritarimo valdovas nekaldintų monetų ir niekam to neleistų. Pageidauta, kad monetos, iškaltos Lietuvoje ir dar ten kalamos, nebūtų imamos Lenkijoje, nes Lenkijos piliečiai, seniai susijungę su Lietuva, nedavė sutikimo jų kaldinimui, ir kad dėl jų mažo svorio visos prekės pabrango nenaudai kiekvieno Lenkijoje. Matyt, tuo metu jau būta susirūpinimo, kad nekalamos lenkiškos monetas, nes pakancleris pasiuntiniams į jų klausimą atsakė, jog karalius monetų kalybos reikalo neapleido, kad dvare nuolat paskirtieji svarsto, bet valdovas dar nenusprendė, kad monetos būtų kalamos. Kaip matyti, Žygimantas III Augustas vengė pradėti monetų kalybą Lenkijoje. Tam buvo dvi priežastys. Labai didelis visuomenės susidomėjimas monetų kalyba ir vartojimu, suvaržytos valdovo teisės monetų kalybos srityje. Dar rūpėjo nesužlugdyti monetų kalybos Lietuvoje. Sidabras į Lietuvą buvo vežamas daugiausia iš Lenkijos. Prasidėjus monetų kalybai Lenkijoje, Vilniaus kalyklos laukė liūdna perspektyva.

Po minėtų įvykių iki 1564 m. nieko nesigirdi Lenkijos seimuose apie lietuviškas monetas. 1564 m. Varšuvos seimo recese dėl unijos tarp abiejų valstybių kalbama ir apie monetas (281). Valdovas įsipareigojo su abiejų tautų leidimu be delsimo realizuoti Lenkijos seimo sprendimą, kad Lenkijos ir Lietuvos monetos būtų vienodos išvaizdos, vienodo svorio, gerumo, skaičiaus ir įrašų. Seime priimtas recesas reiškė preliminarų susitarimą. 1567 m. Piotrkavo seimo konstitucijoje kalbama, kad nuspręsti kaldinti monetas dar negali (282). Bet pasitarus toks sprendimas bus padarytas. Taigi aptartu laiku Lenkijos seimams rūpėjo du klausimai: lietuviškų monetų įvežimo ir apyvartos Lenkijoje, bendrų pinigų. Nei vieno iš jų nepavyko išspręsti. Nors pradžioje lietuviškų monetų

pagal Lenkijos kalimo pėdą kalyba ir buvo nutraukta, jų įvežimas į Lenkiją nebuvo sustabdytas. Vėliau minėto pobūdžio monetų kalyba vėl atnaujinta. Jų įvežimas į Lenkiją taip pat nesustabdytas. Dėl pinigų sąjungos taip pat nieko nepadaryta. Pirmiausia reikėjo išspręsti abiejų valstybių politinės sąjungos klausimą.

XIX. 1569 M. LIUBLINO SEIMAS: PINIGŲ SĄJUNGA SU LENKIJA

Didžiausi debatai dėl lietuviškų monetų ir dėl pinigų sąjungos kilo 1569 m. Liublino seime (283). Iš karto lietuviški ketvirtokai buvo devaluoti iki keturių lenkiškų grašių vertės. Vienas iš lenkų pasiuntinių ponas Mikalojus Sienička paklausė sekretorių Valentina Čerskį, kas Lenkiją užtvindė lietuviškomis ir svetimomis monetomis, reikalavo jas išimti iš apyvartos. Visi pasiuntiniai raštiškai pareikalavo, kad tos monetos tuojau pat būtų išimtos iš apyvartos. Karalius ir tarybos ponai norėjo, kad tos monetos būtų prabuojamos ir išperkamos pagal vertę. Pasiuntinių nuomone, didelė žala būtų buvusi, jei tos monetos nebūtų išimtos, pageidavo supirkinėti jas vienoda kaina Lenkijoje ir Lietuvoje. Atsakyme pasiuntiniams kancleris teigė, kad valdovas pageidavo išimti monetas tik tokiu būdu kaip ir Svidnicos, vartoti jas iki Šv. Jono, o po Šv. Jono išpirkti pagal realią vertę. Kitame atsakyme jis pareiškė, kad karalius dėl monetų nenori skubėti ir neskuba, ir sprendimų nedaro, kad jas imtų. Teisino valdovą, kad laisva valia, o ne jo įsakymu lietuviškos monetos paplito Lenkijoje, ir būtų didelė žala, jei būtų iš karto išimtos iš apyvartos Lenkijoje, nes, pavyzdžiui, Svidnicos monetoms išimti iš apyvartos buvo skirta daugiau laiko. Karalius jau buvo liepęs išdininkui ir kitiems pareigūnams supirkinėti lietuviškas monetas pagal gerumą. Jie manė, kad kai išėmimas prasidės, tai lietuviškos monetos jau negalės būti apyvartoje. Dėl užsienio monetų valdovas manė, kad neranda priežasties, dėl kurios jos negalėtų kursuoti Lenkijoje. Visi šie pasisakymai buvo apie kaldintas pagal lenkišką kalimo pėdą lietuviškas monetas, patekusias į Lenkijos rinką. Ši problema nebuvo tokia aktuali ir skausminga Lenkijai, tačiau ją paaitrino tarp lenkų ir lietuvių vykę nesutarimai dėl politinės sąjungos ateities.

Dėl vienodų pinigų, kursavusių abiejose valstybėse, turėjo spręsti Lenkijos ponų taryba (taip dažniausiai vadinamas senatas) su seimu, kartu su lietuviais. Pageidauta, kad kalyba būtų išdininkų žinioje. Liublino unijos privilegijoje dėstomas nutarimas, kad monetos tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje turi bendru sprendimu būti vienodos išvaizdos, vienodos vertės, gerumo ir skaičiaus bei įrašų. Už jo įgyvendinimą paskirtas atsakingu karalius ir jo paveldėtojai. Dar ten yra užuomina, kad vienodos monetos reikalingos tam, kad karūna daugiau neturėtų žalos dėl tų (lietuviškų) monetų.

1569 m. Liublino seimui lietuviai buvo parengę savo nutarimo dėl pinigų sąjungos projektą (284). Jame dėstoma, kad visos monetos dviejose valstybėse turi būti vienodos, vienodo svorio, kalykloms tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje nutarimus ruošti su Lietuvos ponų taryba ir kitais luomais seime, o duoti joms vadovauti išdininkams. Lietuviškose monetose įrašyti Lietuvos vardą.

Dar vykstant Liublino seimui buvo rengiami bendros kalybos pagrindai. Taip spėti leidžia žinia apie Valtino Molerio pranešimą karaliui ir senatui tuo metu (285). Lietuviai dar Liublino seimo metu prašė nemažinti lietuviškų monetų vertės (286). Valdovas tam pritarė.

XX. 1571 M. PROJEKTAS

Nežinomo autoriaus, išmanančio kalybos reikalus, 1571 m. projekte „SENTENTIA DE RE MONETA IN DUCATU LITHVANIA 1571“ pateikti pasiūlymai, kaip laikinai, kol nėra sprendimo dėl bendrų Lenkijos ir Lietuvos monetų, pradėti naujų lietuviškų monetų gamybą (287). Sprendžiant iš jo samprotavimų žinota, kad valstybė neturi tam išteklių. Todėl siūlyta surinkti iš valstiečių nuo galvos po 3 ar 2 lietuviškus grašius. Manyta, kad žydai kas mėnesį gali duoti nuo galvos po 6 lotų markę, kuri gryna kainuoja 8 auksinus. Bajorai turėsia duoti ar paskolinti po sidabro markę. Kalykla veiktų miestiečių sąskaita. Surinkus 20000 auksinų ir 20000 markių sidabro, kainuojančio po 8 auksinus, būtų galima kalti monetas. Siūloma kaldinti lenkiško trečioko vertės monetas. 75 tokios monetos turėjo būti kaldinamos iš 14 lotų sidabro markės.

20000 markių sidabro turėjo kainuoti 160000 auksinų, o kalyba – 12000 auksinų. Iš viso būtų buvę nukalta trečiokų už 172000 auksinų arba 1720000 vienetų. Šie trečiokai turėtų kursuoti lietuviškų trečiokų kursu, t. y. 6 denarais brangiau. Tada nukaltų monetų vertė būtų $214312\frac{1}{2}$ auksino ir 42312 ar 42362 auksinų pelno, priklausomai nuo monetų sidabro gerumo.

Iš pateiktos informacijos susidaro toks vaizdas. Kalbama apie 20000 markių 14 lotų gerumo sidabrą. Gryno sidabro turėjo būti sunaudota 22857,147 markės. Kalimo pėda – 75 vienetai – išskaičiuota iš grynos sidabro markės. Trečiokų turėjo būti nukaldinta 1720000–1714500 vienetų ribose. Jie turėjo kursuoti 2143125 vienetų lietuviškų trečiokų verte. Monetos bendras svoris turėjo būti 2,69 g, o grynas svoris – 2,35 g. Manyta, kad lietuviškame grašyje yra 0,867 g sidabro, o trečioke – 2,60 g sidabro. Jei lenkiško trečioko grynas svoris buvo numatytas 2,35 g, tai lietuviško trečioko grynas svoris turėjo būti 2,9375 g. Jei lietuviško trečioko grynas svoris buvo numatytas 2,60 g, tai lenkiško trečioko svoris turėjo būti 2,08 g. Taigi lenkiški trečiokai turėjo kursuoti 0,25 g didesne

verte (2,60 g), nors pagal valiutų santykį 4:5 turėjo kursuoti 0,5875 g didesne verte (2,9375 g). Tad atotrūkis tarp valiutų sumažintas per pusę. Naujas santykis 2:2,25. Skirtumas tarp lenkiško ir lietuviško grašio tik 1 denaras, tarp trečiokų – 3 lietuviški denarai arba 6 lenkiški denarai. Autoriaus nuomone, kaldinti trečiokus skatino skubus poreikis aprūpinti pilis ištekliais. Sumažinus lietuviškų pinigų vertę lenkai negalės kalbėti, kad lietuviai nesilaikę Liublino unijos nutarimų. Juolab kad dar neaišku, kokia pagal tuos nutarimus bus kalama moneta.

Didžiausia tikimybė, kad monetų kalybos projektą parengė Vilniaus prabuotojas V. Moleris. Tiesa, jis nemokėjo lenkiškai, jam adresuoti valdovo raštai rašyti vokiečių kalba. Tačiau pradžioje vokiškai surašytas projektas galėjo būti išverstas į lenkų kalbą. Bet kokiu atveju, projektą parengė su kalyba gerai susipažinęs asmuo, Lietuvos pilietis.

Mintis panašiu būdu surinkti lėšų monetų kalybos atnaujinimui sklandė ir aukščiausiuose valdžios sluoksniuose. 1572 03 27 išleistas aplinkraštis, draudžiantis nuvertinti lietuviškas monetas. To buvo pasiekiama lietuvių pastangomis. Štai Gardino pavieto pasiuntinių 1571 12 09 instrukcijoje rašoma, kad Lietuva dėl lietuviškų monetų nuvertinimo patyrė didelę žalą ir siūloma padidinti lenkiško grašio vertę, prilyginant jį lietuviškam grašiui. Taleris dėl to pabrangtų tik pusgrašiu. Motyvuota tuo, kad Lenkijoje ir taip taleriai brangesni nei Lietuvoje (288). 1572 05 21 Žygimantas III Augustas išleido aplinkrašį, kuriame Lenkijos ir Lietuvos žydams paskelbė seimo nutarimą apmokestinti juos 100000 auksinų mokesčiu monetų kalybos naudai (289).

XXI. DOLĖS KALYKLA

1565–1570 m. valdovas įsiskolino Piarnu (Estija) įgulai. Šioji grasino pilį atiduoti švedams. Praradus pilį, grėsė prarasti beveik visą Estiją. Valdovas susitarė su V. Uberfeltu, kad tas sumokės šį įsiskolinimą ir laikys Piarnu pilį, kol jam nebus atsilyginta. Reikia priminti, kad 1569 m. Žygimantas III Augustas iš Pamario kunigaikščių Johano Frydricho ir Ernesto Liudviko pasiskolino 100000 talerių (290). Be Lenkijos pareigūnų, skolą garantavo V. Uberfeltas. Jau ši paskola galėjo būti susijusi su pastangomis išmokėti algą Piarnu įgulai. Tam, kaip minėta, 1569 10 12 jis gavo leidimą kalti talerius. Norėdamas nustatyti įsiskolinimo dydį, valdovas pasiuntė į Piarnu komisiją, susidedančią iš Josto Fisterberko iš Kiesko, Otono fon Ungarno, Treideno kašteliono, Jono Gradovskio, Dirvėnų tįjūno, ir Repertuso Gilderaselemo, daktaro ir karaliaus sekretoriaus. Jie išsiaiškino, kad valstybė 400 raitelių ir 100 pėstininkų skolinga 400000 auksinų. Tačiau susitarta dėl 282000 auksinų skolos. V. Uberfeltas įstengė sumokėti tik

200000 auksinų. Jie sumokėti iki 1570 03 28, nes tos dienos Žygimanto III Augusto laiške J. J. Chodkevičiui rašoma, kad prireikus algas Piarnu įgulai sumokėti, kreiptųsi į V. Uberfeltą (291). Valdovas norįs greičiau atsakyti. Mediena (burtnica) jau atvežta V. Uberfeltui dėl Piarnu reikalų. Įgula vėl grasino perduoti pilį švedams. Kas mėnesį skola priaugdavo 4000 talerių. Tada valdovas nusprendė leisti Livonijoje klipingus. 1570 09 28 išdavė privilegiją Valentinui Uberfeltui ir Jokūbui Hinčai (292). Leido jiems atidaryti kalyklą Salaspilyje ir kaldinti 4 Rygos markių ar 30 lenkiškų grašių vertės klipingus. Leista perkaldinti 2000 gryno sidabro markių. Iš markės – 10 klipingų, 10 lotų prabos. Kalyklai vadovauti turėjo valdovo paskirtas prabuotojas ir pinigų meistras. Buvo pateikti ženklų klipinguose pavyzdžiai.

Iš kalyklos pelno turėjo būti sumokėti 82666 auksinai ir 20 lenkiškų grašių valdovui. 82000 auksinų iš jų – Piarnu įgulai, o likę – V. Uberfeltui 200000 auksinų skolai padengti. Ta visa skola turėjo būti padengta iš Lenkijos ir Lietuvos išdo pajamų. Klippingus įpareigoti ateityje išpirkti tie patys V. Uberfeltas ir J. Hinča. Kalyklos įranga ir pastatas turėjo būti valstybės. Išlaidas kalyklos įrengimui numatyta padengti atskirai iš išdo. Be to, valdovas įsipareigojo neleisti kalti tokių pat monetų Livonijoje, kol nebus perkaltas minėtas kiekis sidabro. Iš viso turėjo būti nukaldinta monetų už 320000 auksinų.

1571 06 16 valdovas išdavė dar vieną privilegiją minėtiems asmenims, leidžiančią kalti smulkias monetas (293). Iš viso leista perkalti 6000 markių sidabro po 1500 markių kiekvieno nominalo monetų. Monetų metrologija nustatyta remiantis Rygos monetomis. Turėjo būti kaldinami šilingai, ferdinai, pusmarkės ir markės. Žadėjo pateikti ženklus ir įrašus. Visas pelnas atiduotas arendatoriams. Vėl priminta, kad kalyklos darbą prižiūrės valdovo paskirtas prabuotojas ir pinigų meistras. Pasižadėta neleisti kitiems kalti monetų, leista supirkinėti sidabrą ir kitką. Taigi numatyta nukaldinti monetų dar už 87500 auksinų. Sudėjus su klipingų suma išeina, kad iš viso turėjo būti nukaldinta monetų už 407500 auksinų. Pagal V. Uberfulto paskaičiavimus, išlaidos klipingų gamybai turėjo būti 110000 auksinų, o kitoms monetoms – 5250 auksinų. Visos išlaidos turėjo siekti 125750 auksinų (294). Kaip rašo I. Leimusas, čia įsivėlė klaida. V. Uberfeltas sumaišė gryną markę (Mark fein) su maišyta marke (Mark lödig). Apskaičiavo maišytos markės kainą. Grynos markės kaina turėjo būti didesnė, tad ir išlaidos didesnės. Bet gal suklysta valdovo privilegijoje ir ten nurodytos maišytos markės, nors tai mažiausiai tikėtina.

1572 05 27 Žygimantas III Augustas informavo Livonijos gyventojus apie numatomą Salaspilyje atidaryti kalyklą ir joje kaldinti klipingus (295). 1572 05 31 valdovas kreipėsi į dvaro išdininką Lauryną Vainą išmokėti Petruui Platinai, skaičiuojant nuo kovo 15 d., per savaitę 3 lenkiškus

auksinus kelionpinigių (296). Tam Petruui Platinai liepta perlydyti sidabrą Tikocine ir skubiai išgabenti. Tos pat dienos laiške Tikocino seniūnui Lukošui Gurnickiui įsakė duoti anglies ir kitko reikalingo (297). Išlaidas liepė įrašyti į kvitą. Tą pat rašė Martynui Podgurskiui (298).

Veikiausiai šis sidabras buvo siunčiamas į Livoniją, o Petras Platina galėjo būti numatytas dirbti prabuotoju ir raižytoju. Jis pasamdytas 1569 m. (299). Algą gavo 1571 m.

1572 06 02 kalyklos vyriausiuoju prižiūrėtoju paskirtas J. J. Chodkevičius (300). Tas 1572 06 21 informavo Livonijos gyventojus apie numatomas išleisti monetas (301). Kalykla vis dėlto buvo įrengta Salaspiliui gretimoje Dolės pilyje. Nepaisant Žygimanto III Augusto 1572 07 07 mirties, 1572 08 27 vyko pasirengimas kalybai. Cesio landtage pasisakyta prieš minėtų monetų kalybą, neva pažeidžiančią Rygos teises (302). Cechų ir gildijų seniūnai 1572 09 01 pareiškė protestą prieš Dolės monetas Rygos rotušėje (303). Jie 1572 12 31 jau pareikalavo uždrausti jų apyvartą (304). 1573 m. sausio mėnesį tai ir buvo padaryta (305). Atrodo, Piarnu miestas pasielgė taip pat (306). V. Uberfeltas 1573 01 21 aiškinosi su Rygos magistratu dėl jam daromų priekaištų (307). Jis teigė, kad iš 300–400 sidabro markių nukaldintų monetų kiekis negalėjo paveikti pinigų rinkos, netgi savo monetoms esant blogesnėms už Rygos monetas.

1573 m. šilingai nebuvo kaldinami, tik ferdinai, pusmarkės ir markės. Galų gale, monetų kalyba Dolėje nutraukta. Kontraktas nebuvo realizuotas. Matyt, tada jį nuspręsta realizuoti Rygoje (308). V. Uberfeltas gavo teisę perkalti 30000 markių, suteikta paskola sidabrui pirkti. Kadangi vienas kontrakto negalėjo įgyvendinti, jį pasidalino su kreditoriais. Apie tai pranešta 1573 09 15. V. Uberfulto kreditoriai buvo rygietis R. Šotleris, burmistras J. cum Bergė ir D. Gaugeris. Jiems V. Uberfeltas buvo skolingas atitinkamai 6000, 2100 ir 8000 auksinų. Surinkę po 3000 auksinų, jie sudarė pradinį kapitalą. Buvo planuojama gauti 26700 auksinų pelno. Realizuota tik dalis kontrakto, nukalta 1573 ir 1574 m. talerių.

Matyt, visas įsiskolinimas Piarnu įgulai niekada nebuvo sumokėtas, nes dar 1575 m. ji turėjo pilį savo rankose. V. Uberfeltas patyrė vien nuostolius.

XXII. MONETŲ KALYBOS TEISINIAI ASPEKTAI

1529 m. statute nėra straipsnio, kuriuo būtų apibendrinta atsakomybė už nusižengimus monetų kalyboje (309). Iš 1535 m. privilegijos kalyklos valdytojui matyti, kad teisinius santykius kalykloje reguliavo valdovas (310). Už monetų kalybą atsakingas buvo pinigų meistras. Padarytos išlygos – leista kaldinti monetas nedaug nukrypus nuo svorio normos į vieną ar

kitą pusę. Už nekokybiškas monetas neturėjo būti svarstomas ir net mirties bausme baudžiamas. Straipsnis dėl monetų kalybos atsirado 1564 m. Bielske patvirtintame II Statuto projekte (311). Jis pažymėtas XIII numeriu – „Apie monetų klastojimą, apie kalėjus ir apie auksakalius“. Straipsnyje dėstoma, kas yra nusikalstama veika, susijusi su monetų kalyba. Nusikaltimu laikomas monetų klastojimas arba savų monetų kalimas be valdovo leidimo, monetų apipjaustinėjimas. Taip pat juo gali būti nesilaikymas kalykloje monetų kalybos standartų, t. y. mažesnio kiekio aukso, sidabro ar kito metalo nei priklauso dėjimas, vieno metalo pakeitimas pigesniu metalu. Baustina buvo ir panaši auksakalių veika: alavo, cino ir vario įmaišymas į auksą. Bausmė už minėtus nusikaltimus buvo labai griežta, turto konfiskavimas ir mirties bausmė. 1588 m. statuto 1 skyriaus 17 straipsnyje pakartojami ankstesnio statuto teiginiai apie monetų klastojimą, žalojimą, brangiųjų metalų ir kitų reikmenų vogimą kalykloje (312). Numatyta ir tokia pat bausmė.

XXIII. MONETŲ KALYKLOS VALDYMAS 1545–1555 IR 1562–1572 M.

23:1 Valdymas

Vilniaus monetų kalyklos valdymo modelis, matyt, susiformavo iš dalies stichiškai, iš dalies reglamentuojant valdovui ir jo aplinkai, meistrams laikantis iš svetur atsineštos tvarkos. Tuo metu valdovas dar nebuvo labai apkrautas valstybės valdymu, personaliai domėjosi kalyklos reikalais. Jis, kai kuriais atvejais pasitaręs su ponų taryba, sprendė monetų asortimento ir jų kokybės, išvaizdos, emisijos dydžio klausimus. Kalyklos personalo formavimas taip pat jam priklausė. Jis sprendė, ką priimti į darbą ir ką atleisti, kada išmokėti atlyginimus, priemokas. Kalyklos pastato remontai, kai kurių įrankių ir medžiagų įsigijimas taip pat buvo jo rūpestis. Nusprendus kaldinti naujas monetas buvo išleidžiami aplinkraščiai, kurie išsiuntinėjami pavietams, miestams. Juose informuojama apie įvykį, monetų išvaizdą, vertę. Kaldinti naujas monetas kalyklai įsakoma laiškais valdytojui ar raštininkui. Juose turėjo būti nurodomi visi reikalavimai, taikomi monetoms: išvaizda, vertė, praba, svoris, kalimo remediumas, emisijos dydis. Kalyklai administruoti buvo skiriamas valdytojas. Nežinoma, ar jis gaudavo savo pareigybinės instrukcijas, ar prisiekdavo valdovui. Valdytojas, pasitaręs su valdovu, o kartais ir vienas pats sprendė etatų, atlyginimo už akordinius ir kitus skubius darbus klausimus. Žemesnėje kalyklos valdymo pakopoje stovėjo valdininkai: raštininkas, pinigų meistras, prabuotojas, raižytojas, balintojas. Raštininkas buvo aukščiausias valdininkas. Jis vedė apyskaitos knygą, rūpinosi sidabro,

vario bei kitų žaliavų, įrankių įsigijimu ir registravimu. Išdavinėjo žaliavas tirpinimui, dalyvaudavo prabuotojui prabuojant sidabrą, registravo nuostolius, patirtus lydant, kalant ir balinant metalą, iškaltų monetų kiekį. Sekė, kad nebūtų pažeista monetų kalimo ordinacija. Fiksavo pažeidimus. Jis išmokėdavo algas.

Taigi raštininkas ėjo apskaitininko, sandėlininko, tiekėjo ir kasininko pareigas.

Pinigų meistras atsakė už techninę monetų gamybos pusę. Jis gaudavo iš raštininko metalus, prižiūrėjo tirpinimą ir liejimą, metalo strypų iškalimą į juostas ir t. t. Vedė apskaitos knygą, kurioje registravo sunaudoto metalo kiekius, nuostolius į lydant, kalant ir balinant, ruošinių ir monetų svorį. Dar rūpinosi įrankiais. Matyt, jis saugojo spaudus. Taigi pinigų meistras ėjo inžinieriaus ir technologo pareigas.

Prabuotojas rūpinosi sidabro prabavimu ir lydymu. Vedė apyskaitą. Kartais turėdavo padėjėją. Jis ėjo kontrolieriaus pareigas. Apie prabavimą turėjo pranešti ponų tarybai.

Raižytojas raižė spaudus.

Balintojas balindavo monetų ruošinius, laisvu laiku talkindavo giskameroje.

Be valdininkų, kalykloje dirbo darbininkai – kalėjai, kurie buvo laikomi pinigų meistro padėjėjais (Münzknecht, Münzgeselen). Jie lydinčius perkaldavo į juostas, iškirsdavo skritulius, spaudavo monetas. Kalėjai turėjo vyresnįjį, kuris revizavo.

Savarankiškai kalykloje dirbo kalvis. Jis rūpinosi metalo dirbiniais. Anglininkas rūpinosi anglimi, pelenais.

Kalykla turėdavo tarną ir šeimininkę, kurie rūpinosi kalyklos ruoša. Anglininkui ir pinigų meistrui lydant metalą talkindavo valstiečiai. Buvo sandomas stalius, stiklininkas, mūrininkas, skardininkas, odininkas.

Panaši tvarka buvo Jachymovo (Čekija) kalykloje (313). Apie tai galima spręsti iš 1545 m. instrukcijos meistrui Ruprechtui Puelacheriui. Tiesa, neaišku, ar visų reikalavimų buvo laikomasi, bet, matyt, daugumos tai tikrai.

Visas kasyklose iškastas sidabras patekdavo į dešimtininko rankas. Tada jis buvo pažymimas karaliaus ženklu ir atiduodamas prabuotojui. Viską fiksavo raštininkas. Sidabras buvo susvarstomas loto tikslumu. Paskui pakartotinai susvarstomas denaro svorio tikslumu. Viskas fiksuota apyskaitos knygose. Po lydymo vėl sveriamas. Prabuojama kartu su pinigų meistru. Sidabro laužas turėjo būti išgryninamas iki 15 lotų ir 3 kventinų ir tik tada priimamas raštininko bei pinigų meistro. Sidabro likučiai buvo vėl perlydomi. Specialūs prižiūrėtojai stebėjo, kad lydiniai išeitų geri. Lydiniai buvo atiduodami kalėjams. Kalykla turėjo pinigų keitėją. Jis vedė apyskaitos knygą. Jį prižiūrėjo prabuotojas ir pinigų meistras. Atsiskai-

tant buvo išduodami kvitai. Algas gaudavo kas metų ketvirtį, užpirkdamo žaliavas taip pat kas ketvirtį. Pinigų meistras vedė apyskaitą. Ją kas mėnesį turėjo pasirašyti pinigų meistras ir prabuotojas. Viršutinius spaudus laikė pinigų meistras, o apatinius – prabuotojas. Už jų saugumą atsakė abu.

23:2 Kalyklų nuoma

Livonijoje nuo 1515 m. leista praktikuoti dalinę nuomą, o nuo 1521 m. Revelyje – visą nuomą (314). Pastaruoju atveju buvo mokama tam tikra suma nuo perkaltos į monetas markės. Pagal 1535 m. privilegiją valdytojas turėjo teisę samdyti Vilniaus kalyklos personalą, nuomoti pastatą kalyklai, rūpintis žaliavomis, įrankiais ir visu kitu. Kalyklos reikmėms jis galėdavo išleisti ne daugiau nei 9 kapas (2,56%) nuo 100 į monetas perkaltų markių (351 kapa). Valdytojui alga priklausė iš kalyklos reikmėms skirtų pinigų. Pastato nuomai skirta 50 auksinų per metus. Valdovui turėjo atitekti 12 kapų (3,41%) nuo minėto kiekio. Taigi Vilniaus kalykla buvo iš dalies išnuomota. Štai kodėl anksčiau kalyklos administratoriai kartais buvo vadinami nuomotojais.

Žygimanto III Augusto valdymo pradžioje kalykla nebuvo nuomojama. Mažas pelnas ir daugybė rūpesčių privertė kalyklą išnuomoti žydams. Nuomos sąlygos nežinomos. 1562 m. kalykla vėl susigražinta. Tačiau nuo 1565 m. imta taikyti kontraktų sistema. Už tam tikrus nuopelnus, dažnai už paskolas, buvo išduodami leidimai nusikalti tam tikras pinigų sumas. Kontraktų sąlygos nežinomos.

Steponui Batorui valdant kalykla buvo laikoma valdovo arba nuomojama. Kalyklos nuomos kaina buvo 15 grašių nuo į monetas perkaltos markės. Taigi nuo 1535 iki 1579 m. nuomos kaina padidėjo nuo 5,4 lietuviškų grašių iki 15 lenkiškų grašių, t. y. daugiau negu du kartus.

Žygimanto IV Vazos valdymo pradžioje imta kalyklą nuomoti papildomai dar ir už tam tikrą pinigų sumą. Pradžioje nuoma kainuodavo 700–800 auksinų. Pernuomojant reikėjo mokėti 1200 auksinų. 1604 m. kalyklas leista nuomoti mokant valdovui kalyklos išlaikymui 9 grašius nuo perkaltos į monetas markės.

XXIV. MONETŲ GAMYBOS TECHNOLOGIJA

24:1 Sidabro įsigijimas – lydymas

Dalis sidabro buvo atvežama iš Lenkijos, veikiausiai iš Olkušo kasyklos, dalis superkama Vilniuje. Iš Krokuvos atvežtas sidabras dažniausiai

būdavo prabuotas. Praba nurodoma lotais, granais ir kventiniais, dar lotais ir skotais. Sidabro siuntos buvo numeruotos, su pažymėtu brutto ir netto svoriu. Iš kasyklos atvežtas sidabras vadintas žaliu sidabru. Tai buvo kalti gabalai. Sidabro laužą sudarė senos monetos ir brangenybės: indai, papuošalai. Nuo paausiuoto sidabro auksas būdavo nugramdomas (scheiden).

Iš raštininko gautą sidabrą ir varį pinigų meistras sumesdavo į krosnį arba tiglius. Krosnies dugnas ir sienos prieš tai buvo aplipinamos moliu, lajumi ir avių kaulų milteliais. Krosnį buvo rekomenduojama statyti prie sienos, arti lango, kairėje sėdinčiojo pusėje, lipdyti iš molio ir arklių mėšlo mišinio. Tuo mišiniu turėjo būti aplipdyta ir siena. Tirpinime (schmelzen) talkinę kalėjai, kai kada tirpintojai (Prener, Brenner), apsilvilkę medžiaginėmis prijuostėmis ir gobtuvais, maišytuvais maišė karšto metalo masę. Į ją buvo pilamas boraksas, vaškas, lajus, medžio anglis, alavas – lydikliai, kurie redukuodavo nebrangiuosius metalus, paviršiuje susidarydavo šlako plėvė. Sidabrą valydavo prabuotojai. Krosniai kurenti naudodavo medžio anglis. Ugnį kontroliuodavo dumplėmis, kuriomis dieną ir naktį dirbdavo samdiniai. Svarbi buvo ne tik aukšta temperatūra, bet ir kryptingas jos veikimas. Dumplės buvo odinės. Krosnį įkaitindavo iki 1000°C. Metalu negalima buvo perkaitinti, tuoj po jo ištirpimo reikėjo pilti į formas, vadinamas lizdais. Formos buvo iš standžios medvilninės medžiagos, vadinamos barchanu (barchanum, barchet) ar bugomis. Pavyzdžiui, Košcuose, Kutna Goroje su metalu dirbo barchetarijai (barchetarii). Barchano kišenės suvertos ant lankinio rėmo kybančių kablių, mechanizmo pagalba lankas buvo nuleidžiamas žemyn, kišenės panardinamos į vandenį. Metalas buvo liejamas į drėgnas kišenes, po to nardinamas. Be to, metalą liedavo į sudedamas ir smėlio formas. Metalas tigliuose buvo maišomas su bronzinėmis šluotelėmis, semiamas su metaliniais ar moliniais samčiais. Išlieti lydiniai būdavo plokšti, juos reikėjo sverti ir prabuoti. Neatitinkantys normos lydiniai buvo perlydomi. Po lydymo likdavo šlako su sidabru likučiu (сrecz, соры, крохи). Juos numušdavo nuo formų, tiglių, krosnies. Per vieną kartą krosnyje lydydavo nemažiau kaip 100 kg metalo. Metalu likučiai buvo sveriami ir registruojami. Už juos atsakė pinigų meistras.

24:2 Lydinių plakimas į skardas, ruošinių gamyba

Apteptus lajumi lydinius pernešdavo į kalvę, kur juos dėdavo į skarda apkaltas dėžes. Iš ten jas imdavo pameistriai, dažniausiai laikydami su žnyplėmis virš žaizdro, kaitindavo lydinius iki raudonumo, po to numušdavo anglį ir plakdavo ant priekalų su kūjais bei plaktukais į monetų storumo skardines juostas. Plakimo metu atsiradusios nuotrūpos (slich) buvo

sveriamos ir registruojamos. Po to pameistrai su išspaudėju išspausdavo skritulius (nigris platis). Vilniuje buvo dirbama su tuščiaiduriu kalnu (lochterkewr). Dar kitur dirbdavo su specialiomis staklėmis. Pačioje monetų kalybos pradžioje Vakarų Europoje skarda buvo supjaustoma žirkėmis į kvadratėlius, o vėliau iš jų iškarpomi skrituliai. Juos prabuodavo, sverdavo. Susidariusios atliekos (cisuri nigri) taip pat buvo sveriamos ir registruojamos. Smulkius skritulius apdilindavo (justieren). Skrituliai buvo salietruojami (plaunami) ir balinami mediniuose kubiluose, kartais prieš tai sudėjus į skylėtą varinį samtį. Balinimui skirta patalpa vadinta vaiskamera. Plovimui naudota sieros rūgštis su vandeniu, o balinimui – vyno akmuo ir valgomoji druska. Balindavo specialus darbuotojas – balintojas. Po šių procedūrų skrituliai vėl buvo sveriami. Taip pat sverdavo balinimo nuosėdas (cisuri albi).

24:3 Monetų kalimas

Kalėjai (preger), vadovaujami vyresniojo, su spaudais kalė monetas. Apatinius spaudus įkaldavo į trinką, kuri buvo įstatyta į dėžę ir užpilta žemėmis bei moliu. Viršutiniu spaudu laisvai manipuluota. Monetos skritulį ant apatinio spaudu uždėdavo pats pameistras arba samdinyš. Iškalta monetas dėdavo į stulpelius arba mesdavo į dėžę. Monetą reikėjo nukalti vienu smūgiu. Bet pasitaikydavo uždėti du skritulius. Išėdavo dvi vienpusės monetos. Arba kartais būdavo smūgiuojama kelis kartus, netgi tą pačią monetą atvertus į kitą pusę.

24:4 Prabavimas

Lietuvos kalyklose buvo prabuojama kaip ir kitur. Prabavimui reikia turėti geras svarstyklės ir svarelius, 7–8 cm skersmens ir 35 cm ilgio kaitinamąjį vamzdelį, matavimo vamzdelį.

Matavimo vamzdelyje medinė lentelė su skale rodė sidabro svorį, priklausomai nuo gurvolių skersmens. Prietaisas reikalingas todėl, kad aukso ir sidabro gurvoliai yra tokie maži, sunkiai pasveriami. Žinant gurvolio skersmenį, lengva sužinoti ir jo svorį. Tigliai prabavimui (Probiertiegel) turi būti iš degintų avių kaulų. Sudeginti kaulai sutrinami, persiojami. Kartais suberiami į vandenį, surenkamos putos, nuosėdos. Milteliai sumaišomi su rišamąja medžiaga, pavyzdžiui, krakmolu, ir supilami į formas, tada išdegami krosnyje. Prabavimo tigliai labai maži.

Prabavimui reikia 0,1 g smulkinto metalo ir švino ar alavo miltelių (Probirblei, Probirmehl). Viskas pasveriami. Įdedama į tiglių, keptuvę, indą (Probirgefässe, Probirscherben) ir kaitinama prabavimo krosnyje (Probirufen). Išsiliejęs švinas susilydo su sidabru ir variu. Kaitinant tiglius sukūnėjamas. Išsiskiria šlakas. Visi metalo lašai subėga į vieną vietą, tada

tirpinys kaitinamas oksiduojančia liepsna. Išgaruoja daug priemaišų. Nikelis, geležis tampa šlaku. Paskui oksiduojasi švinas, tirpsta į šlaką. Tada tiglius paverčiamas, kad atskirti šlaką nuo švino, ir atšaldomas. Šviną numušus šlakas išimamas. Tada galima tęsti kaitinimą kitame tiglyje iki visiško sidabro išgryninimo.

Pirmasis etapas vadintas „haupt treiben“. Taip valomas konglomeratinis sidabras. Antrasis etapas – „fein treiben“. Taip valomas jau kartą lydintas sidabras. Kai metalas toliau kaitinamas oksiduojančia ugnimi, kraipant tiglių, nuolat atsiskiria šlakas. Kai šlakas nebeatsiskiria, metalas atšaldomas, gurvolis (Probetropfen, Probirkorn) išimamas ir nuvalomas. Visą laiką kaitinama taip, kad sidabras būtų ištirpęs. Tiglių reikia ataušinti ir tik tada imti sidabro gurvoli, nes kitaip sidabras gali pradėti spragsėti dėl atsiradusių dujų. Apie sidabro prabą sprendžiama jau iš gurvolio spalvos arba apskaičiavus svorį. Sidabras lydomas su švinu ir boraksu, o kartais su soda. Rūdai daroma tiglinė praba, o kitais atvejais – šerberninė praba, mufloninė (t. y. uždaroje krosnyje). Reikia 1–5 g sidabro. Šerderis – atviras puodas.

Kaitinimo vamzdelis – tai tūta, per kurią pučiama, o jos gale įtaisytas žalvarinis vamzdelis su siaura anga. Vamzdeliu pučiama į žvakę ir išgautas labai stiprus ugnies srautas. Jis turi būti nenutrūkstantis. Žinant prabavimui paimtą sidabro ir švino bei likusį gryno sidabro kiekį, nesunku apskaičiuoti prabą.

Dar prabavimui naudojo prabavimo akmenį (Probirstein, coticula, index, obrusca). Tai titnagas, skalūnas ir prabavimo adatos (Probirstift, Probirnadel) – sidabro pavyzdžiai. Pabraukama per akmenį prabuojamu sidabru (Probirkluft), o po to panašių spalvų prabavimo adatomis. Jei sunku apsispręsti dėl atspalvių, užpilama druskos ar sieros rūgšties. Tada sprendžiama iš dėmių atspalvių. Taip galima nustatyti prabą 0,8 loto tikslumu. Buvo naudojamos specialios svarstyklės ir svareliai (Probirgehäuse, Probirgewicht).

24:5 Balinimas

Monetų skrituliai buvo balinami verdant juos vyno akmens ir druskos skiedinyje, katile (Weißkessel). Iš jų paviršiaus pasitraukdavo varis, o iškildavo sidabras. Į maišelius sudėti skrituliai džiovinti variniame inde virš kaitinimo krosnies. Galiausiai jie valyti anglių dulkėmis.

24:6 Spausdinimo staklės

Kaip jau minėta, 1568 m. Vilniaus kalykloje pirmą kartą monetų spausdinimui panaudotos volavimo staklės. Nėra abejonių, kad šios staklės buvo pagamintos Johano Štipelto rankomis. Apie tai kalbėtų šie duomenys.

1578 04 18 Steponas Batoras trisdešimčiai metų broliams Johanui ir Kasparui Gobeliams patvirtino teises verstis spausdinimo staklių gamyba (315). Privilegijoje užsiminta, kad staklės sukurtos dar Žygimanto III Augusto laikais ir buvo demonstruojamos. Saksonijos kurfiursto 1573 06 26 laiške Brandenburgo kurfiurstui Johanui Georgui pranešama, kad Johanas Štipeltas sukūrė spausdinimo stakles. Jas įsigijo Karaliaučiaus, Lenkijos, Dancigo, Rygos, Saksonijos ir Danijos kalyklos. Saksai stakles įsigijo už 4000, o danai – net už 7000 talerių. Laiške prašoma išleisti prūsų pavaldinį Johaną Štipelką į Drezdėnų reikalų, susijusių su staklių priežiūra, sutvarkymui. Kaip žinia, Drezdėne pirmosios spausdintos monetos pasirodė 1574 m. Karaliaučiuje staklės panaudotos dar 1569 m., yra išlikę spausdintas denaras (316). J. Štipeltas neturėjo pinigų staklių gamybai, tad susidėjo su minėtaisiais Gobeliais. Johanas Gobelis buvo Karaliaučiaus pinigų meistras ir prabuotojas nuo 1553 ar 1554 m. iki 1582 m. Kasparas buvo Dancigo pirklys.

Lenkijoje Žygimanto III Augusto valdymo metu kalyklos neveikė. Taigi stakles įsigijo Vilniaus kalykla arba tos staklės ten buvo tik demonstruojamos. Bet tai mažai tikėtina. Neabejotina, kad su staklių atsiradimu Vilniaus kalykloje susijęs Dancigo pirklys Johanas Bolemanas, kuris turėjo privilegiją nusikalti monetų, bet buvo ignoruojamas ten įsitvirtinusių konkurentų. Pastarieji galėjo teisintis didele kalyklos apkrova, o J. Bolemanas galėjo siūlyti stakles, padidinančias našumą ir atpiginančias kalybą. Kaip ten bebūtų, spausdinimo staklės Vilniuje panaudotos labai anksti. Pirmosios volavimo staklės sukonstruotos 1558 m. šveicaro Johano Voglerio. Ciuriche jos panaudotos 1558 m., Heidelberge – 1567 m., Augsburgėje – 1572 m., Magdeburge – 1582 m., Hamburge – tik 1591 m.

Johanas Štipeltas minimas 1575 m. kaip Revelio miestietis (317). Ilgą laiką nėra apie jį žinių. 1593–1594 m. J. Štipeltas dirbo Olkuše, 1594 m. tapo Revelio pinigų kalyklos meistru (318). Atvyko į ten iš Dancigo. 1598 m. jau dirbo pinigų meistru Mintaujos kalykloje. Dar 1578–1579 m. Mintaujos kalykloje naudotos staklės. Galimas dalykas, kad jos buvo padarytos J. Štipelto, bet gal ir brolių Gobelių.

1582–1583 m. Vilniaus kalykloje vėl naudotos staklės šilingų gamybai. Dar kartą staklės buvo naudojamos 1590–1591 m. šilingų ir trečiokų gamybai. Neaišku, ar čia naudotos senos staklės, ar kas kartą buvo perkamos naujos. Jei buvo perkamos naujos, tai, matyt, nebūtinai iš Štipelto ar Gobelių.

Monetų spausdinimas Vilniuje keistai persipynęs su kalvio, kalėjo, pinigų meistro Sebastijono Šoro veikla (319). Jis 1581 m. minimas kaip Rygos kalyklos kalėjas (320), 1582 m. buvo pinigų meistras Štetino kalykloje. 1587 m. atvyko į Švediją. 1590 m. iš ten atvyko į Torną. Švedijoje jis įrėngė staklių dirbtuves, bet nuskurdęs buvo priverstas išvykti. Iš Torno

siūlė Lenkijos karaliui pirkti stakles, turėjo jų trejas. 1593 m. jis buvo Zalcfeldo, 1594–1605 m. – Rostoko, 1606 m. – Štralsundo kalyklų pinigų meistras. Nežinia iš kur gautos staklės, naudotos Vilniaus kalykloje 1582–1583 m. Bet 1590–1591 m. naudotos staklės galėjo būti pigiai pirktos iš Sebastijono Šoro. Broliai Gobeliai, gavę valdyti Dancigo kalyklą, nebuvo suinteresuoti, kad kitos kalyklos turėtų našią techniką ir konkuruotų su jais. Bet Stepono Batoro valdymo pradžioje tik gavę privilegiją dar galvojo pasipelninti iš staklių gamybos. Tad panašu, kad 1582 m. staklės Vilniaus kalyklai buvo nupirktos iš Gobelių. Vėl staklės Vilniuje imtos naudoti tik 1606–1627 m. Iš pradžių spausdinta tik dalis monetų, o nuo 1610 m. – visos monetos. Matyt, stakles atvežė ar padirbo Johanas Štipeltas, o po jo mirties galėjo būti pirktas iš kitų asmenų.

1652–1653 m. monetos buvo spausdinamos. Apie tai plačiau rašoma 28:2 skyriuje. Taip pat monetos buvo spausdinamos 1706–1707 m. Maskvoje.

24:7 Žymeklių ir spaudų gamyba

Spaudų raižytojas dirbo savo dirbtuvėje. Šio amato auksakaliai nemokino, reikėjo išmokti pas kalyklų raižytojus. Dirbtuvėje stovėjo stalas, panašus į auksakalio. Raižytojas naudojo lempeles ir šviesos reflektorius – pripildytus vandens stiklinius gaubtus, pagerinančius apšvietimą. Pirmiausia buvo raižomi spaudai su negatyviais atvaizdais, kartais žymekliai su pozityviais atvaizdais. Su žymekliais buvo daroma daug monetų spaudų. Jei būdavo keli žymekliai, juos žymėdavo tam tikrais ženklais. Dar kitiems spauduose išmušamiems ženklams žymekliuose buvo paliekama tuščia vieta. Spaudai gaminti su įmušamais punconais, kai ką raižant su raižymo įrankiais. Punconai buvo labai gero plieno, beje, kaip ir spaudai. Punconai buvo išraižomi arba išėsdinami. Šiuo atveju puncono gale su derva buvo užlipinamas norimos formos plotelis. Derva gaminta iš bičių vaško ir asfalto. Vaško dervoje buvo daugiausia. Tada puncono galas buvo mirkomas karališkajame vandenyje, pagamintame iš 1 dalies azoto ir 3 dalių druskos rūgšties. Norint gauti norimą raidę ar vaizdulių dalelę, buvo galima mirkymą kartoti, pakeitus dervos dengiamo paviršiaus formą. Spaudai buvo viršutiniai (Stock) ir apatiniai (Eizen). Viršutiniai 1,5–2 kartus greičiau susidaužydavo, tad dažnai iš karto buvo pagaminamas ir antras viršutinis spaudas. Spaudus laikydavo pinigų meistras ir raižytojas, kartais vienas – viršutinius, kitas – apatinius. Netinkami tolesniam darbui spaudai turėjo būti kruopščiai saugomi arba sunaikinami. Nukaltos monetos keliaudavo į raštininko kasą. Jas skaičiuodavo kasininkas ir samdiniai. Smulkios monetos pakuotos kapomis į popierių. Išvežimui skirtos monetos buvo dedamos į statines. Monetas išduodavo pagal valdovo kvitus.

24:8 Kontroliniai ženklai monetose

1508–1529 m. kontroliniais ženklais ženklinoti pusgrašiai. Kontroliniai ženklai – įvairių taškų kompozicijos monetų aversų ir reversų įrašų pabaigose, kartais papildytos taškais kitose vaizdulio vietose. Vienodos kompozicijos figūruoja įvairių metų monetose. Daugiausia kompozicijų yra 1521 m. pusgrašiuose. Kontrolinių taškų aiškiai nebuvo žymekliuose, nes yra monetų, kaldintų su spaudais, gamintais tuo pačiu žymekliu, bet pažymėtų skirtingais kontroliniais taškais. Didelis kontrolinių taškų kompozicijų skaičius vis dėlto neleidžia spėti taip žymėjus spaudus. Mat, nežiūrint emisijų dydžio, kompozicijų skaičius panašus (t. y. monetų kalta mažiau, bet spaudų naudota tiek pat). Veikiausiai kontrolinių taškų kompozicijomis žymėti sidabro lydymai. Taip buvo galima atsekti, kas lydė sidabrą ir kas jį prabavo, iš kur kilęs tas sidabras. Kontrolinių taškų reikėjo kalyklos vidaus kontrolei.

Kontroliniai ženklai naudoti kalant Žygimanto III Augusto monetas. Tai įrašų paskutinių žodžių trumpiniai. Įvairiais trumpiniais šiuo kartu aiškiai nežymėti lydymai ar sidabro siuntos. Nežymėti ir spaudai, nes, pavyzdžiui, 1551 m. pusgrašiai žinomi tik vienos rūšies, o spaudų jiems kalti buvo naudojama daug – 6–12 vnt. Taip pat negalėjo būti žymimi, tarkim, iš raštininko ir iš J. L. Decijaus sidabro nukalti pusgrašiai, nes 1551–1552 m. buvo tokio sidabro, o pusgrašiai yra vienos rūšies. Įdomu, kad mažiau pusgrašių rūšių nukaldinta tada, kai buvo mažinamas jų kiekis. Dar įdomu, kad jei yra keli pusgrašių variantai, tai vieno varianto pusgrašiai yra daug retesni. Taigi veikiausiai buvo žymimi žymekliai. Sudilus vienam žymekliui, darytas kitas. Juo buvo padaroma nedaug spaudų, nes kalyba eidavo prie pabaigos. Dar galėjo būti gaminami žymekliai, kuriais gamino spaudus atskiriems kalėjams. Bet ir šiuo atveju galėjo prireikti papildomų žymeklių naujai spaudų serijai. Ypač dažnai reikėjo keisti viršutinius spaudus, o sykiu ir žymeklius. Tačiau iš apyskaitose pateiktų duomenų matyti, kad nuolat taisydavo daug viršutinių ir apatinių spaudų. Tai verstu manyti, kad monetas kalė visi pameistriai. Jei kalė tik vienas ar keli, tai jie nuolat keitė spaudus, sukaupe taisytinus atiduodavo kalviui. Vis dėlto labiausiai tikėtina, kad monetas kalė visi pameistriai. Išėitų, kad buvo žymimi žymekliai. Kokia prasmė skirti monetas, nukaldintas vienu ar kitu žymekliu gamintais spaudais, neaišku.

XXV. PINIGŲ SĄJUNGA SU LENKIJA

25:1 Kalyklos nuomos sutartys

Steponą Batorą pripažinus Lietuvos valdovu, toliau rūpintis senųjų lietuviškų pinigų kursu. 1576 06 29 priesaikoje Lietuvos pasiuntiniams val-

dovas įsipareigojo pripažinti 1572 m. nustatytą lietuviškų pinigų kursą (321). Tačiau tą pačią dieną įteikė jiems raštą, kuriame atsisakė pripažinti minėtą kursą motyvuodamas, kad tai esą Seimo prerogatyva (322). Apie monetų kalybą planuota kalbėti 1577 m. Torno seime (323). Bet jis neįvyko. Lietuviai, susirinkę 1577 06 18 į Volkovovsko vyriausiąjį suvažiavimą, priėmė nutarimą dėl monetų kalybos (324). Suvažiavimo išrinktieji atstovai valdovui turėjo pareikšti, kad pradėti monetų kalybą turi leisti Seimas, kad kalykla neturi būti išnuomota, o pinigai turi būti kaldinami Lenkijoje karaliui prižiūrint, stebint ponų tarybai ir vadovaujant Lietuvos pareigūnams. Varšuvos seimo, trukusio 1578 01 14–1578 03 08, metu priimtas nutarimas, kad Lietuvoje ir Lenkijoje būtų atskiros pinigų kalyklos ir kad senųjų lietuviškų monetų kursas būtų toks, koks buvo anksčiau (325). Konstitucijoje kalbama, kad reikia kaldinti monetas, svetimas išimti, o kitas įkainoti. Taigi lietuviai pasiekė du laimėjimus: buvo įteisintas ne tik senųjų lietuviškų monetų kursas, nustatytas 1572 m., bet ir gauta teisė kaldinti nuosavus pinigus. Iš pradžių 1578 04 24 priimti vieni monetų kalybos nuostatai, o vėliau – 1580 01 05 kiti (8 lentelė) (326). Lenkijos išdininko Jokūbo Rokosovskio vadovaujama komisija, kurios sudėtyje buvo Lietuvos žemės išdininkas Laurynas Vaina ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Rudasis, nutarė leisti kaldinti talerius, pustalerius, šeštokus, trečiokus, grašius, pusgrašius (327). Jų kalimo pėda nauja. Denarai turėjo būti kaldinami pagal seną Žygimanto Senojo lenkiškų denarų kalimo pėdą, pagal pastarąją ir dvidenariai. Lietuviškos ir lenkiškos monetos turėjo būti vienodos. Auksinių monetų kalyba turėjo būti vykdoma pagal atskirus nurodymus. Lietuvoje už kalybą paskirti atsakingais išdininkas ir Vilniaus vaivada. Jie privalėjo paruošti instrukcijas kalyklos personalui: nustatyti algas, sidabro lydymo nuostolių normas ir t. t. Lenkijoje valdovui už perkaltą markę turėjo būti mokama 15 grašių, o Lietuvoje – tik 10, nes trūko sidabro.

Buvo pasiūlymas kalti nepilnavertes monetas. Apie tai karalius 1579 03 09 rašė Jonui Jeronimui Chodkevičiui (328). 1579 03 30 valdovas už nuopelnus valstybei Jonui Jeronimui Chodkevičiui išnuomojo dviems metams Vilniaus monetų kalyklą, leido panaudoti 40000 markių sidabro (329). Taleriams kalti turėjo būti sunaudota 10000 markių. Likusi dalis – trečiokams, grašiams ir šilingams. Išdininkas įpareigotas kartu su kalyklos valdytojais ir kalyklininkais atnaujinti monetų kalybos pėdą, kad ji būtų tokia pat kaip Lenkijoje, tokia, kokią nustatė valdovas. Pastarajam turėjo būti mokama po 15 lenkiškų grašių nuo perkaltos markės. Duotas leidimas kalyklą pernuomoti.

Jonui Jeronimui Chodkevičiui 1579 08 04 mirus, kontraktas neteko galios. Ar po to kalykla buvo išnuomota kitam asmeniui, ar liko valdovo žinioje, nelabai aišku. Kitas žinomas kontraktas pasirašytas 1584 m. Apie jį žinoma iš 1586 06 01 valdovo rašto Danieliui Vilkovičiui (330).

Sprendžiant iš visko, nuo 1584 05 28 iki 1587 05 29 Vilniaus kalykla buvo išnuomota Lenkijos raikytojui Jeronimui Pilipovskiui. Pastarasis ją pernuomojo Danieliui Vilkovičiui. Jam leista kalti tiek monetų, kiek turi sidabro. Tačiau 1585 m. valdovas kalyklą pasiėmė atgal, nes reikėjo perkalti maskvietiškas dengas. Danielius Vilkovičius dėl to patyrė nuostolių. Tad valdovas leido jam laikyti kalyklą 8 mėnesius ilgiau, nuo 1587 05 29 iki 1588 01 29. Reikia pažymėti, kad Nuro seniūnas Jeronimas Pilipovskis 1578 02 20 buvo gavęs leidimą nukaldinti Kuršo ir Žemgalos monetų iš 30000 markių (331). 1578–1579 m. Mintaujos kalykloje buvo kaldinami dvidenariai su Vytimi. Kuršo ir Žemgalos herbą Steponas Batoras pavirtino tik 1579 m.

Panašu, kad Jeronimas Pilipovskis naudojo labai dideliu valdovo palankumu, ypač monetų kalybos srityje. Tai leidžia spėti, kad Vilniaus monetų kalykla galėjo būti jam nuomojama jau ir prieš 1584 m.

1577 m. iždininko Lauryno Vainos žetonas, papuoštas „Trąby“ herbu, liudija, kad tais metais imtas organizuoti kalyklos personalas (332).

Pagal 1580 01 05 nuostatus imtos kaldinti penkių nominalų monetos: šilingai, grašiai, trečiokai, pusantraguldeniai ir portugalai. 1581 m. kaldinti šilingai, grašiai, trečiokai ir šeštakai. Nuo 1582 iki 1584 m. kaldinti tik šilingai ir trečiokai. 1585 m. kalyklą perėmus valdovui, vėl kaldintas gausnis asortimentas: šilingai, trečiokai, šeštakai ir taleriai. 1586 m. tik trečiokai ir dukatai. Sprendžiant iš asortimento labai panašu, kad didesnių nominalų monetos buvo kaldinamos kalyklai esant valdovo žinioje, tad išeitų, kad kalykla bent jau 1580–1581 m. galėjo būti neišnuomota.

25:2 Projektas atimti kalyklą iš valdovo

1584 m. kilo mintis iš valdovo atimti monetų kalybos teisę. Lietuvos statutui pataisyti sudaryta komisija pateikė kai kurių straipsnių pataisų projektus priešseiminiams pavietų seimeliams, kad galėtų susipažinę pareikšti savo nuomonę 1584 m. Vilniaus suvažiavime (333). Pataisyti norėta septintą ir dvidešimt devintą straipsnius, reglamentuojančius siunčiamų į seimą pasiuntinių išlaidų finansavimą. Projekte siūlyta sukurti nuolatinį finansavimo šaltinį – valstybės kasą. Valdovui buvo siūloma kalyklą su visais įrengimais dovanoti valstybei. Ją pageidauta paversti minėta kasa, nuolat pasipildančia iš kalyklos duodamo pelno. Iš to pelno manyta finansuoti ne tik pasiuntinių išvykas, bet ir kitas pavietų reikmes. Nebuvo užmiršti ir privatūs reikalai. Anot projekto autorių, bajorai kenčią mokėdami už paskolas dideles palūkanas, net iki vieno grašio už kapą lietuviškų grašių per savaitę ir net daugiau. Dėl to nuskurstą ir suvargstą. Manė, kad jei jau bus valstybės kasa, tai užstačius turtą bus galima skolintis pinigus, nemokant didelių palūkanų, tik du denarus už kapą lietuviškų grašių per

savaitę. Kasa iš to kas metų ketvirtį gautų gerų pajamų. Kasos valdytojais turėjo būti bajorai, miestiečiai bei vienas senatorius. Jie turėjo kas ketvirtį patikrinti monetų kalybą, pinigų saugojimą joje, nustatyti kiek gauta pelno. Prašė valdovo, kad neleistų užstatinėti aukso ir sidabro, prašė liepti atidavinėti į kalyklą. Ten už užstatytą auksą ir sidabrą pagal jų vertę būtų mokama per savaitę po du denarus už kiekį, įvertintą kapa lietuviškų grašių. Anot autorių, daug pirklių nebeprekliauja, o verčiasi skolinimu. Dėl to svetimtaučiai, matyt, gavę užstatan sidabrą, jį išveža iš krašto. Jie siūlė valdytojams vežti pinigus ir ataskaitas į seimelį Slonime. Ten turėjo būti atsiskaitoma už veiklą ir pelną. Taip pat ten turėjo būti sprendžiama – palikti senus valdytojus ar priimti naujus. Pinigai turėjo būti naudojami visų luomų sutikimu, taigi sutarus visiems valdytojams. Visa tai turėjo būti aptarta su lenkais, matyt, bendrame seime. Jei lenkams projektas būtų nepatikęs, manyta prašyti pateikti savo pasiūlymus. Matyt, seime planuota projektą įgyvendinti, nes tik į būsimą seimą siunčiamiems pasiuntiniams buvo numatyta surinkti pinigų pavietų seimeliuose. Paskui jau manyta finansuoti iš valstybės kasos.

Iš esmės projekte kalbama apie valstybės banko kūrimą. Jo kapitalo pagrindą turėjo sudaryti kalykla, o įplaukas – kalyklos duodamas pelnas ir palūkanos iš pinigų skolinimo bei jų nesumokėjimo atveju – užstatai. Bankas turėjo finansuoti pasiuntinių siuntimą į seimus, teismų rūmų statybas, teikti paskolas bajorams. Pasiūlymai nesulaukė dėmesio, bankas nebuvo įkurtas. Pirmiausia – tai buvo didelė naujovė. Krašte nebuvo bankų, tik atskirų profesinių institucijų savišalpos kasos. Kredito teikimu užsiėmė žydai. Nevengė to daryti bajorai ir miestiečiai, nors katalikų bažnyčia, remdamasi Tomo Akviniečio doktrina, laikė palūkininkavimą nepageidautinu. Antra vertus, priežastis įkurti banką buvo nerimta. Nenorėta apsidėti mokesčiais. Bet svarbiausia banką norėta įkurti valdovo sąskaita, atimant iš jo kalyklą. Tai valdovui buvo nepriimtina.

25:3 Iždininkai

1580–1583 m. monetose matomas žemės iždininko Jono Glebavičiaus herbas „Leliwa“. Žinomi jo 1581–1582 m. žetonai su įrašu „Nos dextera tua Deus salvabit“, papuošti herbu „Leliwa“ (334). Įrašas verstinas „Dieve, mus išganys tavo dešinioji ranka“. 1584 m. monetose iždininko herbo nėra. 1585–1586 m. monetose yra vicekanclerio nuo 1585 02 02 – Leono Sapiegos herbas „Lis“, nors iždininku tuo metu buvo Teodoras Skuminas Tiškevičius. Žinomas jo 1586 m. žetonas su įrašu „Domine quid est homo, quod memor es eius“, papuoštas herbiniu skydu (335). Įrašas verstinas „Viešpatie, kas yra žmogus, kad jį turi atmintyje“. Labai panašu, kad Teodoras Skuminas Tiškevičius aptariamam laikui buvo atitolęs nuo monetų

kalybos rūpesčių. Nėra monetose ir Lauryno Vainos herbo. Jis išdininku buvo 1576 07 30–1580. Išdininko herbo nėra kai kuriose 1581 ir 1585–1586 m. monetose. Vienoje kitoje 1585 m. monetoje herbo gali nebūti dėl to, kad dar nebuvo paskirtas kitas išdininkas, tačiau kitų metų monetose jo nėra dėl meistrų aplaidumo.

25:4 Kalyklos personalas

Apie kalyklos personalą žinoma labai mažai. 1581–1583 m. minimas kalyklos valdytojas, Vilniaus vaitas, karaliaus sekretorius, medicinos daktaras Stanislovas Sabina, nuo 1552 m. mokėsis Krokuvos universitete (336). Yra to laiko jo portretas su įrašu, primenančiu jį esant Vilniaus pinigų kalyklos valdytoju, rašytas N. Andriaus iš Flensburgo Holšteine (337). Kaip karaliaus dvariškis Sabinos vardu jis minimas 1569 m. (338). 1581–1582 m. išdininko J. Glebavičiaus žetonuose yra S. Sabinos herbas „Glabicz“ ir inicialai DS ar D (339). Pastaroji raidė reiškia „daktaras“. 1582 m. S. Sabina bylinėjosi dėl žmonos turto su jos broliu (340). Kiek laiko jis buvo kalyklos valdytoju, neaišku. Veikiausiai visą ar beveik visą Stepono Batoro valdymo laiką. S. Sabina tapo Vilniaus vaitu 1581 m. Dar buvo gyvas 1588 01 14, bet vaitu 1590 m. tapo Motiejus Božyminskis (341). Manoma, kad S. Sabina mirė 1589 m. (342). Su kalykla kažkiek buvo susijęs nuo 1579 m. tapęs Vilniaus vicepilininku Jonas Abramavičius (343). Yra žinomas jo 1581 m. žetonas su įrašu „Fortuna Dei pedisequa / Dexter tua salvabit me Deus“, išvertus „Laimė eina paskui Dievą / Dieve, tavo dešinė ranka išganys mane“, papuoštas herbu „Lubicz“ (344).

Raštininku 1583 ir 1587 m. minimas Mozė Tanchanovičius mirė prieš 1593 m., turėjo sūnų Abraomą Moižešavičių (345). Pinigų meistrų veikiausiai buvo Žygimanto III Augusto laikais rašytoju dirbęs Albertas Kerleinas. M. Letovas Vorbekas savo atsiminimuose mini, kad Stepono Batoro laikais kalyklos pinigų meistrų dirbo Albertas Karlinskis (346). Vardai sutampa, panašiai skamba ir pavardės. Veikiausiai sunkiai lenkiškai ištariama pavardė Kerlein buvo paversta Karlinski. Alberto Kerleino žmona buvo Malgožata, Jurgio Krečmerio, kilusio iš Braunsbergo Prūsijoje, dukra. Albertas Kerleinas buvo M. Letovo Vorbeko, Vilniaus kalyklos valdytojo 1652–1653 m., žmonos Elžbietos Isfeltaitės motinos tėvas, t. y. jos senelis. Jis dirbo kalykloje nuo 1561 m.

Prabininku ir rašytoju visą aptariamo valdovo valdymo laiką dirbo Petras Platina. Monetose ir žetonuose matomas jo ženklas – liepos lapas ar šakelė su dviem ar trim lapais. 1579 06 27 jis gavo pareigas kalykloje patvirtinančią privilegiją (347).

Matyt, kalykloje negalėjo dirbti Jorgenas Bemas, nes 1579 m. antrą dieną po Velykų susikaupimo sekmadienio buvo sprendžiama byla tarp

Felikso Judėjaus ir Jorgeno Bemo dukrų vyrų Georgijaus ir Baltazaro Serezerių dėl veikiausiai dar 1562 m. kalykloje paliktų Felikso Judėjaus skiedrų ir nuotrupų, svėrusių 60 15 lotų grynumo sidabro markių (348).

25:5 Broliai Vilkovičiai

Yra žinių apie Danielių ir Prakapą Vilkovičius. Leonas Sapiega nuo 1592 02 24 užstatė Danieliui Vilkovičiui grandinę, gautą iš rygiečių, kryželį su deimantais ir rubiniais už 200 kapų grašių (349). Palūkanų buvo numatyta po kapų grašių per savaitę. Prakapas Vilkovičius Lukošiaus sūnus buvo Vilniaus miesto burmistras ar tarėjas, minimas 1574, 1580 m. (350). Tėvas – burmistras ar metinis tarėjas taip pat minimas 1555, 1561 m. (351). Kvite 1579 05 01 rašoma, kad jis sumokėjęs Jonui Jeronimui Chodkevičiui 290 kapų lietuviškų grašių (352). Karalius 1579 06 02–04 atgavo sidabrą, užstatytą Prakapui Vilkovičiui, jį paėmė ponas Teodoras Skuminas Tiškevičius (353). Nedatuotame rašte, rašytame J. Młodziejovskio, teigiama, kad pas Teodorą Skuminą Tiškevičių buvęs (matyt, naudotas kaip užstatas) karaliaus sidabras atiduotas Laurynui Vainai (354). Gali būti, kad šiuo kartu sidabras skirtas pinigų kalyklai, nors galbūt ir perduotas saugoti į išdinę. Viename nedatuoto žetono reverse yra įrašas „Dominus providebit“ bei inicialai PW ir DW (355). Averse yra du ženklai. Pirmasis ženklas – tai iš laužytos juostos išskylantis kryžius, juostos (heraldiškai) kairysis galas taip pat užsibaigia kryžiumi. Tokiu ženklu antspauduotas vienas 1583 01 26 dokumentas apie Prakapo Vilkovičiaus reikalus (356). Skirtumas tik tas, kad čia ženklo juostos dešinysis galas užsibaigia kryžiumi. Antrasis ženklas – iš laužytos juostos išskylantis kryžius priklausė Danieliui Vilkovičiui. Žetonas su abiejų brolių ženklais liudija juos abu turėjus reikalų su monetų kalykla. Žetonas veikiausiai kaldintas 1584 m. Danielius ir Prakapas Vilkovičiai galbūt turėjo keletą artimesnių ar tolimesnių giminaičių, kurie užsiiminėjo panašia veikla ir turėjo klientūrą tuose pačiuose visuomenės sluoksniuose. 1593 m. kovo mėnesį Leonas Sapiega buvo skolingas 2500 kapų? grašių Jonui Vilčekui (357). Leonas Sapiega 1592 m. Slonimo revizoriui Mykolui Sudovskiui užstatė dvi grandines už 500 auksinų lenkiškų grašių, kurias Stanislovas Vilčekas iškart atidavė Volkovysko ir Slonimo klebonui Mikalojui Niemcynovičiui į Karaliaučių (358). Tai veikiausiai Vilniaus kapitulos kanauninkas Niemcynovičius, vertėsis finansinėmis operacijomis (359). 1590 m. jėzuitams paskolino 40 kapų seminarijos išlaidai (360).

Viename nedatuotame rašte, adresuotame Teodorui Skuminui Tiškevičiui, prašoma iš karaliaus izdo sumokėti 200 auksinų kilmingajam Povilui Vilčekui (361). Kokie giminystės ar veiklos ryšiai jungė visas išvardytas asmenybes, matyt, paaiškės tik ateityje.

Iždininkas J. Glebavičius mirdamas paliko kažkokių skolų išdui. 1594 02 14 jo žmonai ir paveldėtojams išduotas raštas, kad su išdu atsiskaityta, pripažinti J. Glebavičiaus nuopelnai, bet nepamiršti ir trūkumai (362). Giminės atleisti nuo atsakomybės už jo darbus. Raštą pasirašė Teodoras Skuminas Tiškevičius, pakancleris Gabrielius Vaina, žemės iždininkas Demetrius Chaleckis ir dvaro iždininkas Petras Viesiolovskis. Sprendžiant iš visko, išekvojimo būta nemenko. Veikiausiai dėl to negalėta kelis metus paskirti iždininko.

25:6 Žinios apie kalybą

Apie kalyklos vidaus gyvenimą nežinoma beveik nieko. Išliko 1583 m. karaliaus išdo sąskaita, berods sudaryta S. Sabinos (363). Sprendžiant iš jos turinio, kalyklos raštininkas Mozė Tanchanovičius Vilniuje, dalyvaujant išdo kasininkui Lukošui Mamoničiui, įdavė Gabrieliaus Vainos sekretoriui, mokesčių inspektoriui Vaitiekui Chibickiui, matyt, naujų trečiojų ir kitų monetų, iš viso 12541 auksiną ir 20 grašių, sudėtų į 41 maišelį, kad nuvežtų į Varšuvą. Pinigai G. Vainai atiduoti 1583 07 18.

25:7 Monetų standartai

Pagal 1580 01 05 nuostatus monetų standartai turėjo būti tokie, kaip nurodyta 8 lentelėje. Šilinguose turėjo būti 0,2037 g gryno sidabro. Jo praba 2 lotai. Grašiuose – 0,6828 g sidabro. Jo praba $5\frac{3}{4}$ loto. Guldenus ir talerius turėjo kaldinti iš $13\frac{1}{2}$ loto sidabro. Guldene numatyta 20,8125 g, o taleryje – 24,31 g sidabro. Kaip jau žinoma, 1558 m. lietuviško pusgrašio grynas svoris buvo 0,433 g, o 1566 m. – tik 0,351 g. Taigi šilingas buvo lygus pusei lietuviško pusgrašio. Toks santykis turėjo palengvinti šilingų įvedimą į Lietuvos pinigų rinką. Jei 1546 m. kaldintame mažajame grašyje sidabro buvo 0,76125 g, 1558 m. standartais teoriškai buvo 0,7095 g, tai 1566 m. – jau tik 0,629 g. Išeitų, kad 1580 m. grašių grynas svoris orientuotas į kaldintų po 1558 m. monetų gryną svorį. Visa tai leidžia teigti, kad bendrų monetų standartai patvirtinti tokie, kad valstybei būtų naūdos išimant iš apyvartos senas lietuviškas ir lenkiškas monetas. Atsižvelgta daugiausia į Lietuvos pinigų rinką. Tai labai palankus sprendimas Lietuvai ir mažiau Lenkijai, nes ji nuo 1548 m. monetų nekalė ir neturėjo sumažintos prekinės vertės monetų, kurių išpirkimas valstybei buvo ne itin pelningas.

25:8 Pinigų politika

Monetų kalyba Stepono Batoro laikais buvo orientuota į pinigines rinkos performavimą, pakeičiant senus pinigus naujais. Užmojo būta didelio.

Manyta rinką aprūpinti netgi nuosavais taleriais ir dukatais. Pavyko pakeisti tik dalį senų monetų. Trečiokai tapo prekybos monetomis Vidurio ir Pietų Europoje. Talerių nukaldinta labai mažai, rinkai nepadaryta jokio poveikio. Tas pat pasakytina apie auksines monetas. Jos veikiau kaldintos reprezentacijai, o ne tarptautinei prekybai. Antai 1580 m. portugalai buvo kaldinami Polocko paėmimo proga. 1583 06 12 per Jono Zamojskio ir Grizeldos Batoraitės vestuves svečiams buvo dalinami veikiausiai šie portugalai, nukaldinti minėta proga (364).

Lietuviškos monetos apipavidalintos orientuojantis į 1526–1528 m. reformos Lenkijoje metu nustatytą išvaizdą. Bet atsižvelgta ir į 1564–1569 m. kaldintas lietuviškas monetas: dvigrašius ir ketvirtokus, kurių reverse sukomponuoti du herbai, guldentalerius, kurių reverse buvo herbiniis skydas su penkiais herbais. Matyti, kad monetų išvaizdos klausimas buvo smulkiai aptartas ir reglamentuotas, nes lietuviškos ir lenkiškos monetos tapo labai panašios.

Nežiūrint monetų kalybos koordinacijos tarp Lietuvos ir Lenkijos, ne viskas vienodai klostėsi. Lenkijoje nebuvo kaldinami šeštokai ir nuostatuose nenumatyti pusantraguldeniai kaip kad Lietuvoje. Pastarojo nominalo monetos rodo orientaciją į Vokietijos rinką. Būtent čia buvo skolinami pinigai. 1581 m. pradžioje iš Saksonijos kurfiursto Augusto pasiskolinta 50000 auksinų, iš Brandenburgo elektoriaus Johano Georgo ir Brandenburgo Ansbacho kunigaikščio – po tiek pat vieneriems metams (365). Pinigai atvežti 1581 06. Paskola pratęsta dviem pusmečiams, gražinta 1583 m. lapkričio mėnesį. 1586 m. Prūsijoje taip pat buvo kaldinami guldenai.

Taigi atsitiktinai ar sąmoningai čia padaryta savarankiškų sprendimų, kurie, žinoma, pinigų sąjungos idėjai labai neprieštaravo. Vis dėlto visiškai vienodų pinigų idėja, palaikyta daugiausia Lenkijos, nebuvo realizuota. Lietuvoje grašis buvo vertas 8 lietuviškų denarų, kai tuo tarpu Lenkijoje jis buvo vertas 18 lenkiškų denarų.

XXVI. MONETŲ KALYBA KAINŲ REVOLIUCIJOS METAIS

26:1 Pastangos atnaujinti kalybą

Senųjų lietuviškų pinigų kurso klausimas tebebuvo Lietuvai aktualus ir pradėjus valdyti Žygimantui IV Vazai. 1588 01 30 karūnaciniam seime patvirtintas anksčiau nustatytas kursas (366). Jis turėjo galioti ir Lenkijoje. Tai nurodyta 1588 m. seimo konstitucijoje (367). Ten dar atskirai pažymėta, kad būtų vartojami ir lietuviški ketvirtokai. Lietuvos pasiuntinių, vykstančių į karūnacinį seimą, instrukcijoje buvo numatyta prašyti, kad kalykla ir iš jos einantis pelnas niekam nebūtų atiduotas (368).

Žygimantas IV Vaza 1588 01 11 savo priesaikoje Lietuvai prisiekė laikysiąs kalyklą izdo naudai, jos neišnuomosias ir neatiduosias. [sipareigojo kalyklą duoti valdyti izdui (369). Valdovas 1588 02 05 liepė T. S. Tiškevičiui paimti savo žinion kalyklą ir imtis rūpintis monetų kalyba. Leido ją išnuomoti, bet draudė kaldinti monetas pagal privačius užsakymus (370). Netrukus ponų taryba ėmė rūpintis monetų kalybos atnaujinimu. Sužinojęs apie tai, izdininkas Teodoras Skuminas Tiškevičius 1588 03 22 iš Krokuvos išsiuntė laišką vyriausiam kalybos prižiūrėtojui Vilniaus vaivada Kristupui I Radvilai Perkūnui (371). Jame užsiminė, kad norėtų išnuomoti kalyklą, bet be karaliaus ir vaivados pritarimo negali. Siūlė ją išnuomoti izdo kasininkui Lukošui Mamoničiui ir prašė pritarimo. Tačiau Lukošius Mamoničius dėl išlaidumo buvo patekęs į 1589 m. dvaro izdininku, o 1590 m. izdininku tapusio Demetrijaus Chaleckio nemalonę, tad kalyklos nuomoti negavo (372). Lietuviškos monetos pradėtos kalti 1589 m. ir jose matomas Gabrieliaus Vainos – vicekanclerio herbas. Demetrijus Chaleckis savo laiške 1590 10 21 sušauktam Vilniaus seimeliui tarp kitų pasiūlymų izdo pertvarkymui mini ir kalybos reikalus (373). Tais pačiais metais atskiriant valstybės ir valdovo izdus, pelnas iš kalyklos paskirtas pastarajam. Žemės izdininkas buvo įgaliotas duoti priesaiką, jog be viso kito prižiūrės, kad gerai būtų kalamos monetos. Lenkijoje monetos imtos kalti 1588 m. Tais metais gegužės 15 d. Johanas III parašė laišką Stokholmo burmistrui Nilsui Hansenui (Braskui), kuriame kritikavo savo sūnaus portretą lenkiškose monetose (374). Johanas III netgi liepė dailininkui Vilemui Bojui padaryti eskizą naujoms monetoms. Jis turėjo būti pavyzdžiu raižytojui Michaeliui Hohenaueriui. Ar buvo nukaltos Švedijoje lenkiškos monetos, nežinoma.

26:2 Kalyklos nuoma

Mirus Steponui Batorui savo teisių į kalyklos nuomą pagal viską nespėjo realizuoti Danielius Vilkovičius. Kodėl jis buvo atstumtas, nežinia. Sprendžiant iš auksinės 1590–1591 m. monetose esančio herbo „Lis“, kalykla galėjo būti išnuomota Leonui Sapiegai. Kalyklos valdytoju tuo metu galėjo būti Vilniaus burmistras ar tarėjas (minimas 1574, 1580 m.) Jokūbas Keniškis. Žinoma, kad 1591 11 16 jis kaip kalyklos valdytojas išdavė kvitą, kuriame buvo parašyta, kad iš Katedros kalyklai nupirkta monstrancija, pulpitas ir kryžius, laužyto paaukštuoto ir paprasto sidabro, sveriančio 80 markių ir 5 lotus (375). Šie daiktai buvo parduoti, nes stigo lėšų Katedros stogui sutvarkyti. Ar iš tikrųjų Jokūbas Keniškis buvo valdytojas, neaišku, nes tuo pat metu jis figūruoja kaip nuomotojas. Išsinuomojo kalyklą vieneriems metams. Nuomos rašte, datuotame 1591 11 14, karalius pažymėjo, kad buvo painformuotas izdininko Demetrijaus Chaleckio, jog kalykla neveikia ir izdas negauna pelno (376).

Neveikė todėl, kad ieškota pelningo kontrakto. Pagal viską tokį kontraktą izdininkui pavyko sudaryti su Vilniaus burmistru Jokūbu Keniškiu, išnuomoti jam kalyklą už 700 auksinų. Karalius aptartu raštu patvirtino izdininko išduotą leidimą. 1591 m. kalyklos prabuotojas Petras Platina, paskatintas kalyklos valdytojo Jono Dolmato Isaikovskio pasiskolino iš kalyklos karališkosios kasos 245 kapas lietuviškų grašių (377). Netrukus Jonas Dolmatas Isaikovskis persigalvojo, pareikalavo pinigų gražinti, sumokėti palūkanas. Jis areštavo Petrą Platina, jo namus ir įrankius. Prabuotojas kreipėsi į valdovą, nusiuntė jam paskolos sutartį ir sąrašą nuostolių, patirtų dirbant kalykloje. 1592 02 06 ir 1592 02 21 laiškuose valdovas izdininkui Demetriui Chaleckiui aiškino, kad prabuotojo pretenzijos izdui turi realų pagrindą, prašė atiduoti jam jo turta, žadėjo iširti visas jo pretenzijas (378). Sprendžiant iš 1591 m. monetų retumo, konfliktas įvyko 1591 m. pradžioje. Matyt, Petro Platinos arešto metu kalykla neveikė, apie tai ir užsiminė 1591 11 14 rašte valdovas. Monetos rodo, kad Petras Platina buvo sugražintas į kalyklą 1592 m. Monetas jau nuo 1591 m. jis ėmė žymėti ne liepos lapais, o rožės žiedu. 1593 09 18 jis jau buvo miręs arba nebedirbo kalykloje (379).

1593 05 28 Žygimantas IV Vaza išdavė privilegiją Johanui Dilai (380). Joje pažymima, kad jis buvo parekomenduotas prireikus kalyklai spaudų raižytojo. Johanas Dila paimtas į valdovo jurisdikciją, gavo leidimą laisvai verstis savo amatu.

Regis Johanas Dila nuo 1591 m. žinomas kaip auksakalys, vykdąs Leono Sapiegos užsakymus (381). Taigi Petras Platina pateko į labai įtakingų žmonių nemalonę. 1595 05 20 Leonas Sapiega išdavė raštą Jokūbui Keniškiui, kuriame nusiskundė, kad išsinuomojo iš valdovo penkeriems metams kalyklą, bet pats negalėjo jos prižiūrėti, tad nuomą perleido (382). Įpareigojo Jokūbą Keniškį kaldinti geras monetas, lygias svoriu ir verte lenkiškoms monetoms. Nuoma turėjo trukti tuos penkerius metus nuo 1596 08 01 iki 1601 08 01. Leono Sapiegos vardu jis turėjo įmokėti į žemės izdo kasą 1000 auksinų už vienerius metus. Kancleris pasižadėjo netrukdyti ir nenušalinti Jokūbo Keniškio nuo kalybos, nebent tik jei jis suvėluotų įmokėti nuomos pinigų arba dėl jo kaltės būtų buvę nesilaikoma seimų nutarimų, dar jei karalius dėl neatidėliotinių reikalų atsiimtų kalyklą. Staiga mirus Jokūbui Keniškiui, nuomos sutartis nutrūko. 1596 03 30 Leonas Sapiega sudarė naują sutartį su Danieliumi Košte iš Mindeno (383). Sutartyje pažymėjo, kad išnuomoja kalyklą penkeriems metams – 1596 07 20–1601 07 20 laikotarpiui, nes pats negali vadovauti ir vesti reikalų. Leido naudotis kalyklos pastatu, kaldinti sidabrines ir auksines monetas pagal Lietuvos ir Lenkijos nuostatus. Pasižadėjo nedaryti jokių kliūčių, ginti ir žiūrėti, kad kalykla būtų atiduota nuomai su visu turtu. Be to, leido valdyti senus amatininkus,

darbininkus ir kitus asmenis, juos išlaikyti ir naujus priimti, pirkti sidabrą, talerius ir auksą. Nuomos turėjo būti mokama 1000 lenkiškų auksinų per metus. Sumokėti turėjo kiekvienų metų liepos 2 dieną. Dėl net vienos dienos suvėlavimo kalykla galėjo būti atiduota kitam. Be nuomos pinigų Danielius Koštė įsipareigojo nukaldinti savo lėšomis monetų iš 200 sidabro markių ir 1000 raudonųjų auksinų, gautų iš Leono Sapiegos. Jei sidabro ir aukso nebūtų duota, virš nuomos pinigų turėjo būti mokama 200 auksinų kiekvienų metų birželio 15 dieną. Monetos turėjo būti kaldinamos pagal seną privilegiją tokio svorio ir gerumo kaip ir Lenkijoje. Jei ką nors padarytų neleistino, turėtų aiškintis su Leonu Sapiega.

Įdomu, kad išvardytose sutartyse šiek tiek skiriasi nuomos datos. Bet tame nėra nieko įtartina. Kalyklą Leonas Sapiega išsinuomojo iš anksto, dar nesibaigus ankstesnės sutarties laikui, todėl vėliau, naujuose konfirmaciniuose dokumentuose nuomos datos galėjo būti patikslintos.

Leonas Sapiega, nuolat kalyklą laikydamas akiratyje arba ją nuomodavęs, neleido jos valdyti išdininkui. Nežinia kokiū būdu Demetrijus Chaleckis 1596 08 30 išgavo iš Leono Sapiegos pasižadėjimą leisti jam prižiūrėti kalyklos personalą, kad kaltų monetas pagal konstitucijas ir privilegijas, išduotas karaliaus, vienodos vertės lenkiškoms monetoms, vadovauti personalui ir nieko nekeisti (384). Matyt, Leoną Sapiegą priverė nusileisti išdininką pasiekusi informacija, kad pagal sutartį Vilniaus kalykloje dirbantis pinigų meistras kala blogus pinigus (385). Tai pasakytina apie Danielių Koštę, nes informacija datuota 1596 12 16 ar 26. Minėtame pasižadėjime užsimenama, kad Jokūbas Keniškis iš karaliaus nuomojęs kalyklą ir mokėjęs 700 auksinų per metus. Tuo tarpu Leonas Sapiega penkeriems metams (1596 07 21–1601 07 21 laikotarpiui) išsinuomojęs kalyklą už 800 auksinų per metus, sumokėtinų Sekminių dieną. Sprendžiant iš užuominos, Jokūbas Keniškis galėjo nuomoti kalyklą nuo 1591 iki 1596 metų. Kadangi kalti monetas pagal nustatytą kalimo pėdą buvo sunku, mat nuo 1580 m. pabrango žaliavos ir paslaugos, tai didelio pelno iš kalyklos nebuvo. Dėl šios priežasties Danielius Koštė kalyklą nuomojo vienerius metus – 1596 07 21–1597 07 21. Matyt, pakenkė ir gandas apie kaldinamas blogas monetas. Kas nuomojo kalyklą vėliau, neaišku. Gal tvarkėsi pats Leonas Sapiega, bet, veikiausiai ne visą laiką iki 1601 m., nes 1600 04 15 valdovas įsakė dvaro išdininkui Andriui Zavišai išnuomoti kalyklą, jau daug laiko nedirbančią ir neduodančią pelno (386). Išnuomoti turėjo su sąlyga, kad tai bus naudinga išdui. Išdininkas turėjo prižiūrėti, kad monetos būtų tokios kokybės, kokia numatyta Krokuvos privilegijoje, tokios, kokias kaldina Olkušo ir Marienburgo kalyklos. 1602 07 24 Andrius Vaina kreipėsi į Leoną Sapiegą dėl kalyklos (387). Viešėdamas Vilniuje 1601 m. valdovas buvo liepęs kalyklą užantspauduoti, nes jam ten kalamos monetos pasirodė esančios blogos. Visas

reikalas buvo pavestas iširti. Nepaisant valdovo valios monetos kaldintos toliau. Matyt, kalykla išnuomota tik 1601 m. Taip leidžia manyti valdovo konfirmacinis raštas Johanui Ditmarsui (388). Jis datuotas 1601 09 07. Juo patvirtinamas 1601 05 03 Andriaus Zavišos raštas. Andrius Zaviša teigė, kad kalykla neveikė, jis ją išnuomojo. Bet nebuvo prabuotojo, tad Lenkijos išdininkui rekomendavus priėmė goslarietį Johaną Ditmarsą, anksčiau dirbusį Poznanėje. Jis privalėjo žiūrėti, kad trečiokai būtų kaldinami pagal Krokuvos monetų pavyzdį ir konstitucijų bei seimo reikalavimus, tokios pat vertės ir svorio kaip lenkiški. Galima manyti, kad apie to rašto surašymo laiką kalykla ir buvo išnuomota. Tad kalykla neveikė apie 1,5 metų. Būta sunkumų dėl užsienio smulkių monetų plitimo. 1599 07 06 valdovas prašė Leono Sapiegos išsiuntinėti aplinkraščius į pavietus, miestus, muitines ir kitur, informuoti apie draudimą vartoti užsienio smulkias monetas (389). Kadangi jis nuomojo senuosius muitus, tai įsakė jam perspėti muitininkus, kad neimtų svetimų pinigų. Tuo tarpu Lenkijoje galiojo 1598 m. Varšuvos konstitucija, draudžianti vertinti dukatus daugiau kaip 58 grašiais, o talerius – 36 grašiais (390). Kitas monetas turėjo įvertinti valdininkai ir prabuotojai pagal instrukcijas. Jie, matyt, turėjo nuspręsti ir kurios iš jų nevertotinos. Vienaip ar kitaip ši konstitucija neaplenkė ir Lietuvos, nes kaip matyti buvo siunčiami aplinkraščiai, draudžiantys užsienio monetų apyvartą. Kad kalykla turėjo problemų su monetų kalybos pėda, rodo šie faktai. 1599 03 24 Vilniaus kalyklos pinigų meistras Simonas Liudemanas lankėsi Liubline pas tenyškščius kalėjus, kad įsitikintų juos kaldinant ne 83, bet 84 trečiokus iš markės, leidus pačiam išdininkui (391). Tai patvirtina dar ir kalyklos uždarymas 1603 m., bei po to 1604 m. sudarytos komisijos priimti nauji monetų kalybos nuostatai.

26:3 1604 m. monetų kalybos komisija

Jau 1601 m. Varšuvos seime nutarta sudaryti komisiją, kuri su Prūsijos ir Karališkosios Prūsijos pasiuntiniais turėjo apsvarstyti monetų kalybos problemas ir pateikti rekomendacijas kitam seimui (392). Į komisiją turėjo įeiti išdininkai, tarp jų ir Lietuvos. Pratęstas 1598 m. seimo konstitucijos galiojimas, drausta smulkių užsienio monetų apyvarta. Liepta uždaryti visas kalyklas, išskyrus Olkušo. Realiai paliktos veikti tik Krokuvos ir Vilniaus kalyklos.

1604 01 28 karalius nusprendė sudaryti komisiją, kuri turėtų išnagrinėti savų monetų kalybos ir svetimų monetų kursavimo reikalus, iširti neseniai pradėjusios veikti Krokuvos kalyklos monetas bei jos vidaus tvarką (393). Komisija 1604 05 10 susirinko Lenkijos išdininko Jono Firlejaus rezidencijoje Markuševičiuose ir nutarė darbą pradėti 1604 07 08.

Be lenkų atstovų, jame dalyvavo tik Lietuvos dvaro išdininkas Jeronimas Valavičius, nes žemės išdininkas Andrius Zaviša mirė vasario mėnesį. Tarp kitko, tik 1606 01 17 išdininko žmonai Sofijai Valavičaitei Zavišienei išduotas Lietuvos išdo kvitas, kad už išdininkavimą atsiskaityta (394). Grįžkime prie komisijos darbo. Ji viską apsvarsčiusi ir pasitarusi su Prūsijos atstovais 1604 07 15 priėmė nutarimą. Jame dar dėl visko nebuvo apsispręsta, galvota patobulinti vėliau. Apie Lietuvos atstovo poziciją svarstytais klausimais nežinoma nieko. Panašu, kad ji sutapo su kitų atstovų nuostatomis. Tik Prūsijos atstovai laikėsi nuomonės, kad reikia grįžti prie Lenkijos 1528 m. monetų kalybos ordinacijos. Tačiau komisarai nutarė, kad tai padaryti nėra galimybių. Visų nuomonės sutapo svarstant smulkių užsienio monetų apyvartos klausimą. Nutarta uždrausti jų apyvartą. Išimtis padaryta tik seniesiems Čekijos grašiams ir Vengrijos denarams, kuriems leista kursuoti ir anksčiau. Uždrausta ir Rygos šilingų apyvarta. Matyt, jie neatitiko kokybės standartų. Leista svetimiems pinigams kursuoti iki 1604 m. gruodžio mėnesio. Po to jie turėjo būti pristatomi prabuotojams ir išperkami pagal 1600 m. kainininką (395). Jame nesančios monetos turėjo būti prabuojamos ir išperkamos pagal nustatytą vertę.

Kiek kitaip nutarta elgtis su taleriais ir dukatais. Šios monetos turėjo būti tikrinamos uostuose ir rinkose. Taleriai, kalti iš 14 lotų sidabro, kurių 7 vienetai sudaro markę, bei dukatai, kalti iš $23\frac{1}{2}$ karato aukso, kurių 56 vienetai sudaro markę, turėjo būti kontrasignuojami ir įleidžiami kursuoti krašte. Normų neatitinkantys taleriai ir dukatai turėjo būti superkami prabuotojų. Už kiekvieną trūkstantą dukato grūdą, o jų jame turėjo būti 60, turėjo būti išskaičiuojamas vienas grašis. Kontrasignuoti taleriai turėjo kursuoti 36, o dukatai 58 grašių kursu. Vietiniai taleriai turėjo kursuoti 1, o dukatai 2 grašiais didesniu kursu. Taip nutarta norint pademonstruoti vietinių pinigų pranašumą prieš svetimus, bei padaryti taip, kad jie nebūtų išvežami, o išvežti vėl sugrįžtų.

Monetų kalykloms uždrausta perkaldinėti dukatus ir talerius į smulkias monetas. Karalius gavo teisę imti kalyklos išlaikymui tik 9 grašių pelną nuo perkalamos markės. Dideli įgaliojimai suteikti prabuotojams, jiems liepta pateikti priesaikas kaip ir 1598 m.

Kasmet prabuotojai turėjo rinktis po Naujų metų pas Lenkijos išdininką bandinių prabavimui. Leista kalyklą turėti ir Lietuvai.

Komisija neapsisprendė dėl monetų standartų, tad siūlė du variantus (9 lentelė). Vieni standartai buvo orientuoti į 36, o kiti – į 38 grašių vertės talerį. Be sidabrinų monetų, nutarta kaldinti varinės monetas, reikalingas žemiausiems visuomenės sluoksniams. Vario markė įkainota 14 grašių. Varinėmis monetomis turėjo būti denarai, dvidenariai ir ketvirtukai. Sidabrinėse monetose numatyta beveik perpūs mažiau sidabro nei pagal 1580 m. nuostatus kaldintose monetose. Realiai orientuotasi ne į 36 ar

38 grašių vertės talerį. Grašiai orientuoti į 55, šilingai – į 48, trečiokai ir šeštokai – į 40 grašių talerį. Varinės monetos orientuotos į dar aukštesnės vertės talerį.

Antrame komisijos veiklos etape vykdyta Krokuvos pinigų kalyklos darbuotojų apklausa, kurios negalima nutylėti dėl informacijos originalumo. Ji vyko 1605 m. lapkričio mėnesį. Iš komisijos narių dalyvavo tik Mikalojus Volskis. Vietoje nuo 1605 02 28 esančio žemės išdininko J. Valavičiaus, apklausoje dalyvavo Lietuvos referendorius kun. Ostafijus Valavičius. Apklausoje metu paaiškėjo velionio prabuotojo Volfo Štumfildo darbo metų pradžioje 5 lotų gerumo grašiai kaldinti po 127 vienetus iš markės, o $13\frac{1}{2}$ loto gerumo trečiokai – po 86 vienetus iš markės. Paskui dėl sidabro stokos $6\frac{1}{2}$ loto gerumo grašiai kaldinti po 137 vienetus iš markės. Galiausiai nuo 1604 m. balandžio mėnesio apsisistota ties $5\frac{1}{3}$ loto gerumo grašiais, kaldintais po $127\frac{1}{2}$ vieneto iš markės. Kalant šiuos grašius taleris kainavo 40 grašių, tad sidabras kainavo brangiau nei buvo numatyta.

Komisijos nutarime, be išvardytų sprendimų, yra daugiau aptartų smulkių reikalų, kurių išdėstyti nėra būtinybės.

Kaip sekėsi įgyvendinti komisijos nutarimo reikalavimus, nesunku išsiaiškinti. Taleriai ir dukatai nebuvo kontrasignuojami. Užsienio monetos toliau kursavo rinkoje. Varinių monetų kalybos atsisakyta. Talerių ir dukatų kurso stabilizuoti nepavyko. Kaip rodo minėti Krokuvos kalyklos pavyzdžiai, monetų kalyboje nelabai laikytasi ordinacijos.

26:4 Monetų klastojimas

1604 12 04 Slonimo pavieto pasiuntinių instrukcijoje išsakyta, kad atsirado daug klastotojų, reikia specialios konstitucijos, prašoma griežtai bausti klastotojus (396).

Tik 1607 m. Varšuvos seime priimta bendra konstitucija dėl klastotų monetų (397). Pratęstas Žygimanto Senojo Lenkijos nutarimas dėl monetų klastojimo, jis papildytas. Atsakovais jau reikalauta laikyti ir miestiečių bei valstiečių luomo žmones. Tai turėjo prižiūrėti išdininkai, pasitelkę instigatorius. Apie klastojimą turėjo pranešti miesto ar pavieto valdžiai ar valdytojams, kad būtų galima tirti bylas. Jas spręsti turėjo tribunolas. Už instigatorių persekiojimą numatyta bausti banicija. Tai grėsė jau pagautiems klastotojams.

26:5 Antroji emisija

Priėmus naujus nuostatus, valdovas 1606 05 10 leido Jeronimui Valavičiui atidaryti keletą metų neveikusią Vilniaus kalyklą (398). Prašė prieš

tai pasitarti su Vilniaus vaivada, kuriam pagal teisę ir paprotį priklausė vyriausioji monetų kalybos priežiūra. Kalyba turėjo vykti atsižvelgiant į komisarų aktą ir teisę, patvirtintą 1604 m. Varšuvoje. Valdovas skatino pradėti kalti monetas, kad eitų pelnas, leido surasti gerą žmogų ir pavesti jam prižiūrėti kalyklą. Monetos turėjo būti kalamos tokios pat kaip ir Lenkijoje (10, 11 lentelės). Kam buvo išnuomota kalykla, neaišku. Išliko duomenų apie gautas iš kalyklos pinigų sumas. 1609 m. gauti 342 auksinai, 1610 m. – 226 auksinai, 20 grašių, 1613 m. – už nuomą gauti 175 auksinai, 1614–1615 m. gauta 1200 auksinų, iš jų nuo 1614 08 24 per pusę metų iki 1615 m. – 1500 auksinų (399). Nuo 1615 08 24 iki 1618 08 24 kalykla buvo išnuomota Mikalojui Senkovskiui (400). Už nuomą gauta 10000 auksinų (401). Iš jų 1500 auksinų išskaičiuota į praėjusią apyskaitą. Antra vertus, likutis iš pastarosios – 7769 auksinai, 8 grašiai ir 13½ denaro įtraukti į 1618 m. apyskaitą. Šie pinigai – tai 1617 m. pajamos iš kalyklos. Jei buvo laikomasi 1604 m. nutarimo leisti karaliui uždirbti tik 9 grašius nuo perkamos markės, tai 1609 m. perkalta 1140 markių sidabro. Apie pinigų meistrus dokumentuose neužsimenama iki 1599 m. Kaip minėta, tais metais meistru buvo Simonas Liudemanas, kilęs iš Meklenburgo, vėliau 1612 01 02–1618 12 19 dirbęs Gadebuscho ir 1613 04 29–1618 12 19 Vismaro kalyklose (402). 1597–1598 m. monetose matomas jo ženklas – jaučio galva, perverta dviem kabliais. Galima spėti, kad Danielius Koštė Vilniuje taip pat dirbo kalyklos pinigų meistro darbu. Vėliau jis buvo pinigų meistras 1598–1599 m. Einbeke, 1599–1607 m. – Altonoje, 1610–1616 m. – Bromberge (403). Įdomu, kad Cirijakas Kleinas, dirbęs su Simonu Liudemanu Vismare, XVII a. pradžioje dirbo Revelio kalykloje (404). Matyt, tuo metu būta vokiečių pinigų kalėjų „žygio į rytus“. 1599 05 31 –1604 05 31 ir veikiausiai vėliau pinigų meistras dirbo Zacharijus Bolis. 1604 05 28 valdovas kreipėsi į Leoną Sapiegą pranešdamas, kad meistras negaunąs jam pagal privilegiją priklausančios algos (405). Anot valdovo, pinigų meistras savo lėšomis išlaikė dalį personalo kalyklai stovint ir todėl jam grėsė nuskurdimas. Karalius prašė sumokėti jam už išdirbtus iki 1603 05 31 metus 1100 auksinų, užrašytų sąskaitų knygoje. Priminė, kad meistrui priklauso 260 auksinų atlyginimas už einamuosius metus (iki 1604 05 31). Prašė visą sumą sumokėti iš senųjų muitų įplaukų, siuntė išdo kvitą. Be to, karalius prašė atsižvelgti į kitas meistro išlaidas kalykloje. Veikiausiai Zacharijaus Bolio ženklas – kalnakasybos kablys matomas 1599 m. pabaigoje ir 1600 m. pradžioje kaldintuose retuose trečiuokuose.

Petras Platina dirbo prabuotoju ir raižytoju 1589–1593 m. Paskutinį kartą minimas 1593 06 25 Stanislovo Ušinskio testamente (406). Pastarasis turėjo namą Vyskupų gatvėje už vyskupo senovinio dvaro. Seniau tas namas priklausė Erazmui Pasnikui. Jis stovėjo priešais miestiečio Martyno Ostrovskio namą vyskupo dvaro pusėje, šalia „/.../ kalėjo buvu-

sio Vilniaus jo karališkos malonybės, dabar Pliatynos /.../“. Nepanašu, kad čia kalbama apie mirusį asmenį, greičiau apie netekusį pareigų.

Daugiau apie prabuotojus nieko nesigirdi iki atvykstant į Vilnių 1601 m. Johanui Ditmarsui. Jis taip pat ne tik prabavo metalą, bet ir raižė spaudus. Sprendžiant iš monetų, dirbo 1601–1602 m. Nieko nežinoma ir apie kiek vėliau dirbusius prabuotojus. Jis paminėtas 1611 m., bet vardas nenurodytas (407). 1615 m. paminėtas prabuotojas Johanas Cymensas (408).

1592 m. minimas prabuotojo pavaduotojas Andrius Petravičius (409). Raižytoju nuo 1593 m. dirbo Johanas Dila. 1589 01 24 jis minimas kaip vienas iš Saksų bendruomenės pasaulietinių seniūnų (410). Tėvas lyg ir buvęs Jonas Jono sūnus Savičius Dila, Vilniaus vaitas Žygimanto III Augusto laikais (411). 1548 03 15 jis pardavė Vilniaus vyskupui Valerijonui Protasevičiui sklypą su žiemos sodu, trimis tvenkiniais, molduobe, kalkine ir plytine prie Vilnios upės Vilniuje (412). Minėtą dieną Johanas Dila paminėtas įdomiomis aplinkybėmis (413). Alavininkas Martynas Hansevičius testamentu užrašė saksų religinei bendruomenei savo namą, vadinamą Soltanine, esantį Pilies gatvėje priešais Šv. Jono bažnyčią. Kadangi alavininkas mirė nepalikdamas palikuonių, namas tapo išmara, valdovo nuosavybe. Vazniai ėjo perimti namą, tačiau prie vartų juos sutiko seniūnai, kurių tik keturi išvardyti, nors buvo daugiau, ir neleido to padaryti. Iš vėlesnių dokumentų žinoma, kad minėta bendruomenė įtvirtino savo teisę į Soltaninę (414). Šis įvykis svarbus tuo, kad parodo gana aukštą Johano Dilos visuomeninę padėtį. Labai galimas dalykas, kad 1591 m. birželio 16 d. Leonas Sapiega užsakė jam padaryti apkalus 1591 03 14 mirusios žmonos Daratos Firlėjaitės karstui (415). Ji buvo palaidota prieš du metus pastatytoje Šv. Mykolo bažnyčioje. Davė sulydymui sidabrinį dubenėlį, Stepono Batoro laikų išdininko sidabrinį spaudą (416). Dar 1591–1594 m. užsakė žnyples, šakutes, kieliką, gertuvę, prašė pataisyti sulaužytą kryželį, grandinėles. Ne visai aišku, kad užsakymus gavo Johanas Dila, nes Leono Sapiegos apyskaitoje auksakalys vadinamas tik Janu. Įrašyta, kad tas Janas yra iš kažkokio miesto, bet gerai neįskaitoma, skamba tarsi „Thzagliow“. Johanas Dila buvo lyg ir Vilniaus senbuvis, tad jam toks prierasas nelabai tiktų. Šios aplinkybės verčia abejoti, ar Leonui Sapiegai visada dirbo būtent Johanas Dila. Jo inicialais HD ir ID yra signuoti Demetrijaus Chaleckio ir Andriaus Zavišos žetonai, 1595 m. datuoti valdovo medaliai, pagaminti valdovo apsilankymo Vilniuje proga (417). Neaišku, iki kada Johanas Dila dirbo kalykloje. Raižytoju atrodo tik iki 1598 m. Gal dirbo ilgiau, bet kitkuo. Kaip minėta, 1593 05 28 gavo iš valdovo privilegiją. Šia privilegija jis paaukštintas į dvaro amatininkus, paimtas į valdovo jurisdikciją, jam leista verstis savo amatu, nustatyta 200 auksinų metinė alga ir 4 auksinai maistpinigių per savaitę. 1607 m. Johanas Dila pirko plytinį namą iš Onos Protasaitės Svirskienės, vyskupo Valerijono Protasevičiaus sesers (418). Paskutinį kartą minimas raštuose 1630 m., kaip besibylinėjantis su Andriumi Vabalevičiumi ir jo žmona dėl arklių sužalojimo ir kitko (419).

Johaną Dilą veikiausiai pakeitė Johanas Trilneris. Beje, 1620 03 21 rašte išdininkas užsimena, kad Johanas Trilneris pateikė Dancigo senatui savo amato žinojimą patvirtinantį darbą (420). 1598 m. labai pasikeitė trečiųjų atvaizdų braižas, kuris atsekamas iki 1607 m. Tuo metu spaudus raižė Zacharijus Bolis. Dėl 1607 m. kaldintų monetų (išskyrus kai kurių grašių) spaudų autorystės abejonių nėra. Juos raižė Johanas Trilneris. Jei yra būtent taip, tai jis raižė ilgiausiai, iki 1627 m. Tik 1614, 1616–1618 m. daliai monetų spaudus raižė Johanas Štipeltas. Flamandas Johanas Trilneris 1609 m. tapo valdovo dvaro tarnu. 1613 m. pasisiūlęs apsigyventi Vilniuje, gavo privilegiją verstis savo amatu, buvo priimtas į dvaro amatininkus, 1615 07 03 gavo butą kalykloje (421).

Beveik nieko nežinoma apie kitus kalykloje dirbusius asmenis. 1597 m. minimas kalyklininkas Jokūbas (422). Kuo jis kalykloje užsiėmė, neaišku. 1606 m. datuotame Jeronimo Valavičiaus žetone matomas Johano Štipelto ženklas – strėlė. Dar 1569 m. jis dirbo Karaliaučiaus kalykloje, sukonstravo monetų spausdinimo stakles. 1594 m. jis dirbo Revelio kalykloje, paskui 1599–1611 m. dirbo Mintaujos kalykloje. Ženklas žetone dar neleidžia manyti, kad Johanas Štipeltas jau 1606 m. dirbo Vilniaus kalykloje. Žetonai galėjo būti kalti Mintaujoje. Jis 1611 m. paminimas kaip Vilniaus pinigų meistras, nenurodant pavardės (423), atrodo buvo kartu ir prabuotojas. Vežikui už Johano Štipelto nuvežimą į karaliaus stovyklą prie Smolensko laišku iš jo paimti duota 30 auksinų, o meistro pragyvenimui 30 auksinų. Tada reikėjo gauti valdovo instrukciją. Zacharijus Bolis į Vilnių atvyko veikiausiai tik 1598 m. (424).

1599 09 18 Upytės maršalka Jonas Sicinskis už 600 kapų lietuviškų grašių užstatė jam namą, esantį Pilies gatvėje, Vilniaus rinkos žuvų gale, iš rinkos einant į pilį po dešine ranka, priešais Stulbienenovskio mūro namą, vadintą Volmiska. Mirė prieš 1614 m., nes tais metais jo buvusi žmona Zuzana Bolienė jau buvo tapusi Jono Eigierio žmona. 1625 06 21 namas buvo perleistas Mikalojui Franckevičiui Radziminskiui.

Vyriausias monetų kalybos prižiūrėtojas 1584–1603 m. buvo Vilniaus vaivada Kristupas I Radvila Perkūnas, 1603–1616 m. – Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, 1616–1621 m. – Jonas Karolis Chodkevičius, 1623–1633 m. – Leonas Sapiega. Žinomas 1589 m. Kristupo I Radvilos Perkūno žetonas su įrašu „Virtutis comes gloria“, papuoštas herbu „Trąby“ (425). Įrašas verstinas „Narsumas – šlovės palydovas“. Kaip minėta, jam rašytas Teodoro Skumino Tiškevičiaus laiškas, kuriame užsiminta ir apie monetų kalybos reikalus. Taigi jo domėtasi tuo klausimu. Ar domėjosi monetų kalyba kiti prižiūrėtojai, nėra žinių. Atrodo, kad ši sritis palaipsniui tapo visiškai pavaldi žemės išdininkui.

Žemės išdininku nuo 1586 06 01 iki 1590 03 13 buvo Teodoras Skuminas Tiškevičius, nuo 1590 04 06 iki 1598 01 10/20 juo buvo Demetrijus

Chaleckis. Žinomi 1590–1592 ir 1595 m. žetonai su įrašu „Benedictio Domini divites facit“, papuošti herbu „Syrokomla“ (426). Įrašas verstinas „Viešpaties palaiminimas daro turtingais“. 1598 04 26–1604 02 žemės išdininku buvo Andrius Zaviša. Žinomas dar 1595 m. jo žetonas su įrašu, identišku esančiam Demetrijaus Chaleckio žetonuose, papuoštas herbu „Labiędz“ (427). Tais metais jis buvo karaliaus faktorius. Nuo 1605 02 28 iki 1618 m. išdininku buvo Jeronimas Valavičius, vėliau tapęs pakancleriu. 1616 m. jis sirgo, tad pareigos buvo perduotos dvaro išdininkui Kristupui Naruševičiui. 1606 m. datuotame jo žetone yra įrašas „Aderit vocatus numen“, verstinas „Pasirodys trokštama dievybė“ (428). Žetonas papuoštas herbu „Bogoria“. Tai beje paskutinis Lietuvos pareigūnų žetonas. Kasininko Mikalojaus Brolnickio herbas „Gózdawa“ iškaltas 1609 m. grašiuose.

Nuo 1618 iki 1631 m. žemės išdininku buvo Kristupas Naruševičius. Vienaip ar kitaip su kalyklos valdymu 1589 m. buvo susijęs pakancleris Gabrielius Vaina. Jo herbas „Korczak“ matomas tų metų trečiuojuose. 1590–1591 m. kalykla buvo priklausoma nuo 1589 m. kancleriu tapusio Leono Sapiegos. Jo herbas „Lis“ matomas tų metų dukatuose.

Neaišku, kas buvo kalyklos valdytoju 1589–1590 m. Gal Jokūbas Keniškis? Bet 1591 m. juo tapo Jonas Dolmatas Isaikovskis. Kaip žemės išdo raštininkas minimas jau 1559 m. (429). Jam būnant Tikocino seniūnijoje, ten buvo atsisakyta žemės matavimo valakais. Jis minimas 1565 m. Knyšino inventoriuje (430). 1584–1585 m. jis vėl minimas kaip išdo raštininkas (431). Dar 1594 02 14 kaip raštininkas kartu su kitais pareigūnais išdavė atsiskaitymo kvitą Jono Glebavičiaus žmonai (432).

Jo tėvas buvo Demetrijus (433). Šeima atsikėlė iš Isaikų kaimo, esančio Karnievo seniūnijoje Lenkijoje (434). 1592 m. Jonas Dolmatas Isaikovskis buvo Vilniaus viceraktininkas ir išdo raštininkas, 1601 m. – jau Vilniaus raktininkas ir medininkas, 1612 m. – Ašmenos pakamaris, 1618 m. – Anykščių ir Viršupio laikytojas, 1616 m. – Vilniaus vaivadijos surogatorius, 1623 m. perleido raštininko vietą sūnui Pranciškui (435). Kremliaus Ginklų salėje saugoma sidabrinė taurė (Inv. Nr. 10722) su kalyklos raižytojo Johano Dilos inicialais ir įrašu I(an) IS(aykowsky) M(ennicy) W(ilenskiej) D(ozorca) ir DIE REICHCORN INCLVSVE – MNS 1626 (436). Jis minimas išdo dokumentuose iki 1623 m. 1616 m. jam išduota 10000 auksinų Anykščių išpirkimui (437). 1615 m. sumokėta alga už 1615 metus, kurie turėjo baigtis 1616 11 11 (438). Išmokėta 577 auksinų, 22 grašių ir 9 denarų suma. 1617 m. sumokėta tokia pat suma už 1616 11 11–1617 11 11 laikotarpį (439). Veikiausiai buvo kalyklos valdytoju iki 1623 m., kada atsisakė raštininko pareigų. Ar sūnus kunigas Pranciškus Dolmatas Isaikovskis, tapęs išdo raštininku, perėmė ir kalyklos valdytojo pareigas, nežinoma.

Jono Dolmato Isaikovskio inicialai ir herbas „Prus“ yra 1591 ir 1595 m. Demetrijaus Chaleckio žetonuose ir 1595 m. trečiuojuose. Tais metais

Demetrijus Chaleckis buvo išvykęs deryboms į Turkiją, tad Jonas Dolmatas Isaikovskis įdėjo į monetas savo herbą (440).

Jono Dolmato Isaikovskio valdymo pabaigoje kalykloje įvyko nemažai incidentų. 1615 m. kalykla sudegė (441). Gaisro sukėlimu buvo kaltinami žydai, dirbę krikščionims šventą dieną. Be kalyklos pastato sudegė dar keletas namų. 1618 m. Jeronimo Valavičiaus apyskaitoje, apimančioje 1615 11 16–1618 08 24, yra įrašas, kad kalyklos statybai išleista 730 auksinų, 21 grašis, $4\frac{1}{2}$ denaro (442). Panašu, kad čia minimos lėšos, išleistos gaisro nusiaubtos kalyklos remontui.

Kalykloje tuo metų buvo vagiama. 1618 02 19 pas kalyklos nuomotojo karaliaus dvariškio Mikalojaus Senkovskio statytinį kalyklos vedėją Mozę Lazaravičių atėjo odininko Gotfrido tarnaitė Kristina ir pranešė, kad jos ponas nemažai tempto sidabro, skirto šilingų kaldinimui, parsinešė į savo butą (Jono?) Papinigio name ir užkasė (443). Mozė Lazaravičius su vaivadijos vazniu ir miesto tarnautojais bei bajorais nuėjo į Papinigio namą ir rūsio žemėse rado vieną sidabro juostelę. Tuo metu Gotfrido žmona įvyniojo devynias juosteles į vaiko vystyklus ir įdavė juos kažkokiai merginai, liepdama nunešti į Smolensko vaivados namą. Komisija nusekė tą merginą ir užklupo ją Johano Juodojo, dirbusio su Gotfridu, bute. Be šių dviejų, sidabrą vogė Petras Vokietis ir Adomas. Gotfridas pabėgo iš kalyklos, o Petras Vokietis ir Adomas buvo suimti. Kalykla buvo nuomojama tris metus nuo 1615 m. Per tuos metus vagystėmis padaryta daug nuostolių nuomininkui. Išdo teisininkas Mikalojus Senkovskis 1613 03 26 gavo iš valdovo privilegiją (444). Iki gyvos galvos jam buvo paskirta 130 auksinų alga per metus. 1620 08 19 duotas leidimas gyventi kalykloje iki gyvenimo pabaigos (445). Butas buvo su langais į gatvę, su virtuve, svetaine, dviem kambarom ir rūsiu. Raštuose jis vadinamas išdo darbuotoju, kalyklos arendatoriumi. Veikiausiai kalyklą nuomojo 1609–1622 m. ar net 1606–1622 m. 1615 11 05–1616 01 28 (12 savaičių) jis buvo Varšuvoje išdo reikalais, gavo išlaidoms 180 auksinų (446). 1617 m. M. Senkovskiui sumokėta alga už 2 metus nuo 1616 03 25 iki 1617 03 25 – 260 auksinų (447). Už tarnybą nuo 1617 m. sumokėta 50 auksinų.

Yra žinių apie kalyklos personalą. 1616 m. prabuotojas Georgas Helvecijus su pinigų meistro (Johano Štipelto) pavaduotoju Jonu Jastžembskiu pasiūstį į Varšuvą kalybos reikalais penkioms savaitėms, buvo kviečiamas ir kalyklos valdytojas (449). Pragyvenimui ir kelionei jiems 5 savaitėms duota 30 auksinų, vežėjui samdyti – 15 auksinų. Iš 1618 09 27 valdovo rašto sužinota, kad Georgas Helvecijus užsiiminėjo vaistininko darbu (450). Bendrapavardis vaistininkas, dirbęs Vroclave, padarė kažkokį nusikaltimą ir pabėgo iš miesto. Vroclavo valdžia kreipėsi į valdovą dėl vilniškio Georgo Helvecijaus. Lietuvos išdo tribunolas nusprendė, kad jis turi vykti į Vroc-

lavą ir parsivežti raštą, jog jis niekuo nenusikaltęs. G. Helvecijus grįžo į Lietuvą su reikiamu raštu. Jo prašomas valdovas išdavė raštą, kad jis neturi nieko bendro su Vroclave gyvenusiu bendrapavardžiu. Jam buvo leista verstis savo amatu.

Labai panašu, kad apie gyvenusį Vilniuje Georgą Helvecijų Vroclavo miestiečiai sužinojo jam esant Varšuvos seime. Kaip ten bebūtų, veikiausiai dėl visų tų įtarimų jis neteko prabuotojo vietos kalykloje.

1617 m. prabuotoju jau buvo Johanas Trilneris (451). Jis dirbo ir raižytojo darba. 1613 m. jam sumokėta priemoka už auskarus karalienei, gavo 24 auksinus ir 20 grašių, už spaudus medaliams su karaliaus ir karalienės veidais sumokėta 40 auksinų, 1615 m. liepos mėnesį duota privilegija gyventi iki mirties kalykloje, bute su miegamuoju, svetaine ir prieškambariu priekinėje namo dalyje (452). 1617 m. vasario 26–balandžio 9 d. (6 savaites) jis turėjo būti Varšuvos seime dėl monetų bandinių prabavimo (453). Jam išmokėta pragyvenimui 21 auksinas, skaičiuojant 3 auksinus ir 15 grašių savaitei, 1 auksinas anglims ir 16 auksinų kelionei iš Varšuvos į Vilnių apmokėti. Pareigos patvirtintos 1618 02 24 (454). 1618 12 20 mirė Johanas Štipeltas, tad jo pareigos skubiai patikėtos Johanui Trilneriui, patvirtintos 1619 01 15 (455). 1623 m. Johanas Trilneris dalyvavo Varšuvos seime kaip prabuotojas (456). Dirbo šį darbą iki 1653 m.

26:6 Monetų kalybos klausimas 1611 ir 1616 seimuose

Monetų kalyba ir apyvarta nuolat domėjosi seimas. 1611 11 09 seime priimta konstitucija, kurioje liepta persekioti monetų klastotojus, nustatyta, kad dukatas turi kursuoti 70, o taleris 40 grašių kursu (457). Klastotojų laukė infamijos bausmė, turto konfiskavimas. Pusė jo turėjo atitekti išdui, o pusė – skundėjui. Nauja konstitucija priimta seime 1616 04 26 (458). Nutarta sudaryti komisiją, kuri su Prūsijos pasiuntiniais pasiteltų kaip ir anksčiau prabuotojus apsvarstyti, kas darytina su naujomis monetomis, nes 1604 m. nutarimai paseno, o taip pat apgalvoti, kas darytina norint svetimas monetas išstumti iš rinkos. Kaip jau žinoma, tame darbe dalyvavo Lietuvos prabuotojas Georgas Helvecijus.

26:7 1623 m. seimas

1619 04 26 išleistas aplinkraštis, draudžiantis vartoti užsienines monetas, išskyrus pilnaverčius dukatus ir talerius, o 1620 m. seime priimta konstitucija dėl vietinių ir svetimų monetų apyvartos (459). Nustatyta, kad dukatai turi kursuoti 120 grašių, seni taleriai 75 grašių, guldenai 37, Dancigo ortai 16 grašių kursu. Vėlgi uždrausta įvežti svetimas monetas, išskyrus dukatus ir talerius.

1623 m. seime vėl priimta konstitucija dėl monetų kalybos ir vartojimo (460). Nutarta sudaryti deputaciją iš senato ir pasiuntinių rūmų toms problemoms spręsti. 1623 m. seime vėl priimta konstitucija dėl monetų kalybos ir vartojimo (460). Nutarta sudaryti deputaciją iš senato ir pasiuntinių rūmų toms problemoms spręsti. Lietuvai turėjo atstovauti Jonas Narbutas, kasininkas Mikalojus Brolnickis, Ašmenos vaivaskis Jonas Kierdėjus, bei išdininkai. Komisija turėjo priimti naują monetų kalybos ordinaciją. Joje turėjo būti atsižvelgta į esamą sidabro ir aukso vertę, atkreiptas dėmesys į 1620 m. konstitucijos reikalavimus. Buvo reikalaujama nuspręsti kas darytina, kad naujos monetos nebūtų išvežamos į užsienį ir kad svetimos monetos, išskyrus talerius ir dukatus, nebūtų įvežamos. Konstitucijoje išreikštas pageidavimas atstatyti sidabro ir aukso vertę, kad pagerėtų smulkios vietinės monetos, bet kartu kad dėl tų metalų vertės smukimo nebūtų visuomenei padaryta nuostolių. Pinigai turėjo kursuoti tokiu pat kursu kaip 1620 m. buvo nutarta. Dancigo ir Bydgoščiaus ortų vertė turėjo būti sulyginta, realiai jie turėjo kursuoti 10 grašių verte. Už nepaklusimą įstatymams grėsė bauda.

1623 m. Vilniaus kalyklą bei Lenkijos kalyklas išsinuomojo Jokūbas Jakobsonas iš Emdeno (461). Pinigų meistru tapo Rudolfas Lemanas, anksčiau dirbęs Revelio ir Poznanės kalyklose. Seimo sprendimu sudaryta komisija susirūpino monetų standartais prieš išnuomojant ar jau išnuomojus kalyklas. Į Varšuvą buvo sukviesti Dancigo, Karaliaučiaus, Varšuvos ir Vilniaus prabuotojai, kurie turėjo nutarti, kokio gerumo monetos gali būti kalamos (462). Ištyrę Bydgoščiuje naudojamos markės gerumą, meistrai padarė išvadą, kad sidabras vertas 640 grašių, o darbas ir priemaišos – 84 grašius. Taigi ji buvo įkainota 724 grašiais. Taleris prilygintas 80 grašių t. y. apie 26,624 g sidabro. Monetų standartai pateikti 12 lentelėje. Grašių kalybos savikaina buvo 22 auksinai, 26 grašiai ir 4 denarai, o pelnas – 28 grašiai ir 4 denarai. Pusantrų savikaina buvo 22 auksinai, 12 grašių, pelnas – 42 grašiai. Ortų savikaina buvo 22 auksinai, 21 grašis ir 11 denarų. Pelnas – 63 grašiai ir 11 denarų. Išėitų, kad kuo didesnis nominalo moneta, tuo didesnis buvo iš jų kalybos gaunamas pelnas. Ordinacija turėjo galioti iki kito seimo, kai bus nustatyta geresnė. Pageidauta, kad kas metų ketvirtį vieną ar du kartus būtų prabuojamos monetos.

Iš monetų standartų matyti, kad naujose monetose, išskyrus šilingus, numatyta naudoti perpus mažiau sidabro. Taigi nustatant monetų standartus orientuotasi į naują talerio kursą. Realiai pelnas kaldinant monetas buvo žymiai didesnis, nes sidabras kalykloje buvo superkamas žemomis kainomis.

26:8 1621 m. Vilniaus pirklių skundas

Pagal 1621 m. Vilniaus pirklių skundą balto sidabro markė kainavo 12 auksinų, laužyto sidabro markė – 11,5–12 auksinų (463). Ypač pigus buvo auksuotas sidabras: markė tekainavo 16 auksinų. Norint auksuoti dirbinį, reikėjo sunaudoti 2 dukatus, vertus 8 auksinų. Paauksavimas kainavo

3 auksinus. Parduodant tokį daiktą kalyklai už sidabrą buvo gaunami tik 5 auksinai. Pirklių manymu, auksuoto sidabro markė turėjo kainuoti 17 $\frac{1}{2}$ auksino neskaičiuojant už paauksavimą sumokėtų pinigų arba 28 $\frac{1}{2}$ auksino skaičiuojant viską. Aptariamam metu markė kainavo 7 talerius kursuojančius 75 grašių verte. Taigi parduodant sidabrą kalyklai buvo gaunama tik 11 $\frac{1}{2}$ –16 auksinų, kai tuo tarpu jis kainavo 17 $\frac{1}{2}$ auksino.

Vilniečiai tvirtino, kad kainos prekėms ėmusios didėti prieš du metus t. y. 1619 m., pakilus gerų monetų kursui, kai pagausėjo blogų išnykus senesnėms ir geresnėms monetoms, kurias kalykla supirkinėjo mažai ką duodama, ir kai šilingai Lenkijoje ir Vilniuje imti gausiai kaldinti. Prūsijoje ir mugėse tų šilingų niekas neėmė. Tada pradėjo brangti dukatai ir taleriai, nes visi norėjo turėti patogesnių pinigų, kad vietoje vieno vežimėlio nereikėtų kelių vežimų pinigams vežti. Tai patyrė ir valdovo išdas, kai į Oršą ir Livoniją kareiviams buvo vežami šilingai. Vietoje vieno vežimo reikėjo jų trisdešimties. Beje J. Trilneris buvo panašios nuomonės (464). Anot jo, dideli pinigai turėjo būti stabilios vertės. Pakilus talerio kursui, tuoj kildavo sidabro kaina, reikėjo daugiau monetų iš jos nukalti. Dėl viso to smulkios monetos blogėjo, kalykla nespėjo jų kalti. Taip atsitiko 1619 m. Vilniaus kalykloje. 1623 m. sumažinus talerio kainą iki 75 grašių vietoje 90 grašių, jie buvo išvežti iš krašto.

Apie monetų kalimo reikalus kalbėta 1624 ir 1625 m. Varšuvos seime (465).

26:9 1626 m. Varšuvos seimas

Karalius dar prieš pastarąjį seimą prašė rinkiminiuose seimeliuose apsvarstyti talerių ir dukatų kainos sumažinimo klausimą. Deja, seimas nieko nenutarė. 1626 m. seimo sudaryta komisija tyrė trečiokų, šeštokų ir ortų prabą (466). Komisiją sudarė 18 komisarų, tarp jų Gabrielius Jelenskis iš Lietuvos Brastos vaivadijos. Pirmą kartą susirinko vasario mėnesį. Dalyvavo kalyklų prabuotojai. Buvo paimta 50 šeštokų, 100 trečiokų ir 28 ortai. Dancigo ir Bydgoščiaus ortuose rasta sidabro 11 lotų be vieno kventino. Antrą kartą susirinkta 1626 03 03. Tada ortuose rasta 11 lotų ir 1,5 pinigėlio sidabro. Trečią kartą susirinkta 1626 03 05, ortuose rasta sidabro 11 lotų be 1 pinigėlio ir truputį daugiau – 7/20 ir 8/20 pinigėlio. Dancigo ortuose buvo 11 lotų sidabro, šeštokuose – 7 lotai ir kventinas be vieno pinigėlio (aso), pusantrukuose – 6 lotai be aso. Kadangi pažeidimų nerasta, komisija seimui rekomendavo patvirtinti visų kalyklų personalus. Prie komisijos nutarimo pridėjo antspaudus tik lenkai (467). Kitas 1626 m. seimas monetų kalybos reikalais neužsiėmė.

26:10 1627 m. seimas

Maršalka Mikalojus Volskis siūlė sudaryti pinigų sąjungą su Šv. Romos imperija (468). Karalius leido dėl to konsultuotis su šios valstybės parei-

gūnais. 1627 m. monetų kalybos klausimas buvo vienas svarbiausių, dėl jo vos neiširo pats seimas (469). Lietuvių delegacija turėjo savo nuomonę. A. S. Radvila ir Povilas Steponas Sapiega rėmė prekybinių monetų kainų redukcijos idėją. Jų nuomone, redukcija turėjo būti vykdoma keliais etapais. Pagal A. S. Radvilą ir daugelį kitų pasiuntinių, paskutinį žodį sprendžiant minėtą klausimą turėjo tarti karalius. Kai kurie Lenkijos seimeliai buvo davę instrukcijas savo pasiuntiniams kelti kalyklų perdavimo valstybės išdui klausimą. Šis klausimas neryžtingai buvo keliamas ir ankstesniuose seimuose. Kancleris Vaclovas Leščinskis pasiuntiniams, uždavusiems šį klausimą, labai taikliai atsakė, kad valstybė karaliui nieko tokio nedavė, ką dabar galėtų reikalauti atsiimti.

Pirmą kartą seime monetų kalybos reikalai svarstyti lapkričio 3 d. Prašovicų pasiuntiniai pareikalavo uždaryti kalyklas iki kito seimo, svarstysiančio naują ordinaciją, orientuotą į 1580 01 05 išleistą, be to, atimti kalyklas iš karaliaus. Pasiuntiniai laikėsi nuomonės, kad valstybei reikia geresnių smulkių monetų, daugiau savų talerių ir dukatų. Dar jie manė, kad nustojus kalti monetas, blogos monetos bus išstumtos iš apyvartos.

Dauguma pasiuntinių gynė karaliaus teises į kalyklas. Tad Krokuvos vaivadijos pasiuntiniai sutiko nebekelti kalyklų atėmimo klausimo. Beje, maršalka Jokūbas Sobieskis klausė Lenkijos išdininko, kodėl nesilaikoma 1623 m. monetų kalybos ordinacijos. Kuo buvo motyvuojama ir kas buvo atsakyta, nežinoma.

Lietuvių pasiuntiniai nenorėjo, kad būtų uždarytos kalyklos ir kad būtų daromi pinigų sistemos pakeitimai. Referendorius Steponas Pacas pareiškė, kad lietuviškos monetos nėra blogos, veikia geros, vietiniai grašiai turi didesnę vertę nei Lenkijos pusantrokai.

Lapkričio 5 ir 6 d. kokuviškiams pasiuntiniams pavyko perkalbėti kitus lenkų pasiuntinius, tačiau lietuviai savo pozicijos nepakeitė. Aiškėja, kad lietuvių pasiuntiniai neturėjo instrukcijų pasielgti taip, kaip norėjo pasielgti lenkai. Jie norėjo pirmiau pasitarti su savo senatoriais ir tik tada lapkričio 10 d. pateikti savo apsisprendimą. Jurgis Osolinskis ėmė įtikinti lietuvius, kad uždarius kalyklas apyvartoje gerų monetų nesumažės. Anot jo, kalant smulkias monetas blogėja jų praba. Uždarius kalyklas blogi pinigai patys išnyks, o tada bus galima redukuoti talerius. Ypač aršiai lietuvius užsipuolė Čovos seniūnas Povilas Marchockis. Jis teigė, kad lietuviai kiekviename seime sukelia sunkumų, priešinasi Lenkijos nutarimams. Tvirtino, kad Krokuvos vaivadija sumoka mokesčių daugiau nei visa Lietuva. Taigi lietuviams duota suprasti, kad jie sąmoningai priešinasi lenkų priimamiems nutarimams, nors jų valstybė kaip ūkinis ir politinis subjektas nedaug ką reiškia. Lietuviams netgi buvo pagrasinta, kad jei iki antradienio neatsakys, tai Krokuvos vaivadijos pasiuntiniai išvyks iš seimo. Lapkričio 9 d. Lietuvos virtuvininkas Mikalojus Tryzna pareiškė,

kad jie sutinka su kalyklų uždarymu, nors ir neturi tam įgaliojimų. Perspėjo, kad jei bus verčiami dar kartą taip pasielgti, jie atsisakys. Tada buvo perskaitytas seimo konstitucijos projektas. Jis neišliko. Kokuviškiai pasiuntiniai norėjo, kad karalius visai nekaldintų monetų, o projekte buvo siūloma leisti kaldinti talerius ir dukatus. Kilo audringos diskusijos. Čia vėl susikirto lenkų ir lietuvių interesai, šį kartą dėl prekybos su Prūsija. Lenkai norėjo uždaryti sienas ir uostus, nes lietuviai prekiaudami su prūsais iš Karaliaučiaus esą privežą blogų prūsiškų monetų. Lietuviai to nenorėjo daryti. Tačiau galų gale jie nusileido mainais į kokuviškių nuolaidas. Pastarieji sutiko su karaliaus pasiūlymais. Nutarta neleisti kaldinti tik smulkių monetų. Tai atsitiko lapkričio 20 d. Taleriai ir pustaleriai turėjo būti kaldinami Krokuvoje ir Vilniuje iš 14 lotų sidabro. Taleris turėjo kainuoti 2,5 auksino, o dukatas – 4 auksinus. Vėliau nutarta leisti kalti monetas ir Dancige, dar vėliau – beveik visose kalyklose. Iki kito seimo turėjo būti parengta nauja ordinacija, apsispręsta dėl talerių ir dukatų kainos. Atsakingais už konstitucijos įgyvendinimą paskirti išdininkai. Taigi leista kaldinti dideles monetas Lietuvos, Lenkijos ir Karališkosios Prūsijos kalykloms. Už konstitucijos reikalavimų nesilaikymą numatyta bausti mirties bausme.

1627 11 03 seimas priėmė monetų kalybos konstituciją (470). Joje dėstomos jau išsakytos nuostatos, kad norint pagerinti monetas nutarta uždrausti smulkių monetų kalybą. Leista kaldinti tik talerius ir pustalerius iš 14 lotų sidabro. Išdininkai įpareigoti įvykdyti nutarimą. Dukatai ir taleriai turėjo kursuoti tuo kursu, kuris nustatytas 1620 ir 1623 m. konstitucijomis. Pranešta, kad kitame seime tų monetų kursai bus mažinami, kad bus nustatytas vietinių monetų kursas. Seimas negalėjo priimti ordinacijos dėl didelio darbo krūvio.

Kadangi sidabro išteklių Lietuvoje buvo labai maži, nebuvo galimybės kaldinti pustalerius ir talerius. Vilniaus kalykla buvo uždaryta.

26:11 1629 m. seimas

1629 m. seimas vyko nuo sausio 9 d. Varšuvoje. Sudaryta komisija, kuri, be visų kitų klausimų, turėjo svarstyti ir monetų kalybos problemas (471). Iš senato į komisiją buvo pasiųstas Leonas Sapiega ir išdininkas K. Naruševičius, o iš pasiuntinių rūmų – Kristupas II Radvila. Komisijos daugumą sudarė lenkai. Pagrindinis klausimas buvo dukatų ir talerių nukainojimas. Jį kėlė ne tik seimeliai, bet ir senatoriai. Karalius legacinėje instrukcijoje abejojo galimybe kalti geras smulkias monetas ir tuo sumažinti gerų monetų kainą. Vis dėlto komisijos posėdžiuose šia tema diskutuota. Parinkti trys mažai vienas nuo kito besiskiriantys kalybos projektai. Iš sekretoriaus S. Kurošo 1629 02 01 laiško Kristupui II Radvilai žinoma, kad per pirmą

sesiją pasiuntiniai susitarė dėl aukso ir sidabro monetų nukainojimo (472). Veikiausiai susitarta dėl bendros pozicijos komisijos posėdžiuose. Norėta dukato už 120 grašių ir talerio už 75 grašius.

Projektuose nutarta kaldinti monetas pagal imperinių talerių pėdą. Tai neva būtų sutrukdę vietinių monetų išvežimą. Siūlė neįprastus nominalus: 15, 10,5 ir $2\frac{1}{2}$ grašio. Dar siūlė kalti varines monetas, pusgrašius, šilingus ir ketvirtokus. Vertę siūlė susieti su vario kaina. Atrodo, projekto svarstymu buvo apsiribota, nutarimo nepriimta. Taip 1629 02 20 konstitucijoje ir konstatuojama, pratęsimas 1627 m. konstitucijos galiojimas. Iki dar kito seimo.

26:12 Jokūbo Jakobsono ataskaitos

1629 m. kovo 25–27 d. seimas patvirtino Jokūbo Jakobsono ataskaitas, išdavė jam atsiskaitymo kvitus (473). Iš jų sužinota, kad 1625 03 22 jis atsiskaitė Lenkijos dvaro taurininkui Petriui Žeronskiui už Bydgoščiaus, Vilniaus, Varšuvos ir Krokuvos kalyklų administravimą iki 1624 12 pabaigos. Naują kontraktą Lenkijos išdininkas Hermolajus Ligenza su juo sudarė 1625 06 07. Be to, patvirtino ordinaciją, nurodė kas kaldintina Krokuvos ir Bydgoščiaus kalyklose, leido formuoti personalą. 1626 04 10 patvirtino Jokūbo Jakobsono apyskaitą. 1627 01 11 jam pranešta apie draudimą kaldinti smulkias monetas, o 1627 12 31 Lenkijos išdininkas patvirtino jo apyskaitą (474). Realiai už Vilniaus kalyklą J. Jakobsonas turėjo atsiskaityti Lietuvos išdininkui. Bet ar tai buvo daroma, neaišku.

26:13 1631 m. seimas

1631 m. seime priimta konstitucija „Apie kalyklas“ (475). Joje numatyta sudaryti komisiją, kuri 1631 11 11 susirinkusi Varšuvoje apsvarstytų dvi problemas: aukštų sidabro ir aukso kainų, smulkių monetų kalybos sąlygų. Į šią komisiją įėjo 13 asmenų, 4 iš senato ir 9 iš pasiuntinių rūmų.

Lietuvai joje turėjo atstovauti Naugarduko kaštelionas Vasilis Kopecas, Ašmenos žemės raštininkas Jonas Kierdėjus, Trakų žemės raštininkas Jonas Narbutas. Komisija buvo įpareigota tartis dėl visko su Prūsijos atstovais. Uždavinyš buvo nelengvas, nes reikėjo išsiaiškinti ne tik įvairius sunkumus, trukdančius atnaujinti monetų kalybą, bet ir suderinti įvairių grupių bei luomų interesus. Kaip jau minėta, XVII a. 3 dešimtmetyje labai populiarī idėja tapo pinigų redukcija. Bajorija manė, kad pagerinus pinigus sumažės užsienio prekių kainos, o savų išliks kokia buvo. Dvasininkija taip pat buvo suinteresuota gerais pinigais. Valstybės ir dvaro išdas nebuvo suinteresuotas redukcija, nes turėjo daug skolų, siekė gauti pelno iš kalybos. Magnatai vertėsi gerais pinigais, interesų neturėjo. Prūsijos

miestai buvo nusiteikę prieš redukciją dėl gilesnio problemos pažinimo ir suinteresuotumo turėti pelno iš kalybos.

Karaliui buvo aktualu atnaujinti smulkių monetų kalybą, kurią nutraukė 1627 m. seimas ir vis pratęsdavo kiti seimai iki pat 1650 m.

Seimo komisija po diskusijos su Prūsijos atstovais priėmė „Komisarų aktą dėl kalyklų“. Komisijos darbe dalyvavo maža dalis komisarų. Nežinoma net kas iš jų dalyvavo. Komisarai nesutiko su prūsų nuomone. Nutarė atnaujinti vidutinių nominalų monetų kalybą iš talerių švarumo sidabro. Taleris prilygintas 79 naujiems grašiams, t. y. 11 grašių mažiau nei buvo rinkos kaina senomis monetomis. Numatė kaldinti 30, 15, 10,5, $2\frac{1}{2}$ grašio monetas iš minėto sidabro ir pusgrašius iš 250 promilių švarumo sidabro. Neneigė ir smulkesnių nominalų reikalingumo. Sprendžiant iš nutarimo turinio, buvo suderintos skirtingos programos, pasiektas kompromisas tarp skirtingų interesų. Apie Lietuvos poziciją nieko nežinoma. Bet dėl sidabro stygiaus niekas nerealizuota.

26:14 1632 m. nutarimas

1632 04 01 Žygimantas III Vaza seimo konstitucijoje „Mūsų šviesiausių palikuonių aprūpinimas“ atsisakė teisių į Lenkijos ir Lietuvos kalyklų pelną valstybės naudai (476). Karalius savo poelgiu motyvavo Respublikos „liaudies“ parodytu jo palikuonims palankumu, noru pagerinti monetas. Konstitucija turėjo įsigalioti mirus valdovui. Kas privertė karalių padaryti tokį sprendimą, neaišku.

26:15 Monetų kalybos politika

1589–1603 m. orientuotasi tik į trečiokų kalybą. Jie turėjo didelę paklausą Pietryčių ir Pietų Europoje. Šilingai kaldinti epizodiškai. Jų kalyba nepasiteisino. Lietuvos rinkoje šilingams buvo sunku prigyti, nes dar pakako senesnių smulkių monetų. 1606–1615 m. gausiai kaldinti dvidenariai, šilingai ir grašiai. Tai rodo reakciją į pakitusią rinkos situaciją. Iš apyvartos ėmė nykti senosios lietuviškos monetos, jas reikėjo papildyti naujomis monetomis. 1608 m. trečiokai liudija nevykusias pastangas tęsti ankstesnę pinigų politiką, o 1616–1621 m. monetų kalyba – bandymą prisitaikyti prie vykusios aplinkui infliacijos. Kaldintos smulkiausios monetos, kurioms nereikėjo daug brangstancio sidabro, ir pusantrukai – santykinai geresnės monetos, kuriomis norėta išvilioti senas monetas, reikalingas kaip žaliava monetų kalyklai. Auksinės monetos kaldintos reprezentaciniais tikslais, jokių ekonominių tikslų nesiekta. 1622–1627 m. iš esmės toliau buvo reaguojama į pokyčius finansų rinkoje, reprezentacijai kaldintos auksinės monetos. Aptariamu laikotarpiu lietuviškų monetų kalyba iš esmės

nusmuko į trečiaeilį rangą. Pirmavo Lenkijos ir pajūrio miestų monetų kalyba. Sprendžiant iš monetų kalybos politikos, Lietuvos administracija pinigų leidybos nelaikė prioritetine valstybės veikla, nepuoselėjo jokių ambicingų planų. Abejingas lietuviškų monetų kalybai buvo ir karalius. Monetų kalyba nebuvo nutraukta tik todėl, kad ji davė šiokių tokį pelną, kad dar buvo suprantama ją esant vienu iš valstybingumo rodiklių. Pagaliau su tiems laikams būdingu optimizmu laukta geresnių laikų, o tada – ir didesnės naudos iš monetų kalybos. Taigi savų monetų kalybos idėja jau geso, bet į ją dar dėta daug vilčių.

26:16 1589–1627 m. monetų išvaizda

1589–1603 m. emisijos monetos – šilingai ir trečiokai nesiskiria nuo Stepono Batoro emisijų ir Žygimanto IV Vazos lenkiškų šilingų bei trečiokų. Tik tiek, kad lietuviškuose trečiuokuose preciziškiau nei lenkiškuose yra atvaizduotas valdovo veidas. 1590–1591 m. dukatai panašūs į Žygimanto III Augusto ir Stepono Batoro dukatus. 1606–1620 m. emisijų monetos taip pat turi tradicinį apipavidalinimą. Dvidenariais mėgdžiota Žygimanto III Augusto dvidenariai, šilingai panašūs į Stepono Batoro šilingus, grašiais mėgdžioti Žygimanto III Augusto pusgrašiai ir grašiai. Pusantrokai panašūs į lenkiškus pusantrokus, nauji trečiokai – į senesnės emisijos trečiuokus, 1616–1618 m. portugalai – į Stepono Batoro portugalus. 1621–1627 m. emisijos monetos taip pat apipavidalintos tradiciškai. Dvidenariai, šilingai, išskyrus tuos, kurių averse yra Erelis, o reverse Vytis, ir yra panašūs į 1608–1615 m. grašius, panašūs į ankstesnius. Grašiai panašūs į 1607–1608 m. grašius su valdovo veidu. 5 ir 10 dukatų monetos panašios į 1616–1618 m. 10 dukatų monetas.

Aptariamam laikotarpiu apipavidalinant monetas aiškiai laikytasi seniau susidariusių lietuviškų ir lenkiškų tradicijų. Atskirai Vytis buvo demonstruojamas tik dvidenariuose, kai kuriuose šilinguose ir grašiuose. Tai neliudija pastangų užgožti lenkišką arba unijinę simboliką. Rūpintasi nusistovėjusia monetų prekine išvaizda.

26:17 Kalyklos darbuotojų teisės ir pareigos

Pagal 1604 m. komisijos nutarimus, kuriuose užsiminta ir Lietuva, prabuotojai ir pinigų meistrai turėjo prisiekti, kad griežtai laikysis monetų kalybos ordinacijos. Turėjo būti paskirtas vyriausiasis prabuotojas. Jis būtų rezidavęs prie Lenkijos išdininko ir turėjęs tvarkyti monetų kalybos reikalus. Jo pareiga – kelis kartus per metus vizituoti kalyklas. Išlaikymą turėtų skirti kalyklos. Prabuotojai ir pinigų meistras privalėjo turėti apsaugą kalyklose, kelionių metu ir mugėse, kaip ir kiti valstybės ir valdovo parei-

gūnai. Kalyklose drausta gyventi svečiams, jos turėjo būti apsaugotos neliečiamybe. Įsakinėti prabuotojui ir pinigų meistrui galėjo tik išdininkas. Kiekviena kalykla turėjo būti valdoma valdytojo. Jo rūpestis – kalyklos apsauga ir teisiniai reikalai. Sunkiais atvejais numatyta galimybė apeliuoti į išdininką. Jo kompetencija – nagrinėti apeliacijas, teisti. Įsakyta visiems pinigų meistrams ir prabuotojams kas metai atvykti pas Karūnos išdininką, atvežti ir atiduoti kiekvieno sidabro tirpinimo bandinį. Jų pareiga buvo pranešti valdovui apie įvežtas svetimas ar netikras monetas.

Sprendžiant iš 1605 07 16 Krokuvos kalyklos darbuotojų apklausos, jie turėjo tokias sutartis. Valdytojas sudarydavo sutartį su maršalka. Jo pareiga buvo stebėti ir tvarkyti kalyklos darbą. Jam atiduodami sidabro likučiai, kalyklos inventorius (matyt, pagal sąrašą), kurį, sutarčiai nutrukus, privalės gražinti. Savo lėšomis turėjo taisyti įrenginius, daryti naujus įrankius, kurie liktų nuosavybe. Kas pusmetį, birželio 24 d. ir gruodžio 25 d. turėjo atsiskaityti už nuveiktus darbus. Visą pelną, išskyrus jo paties investuotus pinigus, privalėjo atiduoti valdovui. Alga – 500 auksinų. Apie atleidimą iš darbo turėjo būti pranešta prieš metus.

Valdytojas sprendė, ar monetas spausdinti staklėmis, ar rankomis, ar dirbti naktį, jei reikia. Apie naujų monetų prabą buvo pranešama maršalkai, išdininkui ir valdovui. Valdytojas mokėjo atlyginimą išdininkui. Už kalyklos pastato nuomą mokėjo 200 auksinų per metus. Valdytojas prisiekė, kad prižiūrės monetų kalybą, pateiks ataskaitas du kartus per metus, gražins sidabro likučius, kai prieš metus bus pranešta apie sutarties nutraukimą, gražins inventorių. Pasirašė ir pridėjo antspaudą.

Prabuotoją priėmė pats maršalka. Davė priesaiką. Jis gaudavo žaliavas, paruošdavo jas, sverdavo. Prižiūrėjo kalimo pėdą. Pinigų sidabro užpirkimui duodavo valdytojas.

Raštininką priėmė valdytojas. Davė priesaiką valdovui. Valdytojui išvykus, turėjo rūpintis sidabro ir kitko užpirkimu, mokėjo algas, kartu su prabuotoju prabavo sidabrą. Sidabro laužas ir sidabras, pirktas iš žydų, iš karto nebuvo prabuojamas, tik dideli kiekiai. Jis prabavo Olkušo sidabrą, kitką – prabuotojas. Tirpinimo metu metalą išduodavo prabuotojui, o po to jį vėl priimdavo ir dar kartą prabuodavo. Jis įsakydavo kaldinti monetas, priimdavo nukaltas, skaičiavo, kiek sumokėta už sidabrą, kiek jo sunaudota ir koks gautas pelnas. Raštininkas turėjo pateikti apyskaitą valdytojui. Jam įsakius, vykdė jo pareigas. Taigi jis supirkinėjo sidabrą, mokėjo pinigus, registravo išlaidas, dalyvavo prabavime, netgi prabuotojui esant. Pastarasis prabuodavo, kai susikaupdavo 100 ir daugiau markių. Abu prabuodavo ir paskui prabas sulygindavo. Darydavo tai vos išėmus sidabrą iš tiglio. Taip pat prabuodavo lydinius ir monetas. Raštininkui išdavus sidabrą prabuotojui, šis turėdavo išduoti kvitą. Tirpindavo tirpintojas, bet su juo būdavo prabuotojas. Priemaišas dėdavo prabuotojas,

tačiau apskaičiuodavo raštininkas. Prabuotojas ir jo pavaduotojas-svėrėjas laikė skritulius iki pat nukalimo ir balinimo. Paskui grąžindavo raštininkui, kuris suskaičiuodavo ir surašydavo rezultatus. Svėrėjas priešaikos neduodavo. Jis sverdavo sidabrą ir buvo atsakingas už monetų išvaizdą bei prabą. Taigi prabuotojas turėjo vesti apyskaitą, kiek nupirkta sidabro, kiek jame yra grynojo sidabro, kiek reikės priemaišų, kiek reikia nukaldinti monetų. Kas pusmetį turėjo pateikti apyskaitą valdytojui ir maršalkai. Jo pareiga buvo stebėti kalyklos darbą. Apie netvarką privalėjo pranešti maršalkai. Pastarasis reiškė jam pasitikėjimą ir atsisakė jį stebėti. Apie sutarties nutraukimą turėjo būti pranešta prieš pusmetį.

Tirpintojas tirpino ir liejo metalą. Liepdavo prabuotojas ir raštininkas. Priemaišų kiekį nustatydavo prabuotojas. Metalą tirpindavo dieną–naktį.

26:18 Johano Trilnerio bylos

1615 m. Johanas Trilneris susipyko su Vilniaus pirkliu Gauteriu Ofangenu (477). Ginčas kilo dėl pastarojo sūnaus Reinholdo, atiduoto Johanui Trilneriui mokyti auksakalio ir raižytojo amato. Anot tėvo, vaikas atiduotas penkeriems metams, sudaryta sutartis. Tačiau po metų paaiškėjo, kad vaikas naudojamas paprastiesiems darbams, nemaitinamas. Gauteris Ofangenas pasiėmė vaiką. Tada Johanas Trilneris padavė jį į teismą dėl sutarties sulaužymo. Atsakovas teisme iškėlė kontrkaltinimą, kad J. Trilneris neturėjęs teisės imti į mokslą mokinių, nes nesąs auksakalių cecho narys. Tuo metu jis laikė 5 mokinius. J. Trilneris teisinosi turįs valdovo privilegiją, leidžiančią jam tai daryti. Kaltinamasis pateikė 1614 11 10 valdovo privilegiją Vilniaus auksakalių cechui, kurioje teisė mokyti amato vaikus suteikta tik cecho meistrams. Vis dėlto Vilniaus teismas nesiėmė spręsti kas teisis ir pasiuntė bylą valdovui. 1615 06 18 valdovas atsakė, kad J. Trilneriui duota privilegija, kuria jis priimtas į dvaro amatininkų tarnybą, yra aukštesnė už auksakaliams duotą privilegiją, todėl turi pirmenybę. Be to, dvaro tarnams leidžiama daryti tai, kas leidžiama cecho auksakaliams. Antra vertus, raižymo auksakaliai nemoko. Todėl J. Trilnerio pretenzijos pripažintos teisėtomis. Galutinį sprendimą byloje po valdovo privilegijos galių išaiškinimo turėjo priimti Vilniaus teismas. Johanas Trilneris reikalavo iš Gauterio Ofangeno, kad jis padengtų nuostolius, susidariusius dėl sūnaus susigrąžinimo, ir grąžinti jį į mokslą. G. Ofangenas norėjo sūnų grąžinti į mokslą jau po pirmojo šaukimo į teismą, tačiau J. Trilneris jo nepriėmė, pirmiau laukdamas nuostolių atlyginimo. Tada G. Ofangenas iškėlė bylą J. Trilneriui, reikalaudamas atlyginti nuostolius, susidariusius nepriėmus jo sūnaus atgal į mokslą. Reikalavo apie 200 auksinų. J. Trilneris atsakė esąs nepavaldus miesto teismui. Magistrato teismas išsiaiškino, kad valdovo privilegijos teiginiai kaip tik leidžia manyti jį esant auksakalių cecho nariu, taigi esantį jų kompetenci-

joje. Po tokio netikėto posūkio, kai iš ieškovo tapo atsakovu, J. Trilneris kreipėsi į valdovo teismą. 1616 03 07 valdovas išreiškė nuomonę, kad Vilniaus magistrato teismas pažeidė teismines procedūras: neišsprendė ankstesnės bylos ėmėsi spręsti glaudžiai su pastarąja byla susijusią antrąją bylą. Reikalavo J. Trilnerį laikyti ieškovu, o G. Ofangeną atsakovu. Kuo baigėsi byla, neaišku.

Iš jos sužinota, kad J. Trilneris turėjo penkis mokinius. Juos priimant į mokslą buvo sudaroma sutartis, mokamas simbolinis mokestis. Mokslas trukdavo penkerius metus.

1626 m. Johanas Trilneris bylinėjosi su bajoru Kristupu Bertoldu (478). Reikalas tas, kad pastarasis buvo paskolinęs ar kitaip įpareigojęs 2522 lietuviškų kapų sumai Mykolą Demerį. Matyt, pastarasis mirė ir Kristupas Bertoldas pareiškė pretenzijas į turtą: mūrnamį, sodą ir ūkį. Vilniaus tribunolas priteisė jam tuos pinigus, o už juos Mykolo Demerio nekilnojamąjį turtą. Tačiau Johanas Trilneris, kaip Barboros Demeraitės vyras ir netekėjusių jos seserų Onos ir Zuzanos globėjas, Kristupo Bertoldo į valdą neįsileido. Demeraičių motinos Reginos pirmasis vyras buvo vaitininkas Pilypas Hugas, kuris neva testamentu palikęs kraičio. Pats Demeris buvo neteisėtai pasisavinęs valstybės turto, o paskui jo atsisakė. Dukros į turtą taip pat reiškė pretenzijas. Lietuvos kancleris Albertas Stanislovas Radvila pateikė valdovo nuosprendį, kuriuo atmetė J. Trilnerio ieškinį, pareikalavo atiduoti Kristupui Bertoldui M. Demerio turtą, per pusę apmokėti teismo išlaidas. Sprendimą liepė įvykdyti per aštuonias savaites.

Visose bylose J. Trilneriui atstovavo bajoras Andrius Janockis. J. Trilnerio žmonos šeima nebuvo iš pavyzdgingųjų.

26:19 Auksinių monetų kalyba 1590–1639 m.

Duomenų apie auksinių monetų kalybą nėra. Yra tik pačios monetos. 1590–1591 m. buvo kaldinami dukatai, pažymėti L. Sapiegos herbu. Panašu, kad L. Sapiega nuomojo kalyklą, o auksines monetas nukaldino subnuomininkas. Pavyzdžiui, 1595 m. sutartyje pažymėta, kad subnuomininkas turi nukaldinti auksinių monetų 1000 dukatų. Taigi galėjo būti nukalta po 1000 1590–1591 m. dukatų.

1616–1618 m. buvo kaldinami portugalai. Šių monetų atsiradimas glaudžiai susijęs su to meto įvykiais. 1616 m. Žygimantui IV Vazai sukako 50 metų. Antra vertus, 1617 m. prasidėjo Vladislavo intervencija į Rusiją, kuri pasibaigė 1618 m. Deulino sutartimi. Intervencinei kariuomenei vadovavo Lietuvos lauko etmonas J. K. Chodkevičius. Jei 1616 m. portugalų kalybai aukso galėjo duoti pats valdovas, tai 1617–1618 m. jo galėjo būti

įsigyta karo veiksmų metu Rusijoje. Portugalai buvo dalinami užsienio atstovams, vietiniams pareigūnams, pasižymėjusiems karuose. 1616 m. portugalų yra 3 variantai, 1617 m. – 1 variantas, 1618 m. – 3 variantai. Taigi portugalų kalyba buvo orientuota į 1616 ir 1618 m. įvykių pažymėjimą.

1621–1622 m. buvo kaldinami pusportugaliai ir portugalai. Šių monetų kalyba susijusi su 1621 m. Chocimo mūšiu, kurį prieš 300000 turkų kariuomenę laimėjo 40000 lenkų ir lietuvių kariuomenė, vadovaujama J. K. Chodkevičiaus. Jis to mūšio metu ir mirė. Auksinių monetų kalybai galėjo būti panaudotos pinigų sumos, gautos iš Italijos. Reikalas tas, kad 1596 m. mirė Ona Jogailaitė, kuriai priklausė pajamos iš Italijos. Prisimintina Bonos Sforcos paskola Ispanijos karaliui, Žygimanto III Augusto testamentas (479).

Atgauti pinigus iš Italijos rūpintasi nuo 1598 09 13. Manyta, kad ispanai skolingi 430000 dukatų. 1621 m. ta skola rūpintis pavesta Kujavijos kanauninkui ir Jendžejevo abatui Adomui Mankovskiui. Jis lankėsi pas Pilypą III. Ispanai kariavo su prancūzais ir turkais. Kadangi turkai buvo bendri priešai, tai ispanai turėjo noro paremti Žygimantą III Vazą. Tuo buvo suinteresuotas ir popiežius. Turėtas galvoje karas ir su protestantiška Švedija. 1621 06 11 A. Mankovskis atgavo iš ispanų 8000, 1621 06 08 – 24500 dukatų. Iš 1621 11 26 laiško valdovui sužinota, kad jis atgavo dar 28002 dukatus. Šiuos dukatus už 4% palūkanų A. Mankovskis pasiskolino iš pirklio Pietro di Capponio Nerio. Juos pervesti į Lenkiją apsiėmė bankininkas Dominykas Montelupa. Paskola buvo garantuota ispanų skola. 1622 m. iš ispanų gauta 10000 dukatų. Keičiant šiuos dukatus į geresnius, prarasta 14700 dukatų. Beje, anksčiau gauti dukatai apibūdinoti kaip blogi, klastoti. Italijoje kursavo tokie pat dukatai kaip ir Dancige, Poznanėje ir Krokuvoje. Šiaip jau itališki dukatai vertinti menkai, kaip ir lenkiški. Pinigų pervedimu vėl rūpinosi Dominykas Montelupa. Žinoma, kad dalis išmokėtų pinigų buvo iš Neapolio, o dalis – iš Sicilijos pajamų. Taigi Žygimantas IV Vaza iš Pilypo III gavo daugiau nei 100000 dukatų. A. Mankovskiui atsilyginta naujais titulais. 1626 m. valdovas pajamas iš Italijos (Apulijos Foglijos muitinės gyvulių ir medvilnės muitų) užrašė testamentu Vladislovo žmonai Onai ir savo žmonai Konstancijai bei jų palikuonims. Pajamomis rūpintasi dar 1639 m. Tų metų liepos 10 d. Vladislovo II Vazos agentas Stanislovas Mankovskis gavo 30000 skudų ir 50000 skudų vekselį, kitą dalį skolos reikalavo atiduoti žeme. Tačiau 1639 11 13 dar lyg nebuvo gavęs tų 30000 skudų. Bet gal čia ir kita suma – iš tų 50000 skudų. Juk 1639 07 10 skudai minimi kaip gryni, t. y. gauti. Iš viso iš ispanų reikalauta 200000 dukatų – 100000 iš Madrido ir 100000 iš Neapolio. Tai buvo tik procentai nuo susikaupusių nepriemokų.

Yra didelė tikimybė, kad būtent iš Italijos gauto aukso ir buvo kaldinami lietuviški 1621–1622 ir 1639 m. pusportugaliai bei portugalai.

XXVII. SAŠTINGIS

27:1 1633 m. Krokuvos seimas

1633 03 14 Krokuvos seime priimti keli nutarimai dėl monetų kalybos ir vartojimo (480). Čia buvo pažymėta, kad Žygimantas IV Vaza atsisakė pelno iš kalyklų valstybės naudai. To neatsisakęs naujasis valdovas. Praėjęs 1631 m. seimo nutarimą, draudžiantį užsienio monetų, ypač Rygos ir Elbingo, kursavimą Lenkijoje ir Lietuvoje. Leido kursuoti toms iš jų, kurioms tuomet buvo leista. Draudė gadinti monetas ar įvežti sugadintas. Leido konfiskuoti uždraustas monetas. Dėl didelio užimtumo ir problemų sudėtingumo šis seimas naujos ordinacijos nepriėmė. Nutarta sudaryti komisiją, kuri spręstų monetų kalybos klausimus. Į komisiją buvo paskirti vieni lenkai. Jiems vadovauti turėjo Lenkijos ir Lietuvos išdininkai. Komisija turėjo susirinkti tais pačiais 1633 m. Varšuvoje, pasikviesti kunigaikščius ir miestų atstovus (turėta galvoje Prūsija) ir apsvačiusi pateikti naują ordinaciją, pasiūlymus kitam seimui. Leista toliau kaldinti pustalerius ir talerius, kol nebus priimtas kitas sprendimas.

1633 03 26 valdovas patvirtino dar 1632 11 20 paruoštą monetų kalybos inspektorius Petro Žeronskio nustatytą vietinių ir užsienio monetų kursą (481). Matyt, jis galiojo ir Lietuvoje.

27:2 Johano Trilnerio memorandumai

Lietuvoje daugiausia pastangų atnaujinti smulkių monetų kalybą dėjo karališkasis prabuotojas Johanas Trilneris. Žinomi 1634, 1636, 1638 ir 1643 m. memorandumai, skirti seimui ir seimo komisijoms (102–108 lentelės).

Apie 1634 m. memorandumą žinoma tik iš pačio J. Trilnerio užuominos (482).

1636 01 29 memorandume J. Trilneris informuoja, kad kovo 7 d. (veikiausiai 1635 m.) jis prabavo švedišką monetas: trečiokus, pusantrokus ir šilingus (483). Įsitikino, kad valstybei daroma didelė žala. Nuosavos monetos nekalamos, senesnės išvežamos į užsienį ir perkalamos. Žala buvo tokia.

Vietinių trečiokų kadaise buvo iškalama iš markės už 22 auksinų ir 15 $\frac{1}{2}$ grašio. Tuo tarpu švediškų trečiokų iš markės iškalama už 32 auksinų, 23 grašių ir 7 19/42 denaro. Tad švedų pelnas yra lygus 10 auksinų, 7 grašiams ir 16 19/42 denarų.

Vietinių pusantrokų buvo iškalama iš markės už 22 auksinus ir 20 grašių, o švediškų – 31 auksiną, 2 grašius ir 8 16/39 denaro. Pelnas 8 auksinai, 12 grašių ir 8 16/39 denaro.

Vietinių šilingų buvo iškalama iš markės už 26 auksinus ir 20 grašių, švediškių – 50 auksinų ir 16 grašių. Pelnas 23 auksinai, 26 grašiai ir 6 denarai.

Nekalbant apie ortus ir grašius, iš trijų sidabro markių švedai gaudavo pelno 42 auksinus, 16 grašių ir 6 denarus. Todėl geri pinigai buvo išvežti į užsienį, o svetimi užtvindė vietinę rinką. J. Trilneris teigė, kad kuo ilgiau neveiks vietinės kalyklos, tuo didesni bus nuostoliai. Jei svetimos monetos bus uždraustos ir išimtos iš apyvartos, vėl bus blogai – nebus kuo prekiauti. Primena, kad po karaliaus karūnavimo praėjo nemažai laiko, reikia naujų monetų. Žymiai blogesniais laikais, tuoj po elekcijos, Vladislovas II Vaza Maskvoje kaldinęs savo rusiškąsias monetas.

1638 m. memorandumas vadintas „Tikras ir patikimas būdas kaip Jo Karališkosios Didenybės valstybėse Respublikos naudai tinkama moneta gaminama galėtų būti“ (484).

Pirmiausia pažymima, kad jau vienuolika metų nekalamos monetos, nėra kur dėti sidabro ir aukso, pas auksakalius spūstis, o žydai teduodą tik pusę to, ko vertas, ar dar mažiau. Dėl to žmonės skurstą. Jei veiktų kalykla, žaliavas galėtų parduoti pagal prabą ir svorį. Dar siūloma didelėms monetoms nustatyti kainą, nes jų neįvertinimas ir pervertinimas yra žalingas. Jei talerių kaina padidėja, tai pabrangsta ir kalybai reikalingas sidabras. Norint pavyti tą kainą, mažinama smulkių monetų vertė. Taip atsitiko 1619 m. Vilniaus kalykloje. Jei talerių vertė nukristų, juos iškeistų ir išvežtų į užsienį, kaip atsitiko 1623 metais, kai ta vertė buvo sumažinta 15 grašių. 1631 m. komisija atstatė talerių kainą, lygią 3 auksinams. Tada nusistovėjo gryno sidabro markės kaina – $23\frac{1}{2}$ auksino. Seniau, kai taleris kainavo 36 grašius, markė kainavo 9 auksinus ir 12 grašių. Kalbama ir apie esamą padėtį. Sidabro markė esą kainuoja 200 auksinų arba 8 kapas grašių. Senasis auksinas lygus $2\frac{1}{2}$ einamojo auksino, o $6\frac{2}{3}$ talerio lygūs 20 auksinų. J. Trilneris prisimena 1631 m. komisijos darbą. Matyt, jis tame darbe dalyvavo. Tada buvo nutarta kaldinti monetas iš gero sidabro. Markė turėjo būti 14 lotų. Pageidauta šių nominalų monetų: auksinų, pusės auksino, 10, 5, $2\frac{1}{2}$ ir 1 grašio. Jų kalybą sutrukdė gero sidabro stoka, o iš blogo padaryti gerą labai sunku. Apie tai jis ponams komisarams sakęs 1634 m. Jam norėjusi, kad būtų kalami tokie pinigai, kurie neiškeliatų iš valstybės ir būtų tinkami vartojimui. Jis pasiūlė kaldinti monetas, priderintas prie talerio. 1643 m. Johano Trilnerio, Jo Karališkosios Didenybės Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės Vilniaus kalyklos prisiekusiojo prabuotojo, memorandumas yra spausdintas, 4 puslapių, vadintas „Wierny, a nie praeiudycyalny Postępek, Jakoby w Panstwach Je° K. M. z pożytkiem Reczyposp: Moneta zgodna robiona być mogła“, taigi, panašiai kaip 1638 m. memorandumas (485). Pažymima, kad jau 16 metų Lenkijoje ir Lietuvoje monetos nekaldinamos. Pakartojamas 1636 ir 1638 m. memorandumų turinys. Jo nuomone, taleriai turėtų kursuoti 90 grašių verte,

kaip seniau kursavo 36 grašių verte. Tada sidabro markė kainuotų 24 auksinus, kaip kad senų pinigų kursu būtų verta 9 auksinus ir 18 grašių. Taip sutvarkius, niekam nebūtų žalos – nei skolininkams, nei kreditoriams atsiskaitant už senas skolas. 1638 m. J. Trilneris tvirtino, kad nutarimas kaldinti gero sidabro monetas nerealus, nes trūksta sidabro. Bet nenori trukdyti, tad siūlė tris pinigų sistemos variantus. Pirmasis variantas paremtas 36 grašių taleriu ir 26 auksinų, 6 grašių ir 12 denarų marke, antrasis – 90 grašių taleriu bei 23 auksinų ir 15 grašių marke. Trečiasis – taip pat 90 grašių taleriu bei 23 auksinų ir 15 grašių marke. Pirmoji sistema jau žinoma iš 1631 m. nutarimo. Siūloma kaldinti auksinus, pusauksinus, 10, 5 ir $2\frac{1}{2}$ grašio. Antroji sistema tradicinė, susidedanti iš trečiojo, pusantroko, grašio, pusgrausio, šilingo ir dvidenario. Trečioji sistema pusiau tradicinė – ją turėjo sudaryti labai pagerinto sidabro trečiokas, pusantrokas ir grašis. Pateiktos visos kiekvieno nominalo kalybos išlaidos.

Prie antrosios sistemos duomenų yra priedašai. Štai dvidenarių reikalingumas motyvuojamas tuo, kad išmaldai reikia smulkių pinigų. Keturi dvidenariai turi sudaryti grašį, kaip buvo ir anksčiau. J. Trilneris manė, kad jo pasiūlytu būdu ėmus kaldinti pinigus, bus galimybė uždrausti svetimų pinigų vartojimą. Jo nuomone, reikėjo atgaivinti 1599 m. nutarimą dėl generalinio prabuotojo. Toks pareigūnas toliau būtų kontroliavęs kalyklų darbą.

Memorandumo pabaigoje siūloma nekaldinti smulkių pinigų iš vario, nes panašių prikaldinus užsienyje ir atvežus į Lenkiją ir Lietuvą bus išpirtos ir išvežtos sidabrinės monetos. Taigi tuo metu vėl sklandė mintys kalti varines monetas. Įdomi informacija, kad dešimt dvidenarių lygūs vienam senam (Žygimanto II Senojo?) grašiui, kad vokįški grašiai neverti dviejų vietinių pusantroko, nes pirmieji pagal 1551 m. Šv. Romos imperijos ordinaciją kaldinti iš $2\frac{1}{2}$ loto sidabro, 518 vienetų iš Kelno? markės. Nežinia kuo remdamasis, J. Trilneris aiškina, kad senosios istorijos rodo odinius pinigus buvus apyvartoje, tačiau prie jų dėl vertės pritvirtindavo sidabro gabalus, kad ne kiekvienas jų pasidarytų. Šios aplinkybės turėtos galvoje kuriant pinigų sistemas. Anot J. Trilnerio, gal jo pateiktos pinigų proporcijos ir nenaudingos valstybei, bet jos tokios dėl jo išvardytų aplinkybių.

Pateiktos žinios kalbėtų, kad J. Trilneris siūlė tris pinigų sistemų variantus, kuriais atsižvelgta į pageidavimus turėti geras tradicines smulkias monetas, naujo pobūdžio geras monetas, ir visas tradicines monetas. Deja, pasiūlymai nesulaukė atgarsio, nors ir buvo skirti seimui. Vis dėlto J. Trilnerio memorandumai ir, matyt, žodžiu reikšta nuomonė darė įtaką Lietuvos išdo personalui. Taip leidžia manyti išlikęs 1640 m. seime išduotas apyskaitos kvitas (486). 1640 04 19 Vladislovas II Vaza Varšuvos seimo metu pakvitavo žemės išdininkui Mikalojui Tryznai išlaidas, kurias Johanas

Trilneris, Vilniaus kalyklos prabuotojas, patyrė gamindamas naujas monetas parodymui seime. Iš viso už darbą ir valgį, už vežiko samdymą sumokėta 300 auksinų. Kvita surašė raštininkas Kristupas Zaviša. Nėra abejonių, kad kvite kalbama apie 1639 m. kaldintus portugalus. Siekimas parodyti juos seime rodo buvus planų pradėti serijinę gamybą. Taip būtų buvusi atnaujinta monetų kalyba Lietuvoje. Toliau būtų buvę rūpinamasi dėl smulkių monetų kalybos atnaujinimo. Kad palengvintus aprobavimą, portugalai buvo apipavidalinti šiek tiek prašmatniau nei įprasta, panašiai į medalius. Net iškaltas karaliaus amžius – 44 metai. Serijinę gamybą numatyta pradėti 1640 m., t. y. kai karaliui sukaks 45 metai. Visa tai kalbėtų, kad apie šį jubiliejų galvota dar 1639 m., monetų pavyzdžiuose iškaltas faktinis, ne jubiliejinis karaliaus amžius. Visa tai nėra neįprasta. Portugalai buvo skirti reprezentacijai kaip ir medaliai. Įvairiomis progomis Vladislavui II Vazai iškalti medaliai rodo jį ir jo aplinką mėgus įvykius jam žinti šiais mažosios plastikos kūriniiais. J. Trilneris sumokėti pinigai taip pat liudija buvus pagamintus spaudus, reikalingus daugiau nei įprastai monetai. Štai 1649 m. jis už valstybės mažąjį spaudą gavo 221 auksiną (487). Panašią sumą jis gavo ir 1640 m. (488). Pats valdovas nebuvo abejingas lietuviškų monetų kalybos likimui.

27:3 Pastangos išsaugoti kalyklos personalą

Vladislovas II Vaza dėjo pastangas, kad Vilniuje liktų gyventi monetų kalybą išmanantys amatininkai. 1636 06 09 valdovas išdavė privilegiją gyventi kalykloje šaltkalviui Johanui Cymensui (489). Apie jį buvo rašoma, kad sumaniai per trumpą laiką paruošdavo pinigams kalti reikalingus įrankius. Jis buvo priimtas dvaro amatininku, jam leista laisvai šaltkalviauti, prekiauti savo gaminiais. Valdovas patvirtino Kristupo Naruševičiaus suteiktą leidimą gyventi kalykloje ir naudotis trimis kambariais, rūsiu ir kamara iki gyvenimo pabaigos.

1647 06 09 valdovas tokią pat privilegiją išdavė Lozorui Jelenkevičiui (490). Pažymima, kad jis yra patyręs auksakalys, pinigų kalėjas. Priėmė jį į dvaro auksakalius, leido laisvai verstis auksakalyste ir šaltkalvyyste, laisvai naudotis pinigų kalykla, turint galvoje, kad čia iki mirties gali gyventi po Jono Cymenso mirties leidimą gavęs Jurgis Blinderis Reitorius.

Jis galėjo naudotis trimis kambariais ir viena parduotuve. 1646 11 07 valdovas davė privilegiją gyventi kambaryje su šonine ir rūsiu išde dirbančiam žydai Judui Jakubovičiui (491). 1652 02 23 šį leidimą patvirtino Jonas Kazimieras, prašomas ponų tarybos ir pareigūnų (492). 1632 01 07 Johanas Trilneris buvo gavęs privilegiją 300 auksinų algai iki gyvos galvos (493). 1638 05 06 apie tai priminus pakancleriui Steponui Pacui ji konfirmuota. Privilegija butui buvo konfirmuota 1634 09 13 (494). 1642 m., kilus nesutarimams tarp Johano Trilnerio, jo žmonos Barboros ir Johano Cymenso,

paaikškėjo, kad pastarasis naudojosi Povilo Volodkievičiaus klastotu valdovo mandatu, leidžiančiu jam gyventi kalykloje. Valdovas atšaukė savo privilegiją (495). Matyt, Johanas Cymensas greitai mirė, nes, kaip rodo pateikti duomenys, į jo butą tuoj pat atsikraustė Jurgis Blinderis Reitorius. 1649 03 20 Johanui Trilneriui vėl konfirmuota privilegija butui (496). 1649 06 22 konfirmuota privilegija butui kalykloje išdo faktoriui žydai Jyšliui (497). Iš pateiktų žinių matyti, kad kalyklos name gyveno buvę kalyklos ir išdo darbuotojai. Pasikeitus valdovams, jie stengėsi privilegijas butams konfirmuoti, kol butai nebuvo per klaidą atiduoti kitiems.

27:4 Seimeliai

Aktyvūs buvo ir į seimus siunčiami pasiuntiniai. Mozyriaus pavieto pasiuntiniai turėjo 1636 02 ar 12 09 instrukciją su įgaliojimu kalbėti monetų kalybos reikalais (498). Naugarduko pavieto pasiuntinių 1638 03 10 instrukcijoje buvo teigiama, kad trūksta gerų monetų, siūloma seime pageidauti, kad būtų kalamos tokios pat vertės ir svorio monetos kaip ir seniau (499).

To pat pavieto pasiuntiniai 1645 01 02 instrukcijoje buvo įgalioti seime pareikšti, kad dėl monetų kalybos sustabdymo patiriami dideli nuostoliai, prašyti pradėti kaldinti tokias monetas, kad jas imtų užsienyje, kad jų vertė būtų priderinta prie užsienio monetų (500).

Žemaičių pasiuntiniai 1646 m. Raseinių seimelyje buvo įgalioti pasiūlyti susirūpinti monetų kalyba „[...] Nie bes ignominiey Rz̄p̄tey naszey exetica Moneta datąd iest curens u nas zaczy m rationes cudendae monetae aby Ich Mc PP Posłowie ad inveni [...] nt poruczamy [...]“ (501).

XXVIII. BANDYMAS KONKURUOTI SU RYGA

28:1 Seimų nutarimai

Elekcinio seimo metu 1648 10 06 priimtas nutarimas, kad Respublikos ir jos priklausinių monetos kursuotų vienoda verte (502). Varšuvos seimas 1649/1650 m. nutarė įkurti keturias pinigų kalyklas: Krokuvos, Poznanės, Bydgoščiaus ir Vilniaus (503). Nutarimui įgyvendinti sušaukta komisija (504). Komisijos veikloje turėjo dalyvauti šie lietuviai: Jurgis Tiškevičius, Kristupas Rudomina, Jonas Kasakauskas, Kristupas Pacas, Adomas Motiejus Sakavičius, Mikalojus Pacas, Jonas Zienovičius, Vladimiras Kamienskis, Juozapas Sirutis, Kiprijonas Povilas Bžostovskis, Mikalojus Ciechanovskis. Manoma, kad jos sesijose nedalyvavo nei vienas Lietuvos atstovas (505). Komisija susirinko 1650 05 26 ir paskelbė monetų kalybos ordinaciją. Išliko žinių, kad 1650 m. kalyklai restauruoti kunigui

Andriui Brazgalskiui duota 1000 auksinų (506). Tai leidžia manyti, kad kalykla veikė tame pačiame Vokiečių gatvės name kaip ir anksčiau. Kuni-gas A. Brazgalskis buvo Vilniaus kapitulos raštininkas, aplinkybės leidžia manyti jį būvus paskirtą kalyklos raštininku. 1652–1653 m. naujos Lenki-jos kalybos ordinacijos nuostatų Lietuvoje nepaisyta (14 lentelė). Kaip ir Karališkosios Prūsijos miestai bei Prūsija, Lietuva kaldino sidabrinus šilin-gus, kai tuo tarpu Lenkija kaldino varinius šilingus. 1652 m. lietuviškų monetų kalybos ordinaciją veikiausiai paruošė J. Trilneris, atsižvelgda-mas į iždininko ir Vilniaus vaivados pageidavimus (15 lentelė). Apie tai dar bus kalbama smulkiau.

1650 06 03 Lenkijos iždininkas išleido aplinkrašį, kuriuo informavo apie 1649 m. seimo Kalybos komisijos nustatytą užsienio monetų kursą (507). Panašų aplinkrašį turėjo išleisti Lietuvos iždininkas. Beje, Lenkijos iždininko aplinkraštyje užsimenama, kad informacija privaloma ir lenkams, esantiems Lietuvoje. Taip buvo bandoma išplėsti Lenkijos valdžios jurisdikciją Lietuvoje. Informacijos apie kalyklą yra 1652 m. Lietuvos išdo ataskaitoje, pateiktoje svarstyti tų pat metų liepos mėnesį įvykusiame seime (508). Ataskaita apėmė 1643–1651 metus ir 1652 m. pirmąjį pusmetį. Ji datuota 1652 08 19, išklaudyta ir aprobuota 1652 08 26.

28:2 Motiejus Letovas Vorbekas

Daugiausia žinių apie aptariamo laikotarpio kalyklos veiklą pateikta Vladislo-vo II Vazos sekretoriaus ir gydytojo Motiejaus Letovo Vorbeko atsimi-nimuose (509). Sprendžiant iš pasakojimo, jis buvo kalyklos valdytoju. 1652 m. sausio mėnesio pirmosiomis dienomis žemės iždininkas Gedeonas Mykolas Tryzna pavedė M. Letovui Vorbekui atidaryti kalyklą ir pradėti kaldinti monetas. Išlaidoms davė 22000 auksinų. Lietuvos išdo ataskai-toje minima kiek kitokia suma – 24602 auksinai. Anot autoriaus, kalykloje buvo kaldinami šilingai, turintys 1 lotą ir 12 pinigėlių sidabro bei 14 lotų ir 4 pinigėlius vario. Iš vienos kalyklinės (ligatūrinės) markės buvo nukala-ma 345 šilingai. Į markę įeinantis sidabras kainavo 2 auksinus 18 grašių 13,5 denaro, o varis – 11 grašių ir 2 denarus. Kalyklinė markė kainavo beveik 3 auksinus. Nukaldinus iš jos monetas, išdas gaudavo 25 grašius pelno. Iš pelno reikėjo mokėti atlyginimus. Darbininkai gaudavo po 25 grašius už dieną, valdytojas – 50 auksinų per savaitę, prabuotojas 30 auksinų, raižytojas 15 auksinų, kalvis 12 auksinų, o du jo padėjėjai – po 7 auksinus per savaitę. Personalui per savaitę buvo išmokama apie 300 auksinų. Be to, kai kas iš kalykloje dirbusių asmenų turėjo privilegijuotas algas, gauna-mas nepriklausomai nuo nuveikiamo darbo kalykloje. Karališkasis prabuo-tojas Johanas Trilneris per metus gaudavo po 600 auksinų. Per 1652 m. pirmąjį pusmetį jis gavo 300 auksinų (510). M. Letovas Vorbekas teoriškai

per metus turėjo uždirbti 2400 auksinų, Johanas Trilneris, dirbęs prabuo-tojo ir raižytojo darbu – 2160 auksinų, kalvis – 576 auksinus, jo padėjėjai – po 336 auksinus, darbininkai – po 304 auksinus. Matyt, kalvis neturėjo daug darbo.

Po keturių mėnesių darbo kalykla išnuomota veikiausiai metams Vilniaus žydams Jokūbui Moizešavičiui ir Levkai Fajtelevičiui. Už metų nuomą į išdą jie turėjo sumokėti 3500. Tačiau atsitiko netikėtas dalykas. Žemės iždininkas Vincentas Aleksandras Gosievskis, sužinojęs žydus blogai dirbant, prisišaukė seimo komisiją, jos pagalba atėmė iš jų kalyklą ir vėl pavedė M. Letovui Vorbekui, nors pastarasis ir ilgai atsakinėjo. Ar blogas darbas buvo tikra žydų nušalinimo priežastis, ar tik pretekstas, neaiš-ku. Bet akivaizdu, kad kalykla iš jų buvo atimta netrukus po G. M. Tryzno mirties 1652 09 11 ir V. A. Gosievskio tapimo žemės iždininku.

1653 01 04 M. Letovas Vorbekas gavo raštišką pavedimą administruoti kalyklą. Pavedime kalbama, kad iš paskutinio seimo atsiųsti komisariai Vilniaus kalyklos tikrinti dėl tam tikrų priežasčių ir nenaudos valstybei liepė iždininkui atimti kalyklą iš žydų. Kad eitų pelnas, kalykla veiktų, pa-samdė generalinį administratorių. Komisarai jį įpareigojo prižiūrėti, kad monetų sidabro praba būtų tokia, kaip jie nustatė, leido teisti ir bausti personalą, prašė kas mėnesį pateikti pajamų ir išlaidų apyskaitas. Komi-sarai žadėjo duoti lėšų šilingų gamybai. Sidabro kalyklai netrūko, tačiau kilo maras. Mirė keletas darbuotojų. Kalykla laikinai buvo uždaryta. Vieno šaltinio duomenimis, maras siautėjo 1653 m. vasario 4 d. (511). Taigi kalykla veikiausiai veikė tik 1653 m. sausio ir vasario mėnesiais. Uždarius kalyklą, jos apsauga patikėta sandėlininkui Gisbertui fon Pitenui. Kalyklos name paliktas šaltkalvis Vilhelmas Vitė, o malūne, esančiame prie pilies, kur buvo gaminama skarda, – valcuotojas Jokūbas Hildtas. Abiem buvo duota pinigų.

28:3 Švedų žinios apie Vilniaus kalyklą

Pateiktas žinias papildo Rygos burmistro Georgo Duntės 1652 04 24 pra-nešimas Švedijos iždininkui Magnusui Gabrieliui de la Gardisui (512). Pranešime lietuviai be skrupulų vadinami lenkais. Informuojama apie Vil-niuje kaldinamus šilingus ir jų prabavimo rezultatus. Juose rasta $1\frac{3}{4}$ loto sidabro, kai tuo tarpu švediškuose šilinguose tebuvo $1\frac{1}{4}$ loto. Anot Ry-gos burmistro, gryno sidabro markė Lietuvos išdui kainavo 3 auksinus. Kalyklą nuomojo žydai. Jie mokėjo išdui 5000 auksinų. Ši suma nesu-tampa su M. Letovo Vorbeko nurodyta. Galbūt burmistras buvo blogai informuotas arba kažkam buvo įteiktas 1500 auksinų kyšis. Georgas Duntė pastebėjo, kad Vilniaus kalykloje buvo įtemptai dirbama panaudojant 3 valcavimo stakles: vienas, varomas arkliais (matyt, monetų gamybai), dvejais, varomas vandeniu (matyt, skardos gaminimui).

Iš aptariamo pranešimo datos susidaro vaizdas, kad žydai kalyklą nuomojo jau 1652 m. balandžio mėnesį, tuo tarpu M. Letovas Vorbekas tvirtina valdęs kalyklą tų metų keturis pirmus mėnesius. Matyt, apsirikta. Sumerimusi švedų valdžia Livonijoje 1653 04 14 išreiškė pageidavimą, kad lenkiškos monetos būtų teisingiau įkainotos (t. y. nukainotos) ir būtų sugražintos į ten, iš kur atkeliavo (513).

28:4 Johano Trilnerio likimas

1655 m. įsiveržus į Lietuvos gilumą Rusijos kariuomenei, dauguma vilniečių pabėgo į Karališkąją Prūsiją arba į Prūsiją (514). Iš bėglių sąrašo aiškėja, kad Prūsijoje atsidūrė karališkasis Lenkijos prabuotojas Johanas Trilneris, Gisbertas fon Pitenas su sūnumi Vilhelmu fon Pitenu, Vilniaus vaitas (vogt) Simonas Glaubitcas ir jo brolis, Vilniaus kalyklos vedėjas (leiter). Pastarasis veikiausiai dirbo pinigų meistru. Dar minimas Vilniaus ir Trakų miestietis Johanas Albrechtas Trilneris, veikiausiai Johano Trilnerio giminaitis. Tas sąrašas buvo sudarytas tuoj po to, kai Prūsijos kunigaikštis perėjo į švedų pusę. Galimas dalykas, kad bėglius ruošti deportuoti. 1659 m. minėtasis Gisbertas fon Pitenas, senasis pinigų meistras, minimas kaip vienos Karaliaučiaus ligoninės pacientas (515). Su juo atsiskaitė Karaliaučiaus kalyklos nuomotojas Kazimieras Joanasas fon Eulenburgas. 1657–1660 m. pinigų meistru buvo Noahas Bretšneideris, o kas buvo prieš jį, nelabai aišku. Taigi Gisbertas fon Pitenas galėjo būti pinigų meistru po 1653 ar 1656 m. Bet šaltiniai nebylūs. Johanas Trilneris, matyt, mirė tremtyje, Prūsijoje, apie 65–70 metų amžiaus. 1666 05 12 jo dvarelis Zienkovščizna Varėnoje, 4 valakai visiškai apleistos žemės, kaip išmara po karo atiteko Smolensko vaivados Mykolo Kazimiero Paco kazokų pulko kareiviui Jurgiui Karoliui Rybskiui (516).

28:5 M. Letovo Vorbeko skola

Dar vykstant karui imta svarstyti monetų kalybos reikalus ir tada iškilo M. Letovo Vorbeko skolos išdui klausimas. Skola prisiminta 1659 m. žemės išdo tribunolo deputatams susirinkus Gardine (517). Dėl šios skolos 1659 08 13 buvo bylinėjama. Anot deputatų, M. Letovas Vorbekas kalybos reikmėms buvo gavęs 36000 auksinų. Teisme reikalauta atsiskaityti už šią sumą. Atsakovas teisinosi, kad tai padarė dar 1654 m. seime. Tuo metu išdui jis buvo skolingas 19580 auksinų, iš jų atidavė 9371 auksiną. Kvitą, gautą iš seimo, administratorius palikęs Dancige, kur buvo pasitraukęs per karą. Už 10209 auksinų likutį valdytojas tvirtino taip pat atsiskaitęs, gavęs iš seimo universalą, bet kaip ir kvitą palikęs Dancige. Žadėjo viską pateikti būsimame seime.

Už pastarąją sumą neva supirkta kalyklai reikalingų medžiagų, kurios per karą buvo paliktos likimo valiai. Teismas nutarė atidėti bylos svarstymą iki būsimo seimo, kuriame M. Letovas Vorbekas turėjo pristatyti dokumentus, įrodančius jo atsiskaitymą su išdu.

Išdas nepatvirtino išdavęs atsiskaitymo dokumentus minėtoms dviem sumoms.

M. Letovas Vorbekas nuo 1652 m. buvo Augsburgio bažnyčios Vilniuje seniūnas ir provizorius (519). Mirė 1663 06 07. Ant jo kapo pastatyta kolona. Kaip matyti, nelabai aišku su tomis M. Letovui Vorbekui duotomis pinigų sumomis. Iš pažiūros atrodo, kad pinigų jam duota du kartus. Už pirmą kartą duotus pinigus turėjo būti atsiskaityta 1652 m. liepos mėnesį įvykusiame seime, nes išdo ataskaitoje yra įrašas, kad Šv. Jono Krikštytojo diena (t. y. birželio 24 d.) išvykstančiam į Varšuvą dėl atsiskaitymo už 24602 auksinų sumą M. Letovui Vorbekui duota pragyvenimui ir vežikui samdyti 100 auksinų (520). Tada išėitų, kad 36000 auksinų jis gavo antrą kartą užėmęs administratoriaus vietą. Tačiau yra kelios aplinkybės, leidžiančios visu tuo suabejoti. Jei išde nebuvo dokumentų, galinčių paliudyti kalyklos administratoriaus atsiskaitymą seime, tai abejotina, kad būta po ranka dokumentų apie 1652 m. įvykus. Be to, savo atsiminimuose administratorius mini tik vieną kartą gautą sumą. Atsiminimus jis rašė visuomenei, dar nesibaigus bylinėjimuisi. Tarkime, dėl to reikėjo kai ką nutylėti. Bet juk išdas disponavo kažkokiais rimtais įrodymais jį paėmus 36000 auksinų, tad nutylėti juos atsiminimuose nebuvo prasmės. Tarus, kad nebuvo atsiskaityta už visus 1652–1653 m. gautus pinigus, tai antrą kartą tapdamas valdytoju M. Letovas Vorbekas galėjo gauti apie 11500 auksinų.

Dėl skolos išdui bylinėtasi dar 1683 m. (521).

M. Letovo Vorbeko pateikiamose žiniose yra daugiau netikslumų. Pavyzdžiui, tvirtinama, kad buvo kaldinami tik šilingai. Iš tiesų buvo kiek kitaip. Pačioje pradžioje, matyt, 1652 m. sausio–kovo mėnesiais buvo kaldinamos šešių nominalų monetos: dvidenariai, šilingai, grašiai, pusantrakai, trečiokai ir šeštakai. Bendri svoriai ir patys nominalai rodo, kad jų standartai panašūs į tuos, kurie nurodyti J. Trilnerio 1643 m. memorialo antrame pinigų sistemos variante. D. Braunus tvirtina, kad 1652 m. pradžioje Vilniaus kalykla kaldino 8 lotų švarumo šeštokus ir 4 lotų švarumo grašius (522).

28:6 Pinigų politika

Lietuviai pasirinko tokius monetų standartus, kurie buvo artimi 1623 m. nuostatuose numatytiems standartams. Iš esmės jie realizavo gerų smulkių pinigų šalininkų pažiūras atitinkantį projektą. Lenkai realizavo dvi viena kitai priešingas gerų smulkių ir blogų smulkių pinigų šalininkų pažiūras atitinkantį projektą. Prie Lietuvos pozicijos prisijungė Karališkosios Prūsijos miestai ir Prūsija. Čia buvo kaldinamos smulkios monetos, orien-

tuotos į minėtus 1623 m. standartus. Tik didesnių nominalų monetos kaldintos pagal naujus Lenkijos standartus. Tuo tarpu Lenkija kaldino varinės pačio mažiausio nominalo monetas ir labai geros kokybės aukštesnių nominalų smulkias monetas. Taip atsitiko neatsitiktinai. Konservatyviau mąstantys lietuviai bijojo eksperimentuoti naujais monetų standartais, orientavosi į padėtį pinigų rinkoje. Vis dėlto greitai nustota kaldinti penkių nominalų monetas, nes tam nepakako sidabro arba buvo nuostolinga ir neparanku. Jų gryna vertė buvo didesnė už rinkoje kursavusių kitų monetų vertę.

Žydams nuomojant kalyklą kaldinti tik šilingai ir grašiai. Beveik tas pats buvo daroma M. Letovui Vorbekui antrą kartą tapus kalyklos valdytoju.

28:7 Jonušo Radvilos ambicijos

Priešingai nei ankstesniais laikais, penkių nominalų monetų reversuose buvo atvaizduotas Vytis ir tik vieno nominalo monetose pusantrakuose – Respublikos herbas. Tai neatsitiktinumas.

Dėl labai šaltų karaliaus ir Jonušo Radvilos santykių nuolat šlijo abiejų valstybių santykiai. Lietuva ėmė laikytis atokiau nuo įklimpusios į karą dėl Ukrainos Lenkijos. Vytis Lietuvos monetose turėjo pademonstruoti valstybės atskirumą. Išimtis padaryta tik pusantrokams, turintiems specifinę prekinę išvaizdą. Įdomu, kad ir 1653 m. kalyklą inspektavę seimo komisarai pajuto Lenkijos atžvilgiu vyravusias blogas nuotaikas ir nesiryžo sustabdyti monetų kalybos, neatitikusios seimo numatytų reikalavimų. Įdomu dar ir tai, kad prancūzai 1652 12 21 „Gazette de France“ pateikė informaciją, jog Ukrainos etmonas Bohdanas Chmielnickis savo sostinėje ėmė kalti nuosavus pinigus (523). Visai galimas dalykas, kad taip tikrai atsitiko, nors tokių monetų kol kas ir nerasta. Tačiau galėjo būti ir taip, kad prancūzai Chmielnickį sumaišė su Jonušu Radvila, kurio santykiai su karaliumi dažnai nušviečiami šiame laikraštyje. Iš esmės jie galbūt sumaišė Ukrainą su Lietuva. Beje, Jonušas Radvila turėjo ambicijų kaldinti savas monetas. Derybose su švedais dėl unijos jis reikalavo sau vasalinio kunigaikščio teisių, tarp jų ir teisės kalti savus pinigus (524). Šioms pretenzijoms nebuvo lemta išsipildyti. Vis dėlto tai labai svarbus to meto valdančiojo elito politinės savimonės būklės paliudijimas. Mintis, kad valstybė turi turėti savus pinigus, dar buvo gyva.

XXIX. NEPAPRASTŲJŲ APLINKYBIŲ MONETOS

29:1 Sutartis su T. L. Buratinium

1658 m. seime sudaryta monetų kalybos komisija, turėjusi rasti būdą, kaip gauti pajamų iš monetų kalybos, bet ji nieko nenuveikė (525). Kito

seimo, prasidėsiiančio 1659 m. kovo 22 d., išvakarėse senatas nutarė nusiųsti komisarus į Lietuvos kariuomenę. Jie karaliaus vardu turėjo pažadėti sumokėti skolas iš kalyklų, numatytų atidaryti greitu metu (526). Seimas priėmė Lenkijos konstituciją „Apie monetų kalybą“, kuria numatė subūrti 30 asmenų komisiją monetų kalybos klausimams spręsti remiantis 1654 m. konstitucija (527). Komisija, vadovaujama išdininko, turėjo susirinkti 1659 06 09 ir nustatyti monetų ordinaciją, pasirūpinti 1 milijono auksinų šilingų nukaldinimu. Už jų kaldinimą išdininkas turėjo atsiskaityti būsimame seime. Panaši ir Lietuvai skirta konstitucija (528). Ji įgaliojo Smolensko vaivada išdininko administratorių A. M. Sakavičių iš surinktų mokesčių įkurti kalyklą Lietuvos Brastoje, nes tradicinėje vietoje – Vilniuje, užimtame rusų, tai padaryti buvo neįmanoma. Liepta nukaldinti 1 milijoną auksinų varinių šilingų kariuomenės skoloms padengti ir kitoms reikmėms. Kalyklos priežiūra pavesta Iždo tribunolo deputatams. Konstitucijoje užsimenama ir apie sidabrinių monetų kalybą.

Lenkijos išdininkas J. K. Krasinskis 1659 07 02 pasirašė sutartį „Dėl sidabro ir šilingų kaldinimo“ su neseniai tapusiu bajoru Titu Livijumi Buratinium (529). Nuo 1659 08 01 iki 1660 08 01 jis turėjo kaldinti neribotą kiekį auksinių ir sidabrinių monetų, remdamasis 1659 06 10 nutarimais, mokėti kas metų ketvirtį 50000 auksinų nuomos, nukaldinti 1 milijoną auksinų šilingų ir mokėti išdui 360000 auksinų šilingais į ketvirtį. Kai tik bus nukalta 250000 auksinų šilingų, tai išdui tuoj pat turės būti įmokėta 90000 auksinų. Leido supirkti ir įvežti be maito metalus, perkelti kalyklą iš Krokuvos kur nori. Uždraudė metalus išvežti į užsienį. Nespėjus laiku įvykdyti sutarties sąlygų, leista realizacijos terminus pratęsti.

1659 07 07 paskelbta nauja ordinacija, remiantis 1654 m. ordinacija, papildyta punktu apie naujų šilingų kursą (530). Vienas sidabrinis grašis prilygintas trimis variniams šilingams.

T. L. Buratinis kalyklą įkūrė Ujazdove, kuriame 1659 11 19 nukalti pirmieji šilingai (531). Kaip minėta, Iždo tribunolo deputatai, susirinkę Gardine, svarstė lėšų kariuomenės skoloms padengti klausimą, kalbėdami apie monetų kalyklos įkūrimą prisiminė M. Letovo Vorbeko skolą išdui. Bylinėjosi su juo, bet neatgavo iš jo pinigų, reikalingų kalyklai įkurti Lietuvos Brastoje. Tada lėšų kalyklai paieškos buvo pavestos A. M. Sakavičiui. Jam liepta įkurti kalyklą. 1659 09 14 senato tarybos posėdyje kancleris K. Pacas pasiūlė kalyklą įkurti ne Lietuvos Brastoje, o kitoje, saugesnėje vietoje (532). Senato taryba pritarė pasiūlymui lietuviškas monetas kaldinti Ujazdove. Karalius išleido universalą, kuriuo leista kaldinti lietuviškus šilingus Lenkijoje, Ujazdovo kalykloje, ir išdininko administratorių pasirašyti kontraktą su T. L. Buratinium (533).

Taip buvo išvengta išlaidų kalyklos įrengimui. Sutartis su T. L. Buratinium neišliko. Joje aptarta ne tik varinių, bet ir sidabrinių bei auksinių

monetų kalyba (534). Varinių šilingų turėjo būti nukalta 1 milijono auksinų sumai, už tai turėjo būti sumokėta 360000 auksinų nuomos. Kai kas aiškėja iš 1661 05 02 A. M. Sakavičiaus ataskaitos seimui (535). Kontraktas apėmė 1659 10 01–1660 10 01 laikotarpį. Už auksinių ir sidabrinų monetų kalybą turėjo būti mokama 50000 auksinų, o už šilingų – 360000 auksinų nuomos. Dėl žaliavų trūkumo auksinės ir sidabrinės monetos nebuvo nukaltos. 50000 auksinų negauta. Visi šilingai nukalti, nuoma sumokėta. Kontraktas pasirašytas ne anksčiau 1659 09 14 ir ne vėliau 1659 10 01. Nuoma turėjo būti mokama metų ketvirčiais. Ji visa sumokėta iki 1661 05 02. Pirmą kvartalą monetos nebuvo kalamos, nes P. J. Sapiegos divizija (kairysis Lietuvos kariuomenės sparnas) 1659 m. pareiškė protestą prieš K. Pacą, kad nori kaldinti šilingus kariuomenės algų apmokėjimui Lenkijoje (536).

Tad nesiryžta kaldinti šilingų, nors 1659 09 14 tai leido daryti karalius ir senato taryba (537). Kalyba turėjo prasidėti 1659 10 01 (538). Vilniaus seimelio 1659 11 07 instrukcijoje pasiuntiniams, vykstantiems į seimą, įrašyta, kad dėl monetų nekaldinimo patiria žalą visi luomai (539). Siūlė prašyti seimo, kad lietuviški pinigai kaip anksčiau būtų kaldinami Lietuvoje ir kad kalyba nebūtų pavesta žydams.

Iki 1660 02 tikėtasi iš kalybos gauti 200000 auksinų audiniais ir karinėmis priemonėmis, supirktomis iš pirklių už naujus šilingus (540). Tačiau T. L. Buratinis delsė. Lenkai buvo nepatenkinti, kad Lietuvos kariuomenė reiškia nepasitikėjimą ir priešinasi monetų kalybai Lenkijoje. Kai reikėjo surinkti pinigų Lietuvos komisarams vyksti derybų į Maskvą ir Lietuvos išdui jų neturint, kreiptasi į Karūnos išdą. Tada atsakyta „[...] Jei Lietuva nenorėjo priimti pinigų net su savo herbu, nukaldintų Karūnoje, mes savo jiems taip pat neduosime [...]“ (541). 1660 02 29 Lietuvos išdo komisija vėl tarėsi dėl Ujazdovo kalyklos ir kontrakto su T. L. Buratiniumi (542). Kas nutarta, neaišku. A. M. Sakavičiaus 1660 03 13 laiške A. H. Palubinskiui rašoma, kad lietuviškos monetos pasirodys balandžio mėnesį (543). 1660 03 16 laiške pranešama, kad Lietuvos kariuomenės protestas atšauktas (544). Bet iš tikrųjų jis nebuvo atšauktas iki 1660 06 30 (545). Protestas atšauktas tarp 1660 07 08 ir 1660 10 01, suartėjus abiejų kariuomenės sparnų interesams (546). Šilingai baigti kaldinti 1661 04 02. Tada Ujazdovo kalykla uždaryta, Karūnos išdas užantspaudavo įrangą ir patalpas, tarp jų ir penktą dėžę su sugadintais bei sveikais lietuviškais spaudais (547). Lietuviškų monetų kalyba baigta iki 1661 05 20, nes tada įnešta visa nuoma.

Išlaidos kalyklos reikmėms tebuvo 166 auksinų, ir tai kurjerių ir furmanų išlaikymui (548). Kas iš Lietuvos pareigūnų kontroliavo Ujazdovo kalyklą, neaišku. Darbininkų joje dirbo iki šimto. 1663 m. inventoriuje minimos 4 dėžės su Karūnos spaudais (549). Pirmoji dėžė neatidaryta,

antrojoje buvo 992 blogi spaudai, trečiojoje – 899 blogi ir 302 portretiniai apatiniai spaudai, ketvirtojoje – 177 blogi apatiniai spaudai, 52 apatiniai pritvirtinami spaudai ir 43 pusfabrikačiai. Pirmoje dėžėje galėjo būti apie 1000 spaudų. Kalykloje buvo 87 stalai, tad nemažiau turėjo būti ir darbuotojų. Lietuviškų spaudų dėžė nebuvo atidaryta, nes tam Karūnos išdas neturėjo įgaliojimų. S. Janušonis spėja, kad dėžėje buvo tik viršutiniai spaudai su Lietuvos herbu. Lietuviškų spaudų turėjo būti 20% daugiau nei lenkiškų, taigi apie 3000. Portretinių, „bendrų“ su Lenkija spaudų buvo 1534. Viršutiniai spaudai dilo du kartus greičiau nei apatiniai.

A. M. Sakavičius Karūnos išdui už Ujazdovo kalyklos panaudą sumokėjo 25923 auksinus ir 15 grašių (550). Bet išvis neaišku, ar tai būta nuompinigių, ar kokios skolos. Žaliavą T. L. Buratinis pirkė Hamburge, Liubeke, Silezijoje, ruošinius gamino Olivoje (551). Kaip minėta, lietuviški šilingai pradėti kaldinti 1660 07 08 ar 1660 10 01, o baigti kaldinti 1661 05 02 (552). Dirbta 10 ar 7 mėnesius.

Po visų aptartų įvykių pasirodė brošiūros ir rankraščiai, nukreipti prieš T. L. Buratinį, neva praturtėjusį iš šilingų kalybos. Tai svarstyta 1661 m. seime (553). Specialus teismas turėjo patikrinti visuomenės iškeltus kaltinimus. T. L. Buratinis teismui pateikė apyskaitas, prisiekė, kad nukaldino tik kontraktuose numatytus 2 milijonus auksinų. Tai patvirtino 18 liudininkų. Teismas kaltinimus atsiėmė. Bet 1662 02 06 Karūnos konfederacija instrukcijoje pasiuntiniams į seimą apkaltino T. L. Buratinį, kad nukaldino ne 2, o 4 milijonus auksinų. Išsigandęs seimas 1662 02 20 paskyrė naują reviziją. Ją 1662 08 07 Lvove turėjo atlikti Generalinė komisija (554). T. L. Buratinis atvyko į Lvovą, komisija su konfederatų atstovais nerado jokių jo kaltės įrodymų.

1662 11 29 nužudžius V. A. Gosievskį ir K. Chvalibogą Žeromskį, Lietuvoje įvykių eiga pasisuko kita linkme. Nepaisant visko, išsigandusi Generalinė komisija nutarė išleisti dar vieną šilingų emisiją. 1662 12 08 ji nusiuntė kurjerį pas T. L. Buratinį ir pranešė jam, kad nuo 1663 m. sausio mėnesio pradėtų kaldinti šilingus (555). T. L. Buratinis atsisakė. Bet įsikūšus karaliui – sutiko. Kontraktas su Lenkija pasirašytas 1663 01 28 apie 5250000 auksinų šilingais nukaldinimą (556). Išdas turėjo gauti 3 milijonus pelno. Kontraktą, be Generalinės komisijos, pasirašė 8 senatoriai ir 18 atstovų rūmų komisarų. Tą pat dieną sudarytas kontraktas su išdininku, kurį 1663 02 28 savo diplomu patvirtino pats karalius (557). T. L. Buratinis įgaliotas pats rūpintis kalykla. Visus kontraktus dar turėjo patvirtinti seimas. Tačiau į Lvovą staiga atvyko A. Timfas su sidabrinų auksinų pavyzdžiais (558). Karalius, nusiteikęs prieš blogas sidabrinės monetos, nesutiko dalinti T. L. Buratinio kontrakto į dvi dalis. Vis dėlto Generalinė komisija padalino šį kontraktą į dvi dalis. Tam nesutrukdė ir T. L. Buratinio memorandumas. Generalinės komisijos

1663 03 03 deklaracijoje pranešta apie pakeitimų priežastis (559). Sumažinta šilingų suma iki 2566383 auksinų, nuoma iki 1466134 auksinų, suma T. L. Buratinio išlaidoms ir pelnui – iki 1100249 auksinų. Kontraktas su T. L. Buratiniu pasirašytas tą pat dieną (1663 03 03) (560). Su A. Timfu kontraktas pasirašytas 1663 03 04 (561). Iš 8 lotų sidabro turėjo būti nukaldinta 6 milijonai auksinų, išdui sumokėta nuomos 2700000 auksinų. Likusi suma turėjo tekti kontrahentui. T. L. Buratiniui pasisekė, kad į šį kontraktą būtų įrašyta, jog A. Timfui neleidžiama įkurti kalyklą Lietuvoje. Seime nutarta 1662 07 19 sušaukti Lietuvos žemės išdo komisiją dėl skolų kariuomenei. Seimo konstitucijoje teigiama, kad reikia skubiai įkurti kalyklą Lietuvoje ir kalti sidabrines bei auksines monetas (562). Vadovauti komisijai pavesta išdininkui ir seimo atstovams: Andriui Katavičiui, Kristupui Pranciškui Sapiegai, Stanislovui Zienovičiui ir Martynui Limontui. V. A. Gosievskis paskirtas pirmininku. Kaip gerai žinoma, jis perėjo į karaliaus šalininkų pusę ir su Žeromskiu sudarė sąmokslą sunaikinti konfederaciją. Tai sužinojus, 1662 12 25 ir 29 abu konfederatai buvo nužudyti. Po šio incidento konfederatai sumažino savo reikalavimus. Išdą administruoti paskirtas vyskupas Jurgis Bialozaras. Išdo sudaryta komisija ėmė tartis dėl skolų su kariuomene. 1663 02 23 Lvove seimo taryba ir Generalinė komisija priėmė sprendimą įkurti Lietuvoje kalyklą ir joje iškalti šilingų už 5250000 auksinų (563). 1663 04 22 pavykus pasikėsimui prieš konfederatų vadus buvo sunaikintas susikonfederavusios kariuomenės kairysis sparnas. 1663 05 04 J. Bialozaras su konfederacijos likučiais susitarė sumokėti jiems 4 milijonus auksinų (564). Dar 600000 auksinų žadėjo sumokėti už pasidavimą. Konfederatai reikalavo penktojo milijono auksinų Vilniaus universitetui. Konfederatų pasiuntiniai, pasiūsti į Generalinį Lietuvos tribunolą, savo instrukcijoje turėjo įrašytą reikalavimą įkurti Lietuvoje kalyklą ir iš jos pelno sumokėti tuos 4 milijonus auksinų (565). Konfederacija panaikinta 1663 05 08.

29:2 A. G. fon Hornas

Kaip minėta, T. L. Buratinis iš pradžių atsisakė, bet vėliau sutiko organizuoti monetų kalybą Lenkijoje. Netrukus užsimanė gauti pelno ir Lietuvoje (566). Bet čia staiga atsirado konkurentas – A. G. fon Hornas. Pastarasis, gavęs Generalinės komisijos, senato tarybos ir karaliaus sutikimą Lvove, išvyko į Vilnių pateikti Lietuvos žemės išdo komisijai savo pasiūlymus. 1663 05 22 komisija išleido dekretą, leidžiantį sudaryti kontraktą (567). Tą pat dieną pasirašytas kontraktas dėl kalyklos Olivos cistersų vienuolyne atidarymo. Karalius jau 1663 05 16 rašė J. Bialozarui, kad surinkti 3 milijonus auksinų 1663 metais galima tik kaldinant šilingus (568). Kontraktas su A. G. fon Hornu neišliko. Karalius 1663 12 12 patvirtino kontraktą su T. L. Buratiniu, kai anuliavo sutartį su Hornu (569). Prieš tai

šį kontraktą 1663 10 29 patvirtino išdas, o 1663 11 30 – senato taryba. Sutartis su A. G. fon Hornu sudaryta 1663 05 28, J. Bialozarui vykdant 1663 05 16 specialų karaliaus ir Lietuvos išdo komisijos komisarų nutarimą, išleistą 1663 05 22, pasirašytą išdo komisijos vardu (570). A. G. fon Hornas įsipareigojo per 2 metus sumokėti 3 milijonus auksinų. Kontraktas įsigaliojo 1663 05 28.

Pagal Varšuvos seimo 1667 m. tyrimų komisijos medžiagą, 1667 04 02 buvo nagrinėjamas Olivos kalyklos klausimas (571). A. G. fon Hornas neatvyko. Lietuvos žemės išdo kontrolierius šiai kalyklai buvo superintendantas, Lietuvos insignatorius, Žemaitijos kaštelionas S. V. Orda. Jis pateikė savo apyskaitas, reikalavo, kad jas pateiktų J. Bialozaro įpėdinis išde. Susipažinę su dokumentais, Tyrimų komisijos nariai jų vardu pavedė pasisakyti Lietuvos kariuomenės lauko raštininkui A. H. Palubinskiui. Iš pasisakymo aiškėja, kad kontraktas tarp J. Bialozaro ir A. G. fon Horno pasirašytas 1663 05 28 Vilniuje. Iš viso Olivoje perkalta 1815000 Kelno svarų vario į 5250000 auksinus šilingų. Superintendantai buvo du – S. V. Orda ir Kazimieras Abraomas Montautas. Juos paskyrė išdo komisija. Kariuomenei turėjo būti nukalta 3 milijonai auksinų, o sau – 2250000 auksinų. Papildomoms išlaidoms numatyta 325008 auksinai ir 12 grašių. Dėl to 1663 05 22 nutarta leisti iš svaro vario kaldinti šilingų už 3 auksinus ir 20 grašių. Taigi pakeista kalimo pėda. Todėl nukalti ne 5250000 auksinų, o 5818764 auksinai ir 21 grašis. Dar aiškėja, kad T. L. Buratinis turėjo kreditorių, kurie 1663 m. ėmė 3% palūkanų, 1665 m. – jau 30% palūkanų (572). A. G. fon Hornas taip pat turėjo kreditorių.

A. G. fon Hornas buvo įsipareigojęs pirmo pusmečio monetas atiduoti išdui, sau nepasilikti nieko.

Kalykla įkurta Olivoje, nes Vilniuje tai padaryti nebuvo galimybių. Į kontraktą įtrauktas reikalavimas kaldinti sidabrines ir auksines monetas. Jos nebuvo nukaldintos. Lietuvos žemės išdo komisija gavo leidimą iš Karūnos išdininko įkurti kalyklą Olivoje. Ten 1659–1661 m. gaminti monetų ruošiniai, bet ar tai darė A. G. fon Hornas, neaišku (573). A. G. fon Hornui sunkiai sekėsi sudaryti sutartis dėl žaliavų bei kurti kalyklą. Varis buvo atplukdomas iš Hamburgo, Liubeko ir Švedijos. Buvo sutartis su Danijos karaliaus agentu, gyvenusiu Dancige (574). Prisiekęs kalyklos raštininkas buvo Lietuvos išdo raštininkas K. A. Montautas (575). Orda buvo superintendantas. Kalykla buvo organizuojama iki 1663 07 19 (576). Tą dieną nukalti pirmi šilingai. A. G. fon Hornui padėjo jo brolis Danielius Alberdingas ir pajininkai, buhalteris (577). Kiti nežinomi. Vienuolynui nuomos per mėnesį mokėta 1000 auksinų (578). Sumokėta du kartus – 2600 auksinų ir 3100 auksinų (579). Atrodo, nespėta įmokėti dar 2600 auksinų. Įmokėti turėjo Orda iš Lietuvos išdo paimtomis lėšomis. Kilo konfliktas. Vienuoliai neleido pasiimti iš sandėlio monetų. A. G. fon Hornas norėjo

paimti jėga. Be to, jis turėjo sumokėti už sugriuvusias dėl vibracijos sienas ir pamatus. Kalykloje dirbta 1663 07 19–1663 11 10, iš viso 3 mėnesius ir 22 dienas. Nuomos sumokėta 4000–3750 auksinų. Už sugriovimus sumokėta 1950–1700 auksinų (580).

Lietuvos išdo komisija, pamačiusi, kad lėtai eina darbas, kreipėsi į J. Bialozarą prašydama susitarti su T. L. Buratiniu ir išgelbėti Lietuvos išdą (581). J. Bialozaras nuvyko į Olivą susipažinti su padėtimi. Nežinoma, ką jis ten patyrė. Grįžęs į Varšuvą ėmė kalbinti T. L. Buratinį. Tas atsisakė. Bet paskui sutiko. Kontraktas sudarytas 1663 10 29. Iš jo turinio aiškėja, kad A. G. fon Hornas buvo apkaltintas, nuvykęs į Olivą J. Bialozaras išsigando Lietuvai grėsiančių nuostolių (582). Įvertinęs visas aplinkybes ir įsitikinęs A. G. Horną esant kalta, nutarė, kad Lietuvos valdžia yra apgauta. Neturėdamas išeities, jis sudarė kontraktą su T. L. Buratiniu. Kontraktą su A. G. fon Hornu nutraukė. Su naujai paskirtu išdininku J. Kryšpinu Kiršenšteinu (paskirtu 1663 10 08–15) Lietuvos išdo komisijos vardu ir seimo tarybos pavedimu pasirašytas kontraktas su T. L. Buratiniu. 1663 12 12 jį patvirtino karalius (583).

Kelionei į Olivą ir Varšuvą J. Bialozaras buvo gavęs 2000 auksinų (584). Generalinės komisijos Lvoje įsakymu A. G. fon Hornas areštuotas ir diskredituotas (585). Taigi, 1663 10 29 jis dar buvo laisvas. Pateko į kalėjimą 1663 10 29–1663 12 12. Generalinė komisija 1663 09 07 paskelbė, kad A. G. fon Hornas be Respublikos leidimo įkūrė Olivoje monetų kalyklą (586). Du kartus dekretais jam buvo liepta uždaryti kalyklą, bet jis tęsė savo veiklą, supirkinėjo geras sidabrinės monetas. Komisorių teismas Generalinei komisijai įsakė suimti visus, susijusius su Horno kalykla. Taip elgtasi, nors, anot S. Janušonio, viskas Hornui buvo leista (587).

Horno persekiojimo iniciatorius buvo Kulmo pakamaris (588). Neliko nuošalyje ir T. L. Buratinis bei A. Timfas, reikalavę savo veiklai monopolijos. Iš viso Olivoje buvo nukaldinta šilingų už 460387 auksinus (589). Įdomu, kad Lietuvos išdo komisija atsisakė patvirtinti kontraktą su T. L. Buratiniu (590). 1663 09 07 Generalinės komisijos dekrete Hornui reikalauta mirties bausmės, Ordai ir Montautui – banicijos (591). Pastarieji, suėmus Horną, iš karaliaus gavo geležinius apsaugos raštus (gleitus), kad baigtų darbus Olivoje ir parvežtų produkciją į Vilnių (592).

Kancleris K. Pacas agitavo senato tarybą pakeisti sprendimą, užprotestuoti Generalinės komisijos nutarimą, leisti toliau veikti Olivos kalyklai (593). 1663 09 26 senato taryba konstatavo, kad Generalinės komisijos sprendimas neteisingas, nes išėjo po teigiamo jos pačios sprendimo, nukreiptas prieš karalių ir Lietuvą (594). Paskelbė dekretą niekiniu. Niekiniu paskelbtas ir karūnos išdininko dekretas. Karūnos kanceliarija įgaliota išduoti raštą, garantuojantį laisvę Hornui. Jam leista toliau kaldinti šilingus Olivoje. Leista, jei norės, Karūnos išdininkui turėti kontrolierių, duoti Karūnos išdininkui

nurodymus, kad netrukdytų vykdyti sprendimą. Leido Lietuvai sudaryti kontraktą su kitais asmenimis dėl kalyklos Karūnos teritorijoje.

Lenkijos išdininkas nekrepė dėmesio į senato tarybos nutarimą, vykdė Generalinės komisijos dekretą. 1663 12 07 Horną suėmė Karūnos išdininko pavaldiniai, o po trijų dienų uždaryta kalykla (595). 1667 m. Orda tyrimų komisija kaltino dėl monetų kaldinimo per šias tris dienas. Tas teisinosi, kad suėmus Horną reikėję 1600 auksinų personalo algoms sumokėti. Nepasiteisino (596). Spaudai buvo sudaužyti ir sugadinti, ten, kalykloje, J. Bialozaro sprendimu palikti (597). Visą šią akciją prižiūrėjo Dancigo pašto viršininkas Gratas. Orda paėmė kalyklos apyskaitas (598). 1667 05 26–28 tyrimų komisija Varšuvos seime tikrino Ordos ir Montauto pateiktas apyskaitas. Olivoje iškalta 460389 auksinai ir 6 grašiai arba 41435028 šilingai (599). Kalykla dirbo ritmiškai, po truputį didindama intensyvumą. 1664 07 17 Hornas Lietuvos išdo komisijai aiškino, kad buvo gera kalykla, galėjo kaldinti po kelis tūkstančius auksinų per dieną (600). Olivoje varis svarstytas ne Krokuvos, o Kelno svarais. Iš viso perkalta 117600 Kelno svarų (601). Orda, kad pervestų juos į Krokuvos svarus, liepė Vilniaus kalyklos meistrams nustatyti jų santykį. Pateikė Kelno svaro svarelį ir lotų svarelius. Jie nustatė, kad Kelno svaras $4\frac{7}{8}$ loto yra sunkesnis už Krokuvos svarą, turintį 32 lotus. 1650 m. Krokuvos markė svėrė 201,86565, tad šilingo svoris turėjo būti 1,345 g.

J. Kryšpinas Kiršenšteinas 1667 m. tvirtino gavęs iš Ordos 184000 (602), nors 1664 09 19 tvirtino gavęs 171000 auksinų (603).

Pagal komisarus, Olivoje nukaldinta 460391 auksinai ir 6 grašiai (turėjo būti 460389 auksinai ir 6 grašiai) (604). Gauta nuomos kontrahentui 197310 auksinų 15 grašių ir 6 denarai. Taigi Hornas pasisavino 51130 auksinų ir 20 grašių (248441 auksinai ir 6 grašiai – 197310 auksinų ir 16 grašių). Respublika gavo 263080 auksinų, 20 grašių ir 12 denarų, išdas – 184000 auksinus. Orda išleido 12247 (turi būti 12147) auksinus. Abejotini Ordos ir Horno sandėriai dėl 15703 auksinų išlaidų. Ginčytina tarp išdo ir Horno suma lygi 51130 auksinų, 20 grašių ir 12 denarų. Trūko 4283 auksinų, nes pagal Ordą iš 79 nepasvertų ir neperskaiciuotų statinių su šilingais trūko 150–200 auksinų kiekvienoje (605). Iš viso buvo 99 statinės, jose ne 189550, o 185265 auksinai. Suskaiciuota 16 statinių. Jose būta neiškaltų plokštelių ir broko. Dėl to ir atsirado trūkumas.

Taigi išdui, be anksčiau duotų 22400 auksinų, teko 211950 auksinų. Tyrimų komisija sutiko su Orda, kad išdas gavo 189550 auksinų vietoje 263080 auksinų, 20 grašių ir 12 denarų. Hornui turėjo tekti 197319 auksinų, 15 grašių ir 6 denarai. Bet jis neturėjo teisės imti pinigų pirmą pusmetį. Be to, jis pasiėmė daugiau – 73530 auksinų, 20 grašių, 12 denarų. Kokiais duomenimis remtasi, neaišku. Komisija priėjo išvados, kad tris dienas Orda veikė neteisėtai. Per tas dienas iškalta suma – 41484 auksinai, 24 grašiai. Išdui priklausė 23705 auksinai, 18 grašių, o Hornui – 17779

auksinai, 6 grašiai. Hornas privalėjo pagal sąrašą, gautą iš Lietuvos žemės išdininko, monetas mokėti pasiuntiniams, iš jų gaudamas kvitus su išdininko parašu (606). Išmokėjo tokiu būdu nedaug. 1664 02 17 senato taryba išdavė kvitą, pagal kurį Lietuvos žemės išdas turėjo mokėti kariuomenei į Vilnių iš Olivos atvežtais pinigais (607). Būta 150000 auksinų, Orda nurodė, kad dešiniojo sparno pulkininkams sumokėta 50000 auksinų, o kariuomenei – 120000 auksinų (608). Taigi beveik visi Olivos pinigai – 170000 auksinų panaudoti kariuomenės skolai padengti. Hornas neiškalė sidabrinų ir auksinių monetų (609).

1664 01 16 neišmokėjus dviejose sutartyse (1663 05 04 ir 1663 08 04) kariuomenei numatytų 2 milijonų auksinų, šilingai nebuvo kaldinami. Nauja sutartis su kariuomene sudaryta 1664 02 15 Sievske (610). Tarnyba pratęsta pusmečiui, pareikalauta nubausti Lenkijos išdininką už Olivos kalyklos uždarymą ir įkurti kalyklą Vilniuje.

29:3 Naujos sutartys su T. L. Buratiniu ir A. G. fon Hornu

Minėta sutartis su T. L. Buratiniu pasirašyta 1663 10 29 (611). Suma – 5250000 auksinų. Dalis Lietuvos išdo komisijos užprotestavo šią sutartį dėl didelių nuolaidų T. L. Buratiniui (612). Tik po derybų 1664 01 25 sudarytos dvi naujos sutartys (613). Pirmąją sutartimi leista kaldinti sidabrinės ir auksinės monetas: dukatus, talerius, ortus, šeštokus, pusantrokus, grašius, antrąją – šilingus. Kontraktus pasirašė Buratinio patikėtinis Angelas Marija Bandinelis. Jis gavo leidimą be muitų įvežti žaliavą, įrenginius kalyklai. Kalykla įkurta Vilniuje, Žemutinės pilies teritorijoje. Ji veikė 1664 06 04–1666 12 30. Joje nukaldinta šilingų už 44922719 auksinų ir 5 grašius (614).

Pirmąją sutartimi numatyta kalyklos nuoma 1664 01 01–1666 01 01, antrąją – 1664 05 01–1666 05 01 laikotarpiu. Išdininkas turėjo paskirti prabuotoją. Kalyklą uždarius, pastatai, įrankiai atitektų išdui. Po 15000 auksinų už sidabrinų ir auksinių monetų kaldinimą reikėjo įmokėti 1664 ir 1665 m. per Šv. Jono šventes. Varinių šilingų leista nukaldinti už 5250000 auksinų. Mokesčius už jų kaldinimą reikėjo sumokėti per keturis kartus: 1665 02 09, 1665 07 24, 1665 12 31, 1666 05 01. Seimo komisija Vilniaus kalyklai kontrolieriumi skyrė Hilarijų Montautą, Lietuvos Brastos kalyklai – Martyną Limontą. Dar po vieną kontrolierių turėjo skirti išdininkas: Eustachijus Katavičius tapo Vilniaus, Stanislovas Vincentas Orda – Lietuvos Brastos superintendantais.

Atgavęs laisvę, Hornas pareiškė pretenzijas Lietuvos išdui dėl nuostolių (615). Lietuvos išdo komisija pripažino Horno pretenzijas teisėtomis ir 1664 07 17 seimo dekretu parėmė jį. Suirus 1664 ir 1665 m. seimams, Horno pretenzijų klausimas buvo sprendžiamas konvokacijoje Lietuvos Brastoje ir Radvilų Bialoje (616). Sprendimas priimtas 1665 07 03 Gardino kon-

vokacijoje (617). 1665 07 06 Vilniuje derėjosi A. G. fon Hornas, A. M. Bandinelis ir žemės išdo pareigūnai (618). A. M. Bandinelis gavo teisę kurti dar vieną kalyklą Lietuvos Brastoje, nors prieš tai 1664 05 07 dar vienas T. L. Buratinio patikėtinis Bartolomėjus Cinakis už 6000 auksinų Kaune nusipirko namą (619). Bartolomėjus Cinakis vėlesniuose dokumentuose vadinamas kalyklos nuomininku, 1680 m. buvo Vilniaus vaitas (620). Hornui leista įkurti kalyklas Kaune ir Marienburge. Tą dieną sudarytos išdininko ir Horno bei Bandinelio sutartys. Hornas gavo teisę nukalti 7180 tūkstančių auksinų, o Buratinis – dar 1227853 auksinus (621). 1666 06 01 Varšuvoje T. L. Buratinis pasirašė kontraktą nukaldinti šilingų dar už 997000 auksinų (622). Tačiau 1666 m. pabaigoje varinių monetų kalyba uždrausta. Jonas Kazimieras 1666 12 08 laiške Lietuvos Brastos kalyklos skirtiniams pareigūnams Stanislovui Vincentui Ordai ir Aleksandrui Beinartui liepė įrankius, monetų ruošinius sunešti į rūsius ir kalyklą užantspauduoti, nes taip nutarta bei surašyta Lengovičių traktate (623). 1667 03 07 nuspręsta ištirti susidariusią padėtį, sudaryti „Kvotos“ komisiją.

Lenkijai skirto nutarimo 83 straipsnyje, vadinamame „Kalykla“, pažymėta, kad šilingai, šeštokai ir auksinai buvo kaldinami dėl nepaprastųjų aplinkybių (624). Kadangi užsienyje jų nepripažino, seimas nutarė kalyklas uždaryti. Tačiau T. L. Buratinis įmokėjo didelę pinigų sumą už kalyklų arendą, tai jam, sudarius ypatingą kontraktą, leidžiama tam tikrą laiką kaldinti šeštokus. Kad greičiau būtų sudarytas kontraktas su T. L. Buratiniu, sudaryta komisija, pasitarusi su monetų kalimo teisę turinčiais miestais, turi nutarti, pagal kokią metrologiją jam leis kaldinti monetas. Iš anksto perspėjama, kad gryno sidabro markė prilygintina 30 lenkiškų auksinų.

29:4 „Kvotos“ komisija

1667 03 26–04 02 Varšuvos seimo „Kvotos“ komisijai pateiktos svarstyti Lietuvos pinigų kalyklų ataskaitos. Jas paskelbė S. Janušonis (625). Olivos kalyklos ataskaitą 1667 03 26 komisijai įteikė jos valdinis raštininkas Kazimieras Abraomas Montautas. Žemės išdo jis taip pat dirbo raštininku. Ataskaitoje nurodyta, kiek per savaitę sunaudota vario ir už kokią sumą nukalta monetų. Varis skaičiuotas Kelno svarais, perskačiuotas Krokuvos svarais. Kelno svaras svėrė 467,712 g, o Krokuvos – 405,8788 g. Ši kalykla be pertraukų veikė 1663 07 19–1663 11 10. Paskutines tris dienas nelegaliai. Vilniaus kalyklos ataskaitos įteikimo data – 1667 m. kovo mėnuo. Kalykla su keliomis pertraukomis 1666 metais (balandžio ir spalio mėnesiais) veikė 1664 06 04–1666 12 30. Nurodyti tokie pat duomenys kaip ir Olivos kalyklos ataskaitoje. Kitą ataskaitą 1667 m. kovo mėnesį komisijai įteikė valdytojas Eustachijus Katavičius ir valdinis raštininkas Dovydas Stanislovas Ambrzevičius. Pirmasis buvo karaliaus sekretorius, antrasis – išdo raštininkas. Abi Vilniaus kalyklos ataskaitos panašios.

Kauno kalyklos ataskaitą 1667 04 02 įteikė komisijai valdytojas Mikalojus Pranciškus Rosochackis ir valdinis raštininkas R. Bžoškievičius. Pirmasis buvo išdo raštininkas, Trakų žemės teismo teisėjas, Nemunaičio seniūnas, antrasis – tik išdo raštininkas. Ši ataskaita tokia pat kaip ir kitos. Pagal ją kalykla veikė 1665 10 17–1667 01 15.

Lietuvos Brastos kalyklos žinomos trys ataskaitos. Pirmą ataskaitą 1667 04 01 komisijai įteikė kalyklos valdytojas Stanislovas Vincentas Orda. Jis buvo Lietuvos instigatorius, Žemaitijos kaštelionas. Tą pat dieną ataskaitą įteikė valdinis raštininkas Aleksandras Beinartas, dirbęs išdo raštininku. Trečią ataskaitą pateikė tą dieną T. L. Buratinio privatus valdytojas Cyrus Bandinelis. Panašiausi duomenys yra Aleksandro Beinarto ir Cyraus Bandinelio ataskaitose, skiriasi tik gruodžio mėnesio skaičiai. Tuo tarpu Stanislovo Vincento Ordos duomenys visai kitokie. Išvis Lietuvos Brastos ataskaitos blogos, kai kurios sumos suskaičiuotos neteisingai. Įdomu, kad kalykloje kažkur dingo $2224\frac{1}{2}$ svaro vario. Kalykla veikė 1665 12 04–1666 12 16. Marienburgo kalyklos ataskaitą 1667 04 02 įteikė valdytojas Jonas Andrius Eidziatavičius ir valdinis raštininkas Abramavičius. Abu dirbo išdo raštininkais. Iš ataskaitos aiškėja, kad jos sudarymą kontroliavo A. G. fon Hornas ir jo žmonės, patikrino Lietuvos išdo raštininkas Andrius Kazimieras Osovskis. Kalykloje darbą prižiūrėjo Marienburgo burmistras Zavackis, pavestas Pamario vaivados, Karališkosios Prūsijos išdininko Bankovskio. Kalykloje varis svarstytas Dancigo svarais, kurie buvo lygūs 438,349 g. Kalykla veikė 1666 03 05–1666 10 08.

Daugiausia monetų buvo nukaldinta T. L. Buratinio nuomotose kalyklose: pirmiausia Vilniaus, o paskui Lietuvos Brastos. A. G. fon Hornas daugiausia nukaldino Kaune ir žymiai mažiau Olivoje bei Marienburge.

Kadangi kontraktai buvo netikėtai nutraukti, T. L. Buratinio įgaliotinis ir jo kalyklų privatus valdytojas Angelas Marija Bandinelis komisijai įteikė savo pretenzijas. Jose nurodyta, kad valstybei pagal pirmą kontraktą atiteko 3610199 auksinai ir 15 grašių, sau pasiliko 2707648 auksinus ir 27 grašius, pagal antrą kontraktą – atitinkamai po 658926 auksinus ir 15 grašių bei pagal trečią – po 498500 auksinų. Iš viso išmokėta 8542701 auksinas ir 12 grašių. Išdas buvo linkęs patenkinti tik dalį pretenzijų – 888500 auksinų, nors buvo nenukaldinta monetų už 1166651 auksiną ir 19 grašių. Taigi arendatorius dar turėjo teisę nukalti 278115 auksinų, tačiau jų iškalimo išlaidoms padengti reikėjo nukalti dar tiek pat. Tada visa nukaldintų ir nukaldintinų pinigų suma būtų 9098931 auksinas ir 12 denarų. Vilniuje ir Lietuvos Brastoje nukaldinta šilingų už 7166855 auksinus. Dar reikėtų ten nukaldinti šilingų už 1932076 auksinus ir 12 denarų. Visa tai reikštų, kad T. L. Buratinis išmokėjo nuomą ir pasiėmė pelną, nenukalęs reikiamo kiekio šilingų. Galima manyti, kad tuo specialiai norėta įskolinti valstybę, o vėliau pareikalauti kompensacijos.

Tuo tarpu 1667 04 02 komisijai įteiktoje J. Kryšpino Kiršenšteino ataskaitoje yra tokie skaičiai: vykdant pirmąjį kontraktą valstybei sumokėta 3455008 auksinai nuomos, sau pasilikta 2862840 auksinų ir 12 grašių. Nuomos pinigai išmokėti pagal kvitus sava ir svetimšalių kariuomenei, įvairiems ponams pagal sąrašą. Arendatoriui atiteko pinigai, kuriais sumokėta už 22000 auksinų atgabenimą į Vilnių, bei pinigai, išleisti tos sumos pinigų nukaldinimui. Dar arendatoriui atiteko pirkliais sumokėti pinigai ir išlaidos tų pinigų nukalimui. Taigi valstybei teko apie 65%, o arendatoriui – apie 35% nukaltų pinigų. Pagal antrą kontraktą valstybei sumokėti 268926 auksinai ir 15 grašių, sau pasilikta 958926 auksinai ir 15 grašių. Santykis apie 22%: apie 78%. Sau pasilikta daugiau. Sumos, skirtos valstybei, išmokėtos išdui ir įvairiems asmenims. Be to, kas išvardyta, arendatoriui leista nusikalti papildomai 390000 auksinų šilingais, o jų nukalimui apmokėti – dar 300000 auksinų šilingais. Pagal trečią kontraktą valstybei turėjo atitekti 498500 auksinų ir tiek pat arendatoriui, tačiau viskas liko nuostoliams padengti.

Iš viso išdui sumokėta 3723934 auksinai ir 15 grašių, pasiimta sau 4818766 auksinai ir 27 grašiai. Vilniaus ir Lietuvos Brastos kalyklose nukalta monetų už 7365149 auksinus, 15 grašių ir 12 denarų. Nenukalta monetų pagal visus kontraktus už 1177551 auksiną, 26 grašius ir 6 denarus. Pagal A. Osieckį, tikrinusį ataskaitas, tik už 1166651 auksiną ir 10 grašių. Dar leidžiama nusikalti monetų už 888500 auksinų. Išlaidų jų nukalimui padengti reikėtų dar 278115 auksinų. Iš viso tada reikėtų nukalti šilingų už 1733781 auksiną. Visa pagal kontraktus nukaldintų ir nukaldintinų šilingų suma būtų 9098931 auksinas ir 12 grašių.

Be to komisijai išdininkas tą pat dieną pateikė suvestinę ataskaitą už A. G. fon Horną ir T. L. Buratinio nuomotą kalyklą, čia esama smulkesnių žinių apie išmokėtas ar išleistas sumas. Palyginus šias ir A. M. Bandinelio ataskaitų duomenis matomi tokie skirtumai. Pirmasis kontraktas: išdui nesumokėta dalis už 220000 auksinų gabenimo į Vilnių išlaidoms padengti skirtų pinigų. Antrasis kontraktas: išdui nesumokėta už papildomai leistą nusikaldinti pinigų suma. Taigi nesutampa išmokėtų valstybei ir pasilikėtų sau pinigų sumos. Pagal A. M. Bandinelį, valstybei sumokėta 4767626, o pasilikta sau 3775075 auksinai ir 12 grašių. Tuo tarpu pagal J. Kryšpiną Kiršenšteiną atitinkamai 3723934 auksinai, 15 grašių bei 3641348 auksinai, 11 grašių ir 12 denarų. Įsigilinus į ataskaitas matyti, kad A. M. Bandinelis savo ataskaitose nenurodė virš normos nukaldintų šilingų sumos, dėl to atsirado skirtumai. Aišku, nesutampa ir nukaltina suma – pagal A. M. Bandinelį 1932076 auksinai ir 12 grašių, o pagal J. Kryšpiną Kiršenšteiną – 1733781 auksinas. Sutampa galutinė nukaltų ir nukaldintinų pinigų suma. Kodėl išdas nepripažino gavęs tai, ką tvirtino išmokėjęs arendatorius, neaišku. Juk turėjo būti išmokėta pagal kvitus. Gal tai buvo tik laikinas nesusipratimas. Neaišku ir dėl viršnormio.

Ar A. M. Bandinelis jį norėjo nuslėpti, ar užmiršo įrašyti, galima tik spėlioti. Yra neaiškumų ir dėl A. G. fon Horno kontraktų. Olivoje turėjo būti iškalta šilingų už 5818764 auksinus ir 21 grašį. Iškalta 460391 auksinas ir 6 grašiai. Valstybei atiteko 263308 auksinai, 20 grašių ir 12 denarų, o arendatoriui – 197310 auksinų, 15 grašių ir 6 denarai. Tiesiai išdui sumokėta 184000 auksinų. Po kalyklos uždarymo visais reikalais rūpinosi išdo įgaliotinis ponas Žmuidzkiš. Jo išlaidos buvo 12247 auksinai, kol kas neįtraukti į išdo apyskaitą. Iš tos sumos sumokėta K. A. Montautui alga – 6000 auksinų, už laivo ir vytinės, vežikų ir sargo samdymą šilingų gabenimo metu sumokėta 1300+2330 auksinų, kelionei pas karūnos išdininką išleista 131 auksinas, nuimant baniciją kalyklos darbuotojams išleista 100 auksinų, už kelionę iš Dancigo į Karaliaučių ir už buvimą jame sumokėta 500 auksinų, už vežikus kelionei iš Vilkijos į Vilnių (į Pundzius) – 700 auksinų, vyskupui J. Bialozarui – 500 auksinų, valgiui kelionės metu į Vilnių (į Pundzius) išleista 686 auksinai. Dar, kaip jau buvo minėta, buvo 15703 auksinai A. G. fon Horno ir Žmuidzkišo išlaidų, nepripažįstamų išdo. Olivos vienuoliams išmokėta 2600 ir 3100 auksinų, raštininkui – 1400 auksinų, kalyklos darbuotojams – 1600 auksinų, kasininkui G. K. Kimbarui – 2320 auksinų, nenukaltų skritulių buvo už 4283 auksinus, poniai Gosievskienei neva duota, ko nepripažįsta J. Kryšpinas Kiršenšteinas, 400 auksinų. Ir vėlgi, kaip anksčiau minėta ir aptarta, liko neatsiskaityta už 51130 auksinų, 20 grašių ir 12 denarų.

Pagal J. Kryšpiną Kiršenšteiną, Kauno ir Marienburgo kalyklose 1665 07 06–1668 10 24 turėjo būti nukalta šilingų už 7180000 auksinų. Kaune nukaldinti 425324 auksinai, viršnormio – 23324 auksinai, 6 grašiai ir 6 denarai. Marienburge nukaldinta 650120 auksinų ir 10 grašių, viršnormio – 27580 auksinų, 2 grašiai ir 11 denarų. Iš viso abiejose kalyklose nukaldinta 1126348 auksinai, 18 grašių ir 17 denarų. Valstybei atiteko 563174 auksinai, 10 grašių ir 8½ denaro, arendatoriui – tiek pat. Išdui tiesiogiai įmokėta 40000 auksinų, karaliui padengta valstybės skolos – 158925 auksinai ir 10 grašių. Kauno kalyklos išlaidos buvo 187771 auksinas, 6 grašiai ir 12 denarų. Liko nesumokėta išdui 176450 auksinų, 23 grašiai ir 14½ denaro.

Apie Vilniaus ir Lietuvos Brastos kalyklų veiklą papildomų žinių atskaitoje yra keletas. Vilniaus kalykloje viršnormio nukaldinta už 125864 auksinus, 7 grašius ir 9 denarus, Lietuvos Brastos – 72430 auksinų, 9 grašius ir 3 denarus. Raštininkas suskaičiavo, kad tose kalyklose buvo nukaldinta šilingų už 7365282 auksinus, 26 grašius ir 12 denarų. Skirtumas tarp raštininko ir arendatoriaus sumų – 35496 auksinai ir 24 grašiai. Valstybei atiteko 3723934 auksinai ir 15 grašių, plius 15000 auksinų už auksinų ir sidabrinių monetų kalybą, o arendatoriui – tiek pat be 15 grašių. Liko nenukalta šilingų už 1177418 auksinų, 15 grašių ir 6 denarus. Kadangi išaugo aukso ir sidabro kainos, tai dėl to patiriams nuostoliams padengti arendatorius prašė leidimo monetų nukaldinimui dar 556230 auksinų. Tad visų preten-

zijų suma buvo 1733648 auksinai, 15 grašių ir 6 denarai. Visų kalyklų bendri suvestiniai duomenys pateikti 109, 110 lentelėse.

1666 m. pabaigoje uždraudus kaldinti varinius šilingus, iškilo būtinybė tai įteisinti. 1667 03 07 priimta seimo konstitucija „Kalykla“ (626). Joje išreikšta nuomonė, kad šilingai, šeštakai ir auksinai buvo kaldinami priverstinai, užsienyje jie neturėjo jokios vertės. Todėl seimas nutarė neleisti jų kaldinti, kol nebus priimtas atskiras nutarimas. Tačiau T. L. Buratiniui padarė išimtį, leido kaldinti šeštokus, susitarus su Lenkijos išdininku. Jis turėjo informuoti seimą apie kalybos mastus.

Lietuvai skirtoje konstitucijoje „Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės išdo apyskaita“ informuota, kad Jeronimas Kryšpinas Kiršenšteinas atsiskaitė seimui už išdo administravimo laikotarpį (627). Jam išduotas atsiskaitymo kvitas. Matyt, atsiskaityta ir už monetų kalybą. Tuo tarpu atsiskaitymas už 1662–1664 m. laikotarpį atidėtas iki kito seimo. Už šį laikotarpį turėjo atsiskaityti kasininkas Gabrielius Kimbaras, nes Jurgis Bialozaras buvo miręs. Ataskaita turėjo apimti ir Olivos kalyklos apyskaitą.

Aptariamame seime buvo priimta dar viena konstitucija „Aukso ir sidabro kalykla garbingojo Buratinio skolos apmokėjimui“ (628). Seime sudaryta komisija tuoj pat po jo turėjo imtis monetų kalybos sutvarkymo. Į komisiją iš lietuvių buvo išrinkti du senatoriai – Grigorijus Podbereskis iš Smolensko ir Jonas Kopecas iš Polocko, šeši pasiuntiniai – Andrius Katavičius, Lietuvos raštininkas ir Gardino seniūnas, Kazimieras Kuncevičius, Lydos vaiskis, Jonas Kazimieras Kierdėjus, Gardino karuža, Jonas Karolis Dolskis, Pinsko maršalka, Kiprijonas Povilas Bžostovskis, Lietuvos referendorius ir raštininkas, Aleksandras Hilarijus Palubinskis, Lietuvos raštininkas ir Ašmenos seniūnas. Monetų kalybą sutvarkyti vertė skola T. L. Buratiniui. Kol su juo nebuvo atsiskaityta, nebuvo galima uždaryti kalyklas ir nuodugniau išnagrinėti monetų kalybos perspektyvas. Seimas įgaliojo komisarus įkainoti gryno sidabro markę 30 lenkiškų auksinų. Komisijos veikla nepadarė įtakos situacijai Lietuvoje. Monetų kalyba čia nebuvo atnaujinta.

29:5 Marienburgo kalykla

Išliko žinių apie Marienburgo kalyklos buvimą vietą. 1675 m. Marienburgo ekonomijos revizijos akte yra rašoma, kad Aukštutinėje pilyje, vakariniame sparne, yra rūsys „[...] apačioje su dviem skliautais, taip pat antras su šešiais skliautais, kur šilingai variniai kalti. Prie išėjimo einant, mažas kambarėlis [...] prie jo kryžiuočių virtuvė, kur vėliau buvo kalykla [...]“ (629).

Varinius šilingus imta klastoti. Paminėtini tik svarbesni klastojimo atvejai. Lietuvos vyriausiojo tribunolo instigatorius kaltino Liudviką Ka-

roliną Radvilaitę tuo, kad Slucko valdytojas, Abraomas Bekeris, samdytas Berlyne, Slucko pilyje kaldino varines monetas, už jas supirkinėjo auksines ir sidabrinės monetas, jas gabeno į Prūsiją (630). 1687 m. ten buvo išgabenta monetų už pusę milijono auksinų. Kuo baigėsi ši istorija, nežinoma.

29:6 Kauno kalykla

Kauno kalyklai namas nupirktas 1664 05 07 (631). Kauno suolininkų teismas patvirtino sandėrį tarp Kauno miestiečių Ernesto Hiršfeldo ir jo žmonos Dorotėjos Naugardaitės Hiršfeldienės, taip pat Jokūbo Šenfeldo ir jo žmonos Onos Naugardaitės Šenfeldienės, kuriems teisme atstovavo Tomas Langansas ir Jonas Blumenau, ir Tito Livijaus Buratinio, kuriam atstovavo Bartolomėjus Cinakis. Namas priklausė Danieliui Naugardui, buvo Turgaus aikštėje, tarp Kauno pirklių Povilo Frezo ir Petro Zolmerio namų. Karo metu jis buvo apgriautas. Parduotas už 6000 auksinų. Nustojus veikti kalyklai, jis turėjo likti miesto jurisdikcijoje. Suolininkų teismo nariai Motiejus Kubelskis ir Mykolas Rudzianskis perdavė namą T. L. Buratinio patikėtiniui Jonui Kineriui.

1665 07 06 T. L. Buratinis kalyklos namą perleido A. G. fon Hornui. S. Janušonis manė, kad Lietuvos išdas gražino T. L. Buratinui išlaidas, o paskui leido naudotis pastatu A. G. fon Hornui. Bet įrodymų nepateikė. Kauno magistrato aktuose nuosavybės perleidimas išdui neatsispindi. Pardavimo aktai tik 1668 08 31 ir 1668 09 07 įrašyti į suolininkų teismo knygą. A. G. fon Horno įrengta kalykla veikė 1665 10 17–1667 01 15.

Lietuvos žemės išdininkas Benediktas Povilas Sapiega 1692 10 03 prašė Kauno magistratą perduoti kalyklos namą su inventoriumi Lietuvos išdo darbuotojui Jonui Prozorui. Motyvavo pastato nykimu. Nors veikiausiai kalykla susirūpinta išrinkus naują valdovą ir laukiant aktyvumo monetų kalybos srityje. 1692 10 31–1692 12 01 magistrato sudaryta komisija aprašė kalykloje esantį turtą ir perdavė jį J. Prozorui (632). Atrodo, kad išdas užmiršo paimti pastatą savo žinion, nes 1697 12 05 J. Prozoras toliau jį valdė, nusipirko šalia stovėjusį Petro Zolmerio namą, o 1698 01 18 – dar vieną šalia stovėjusį buvusį daktaro Rudolfo Licėjaus namą. Paskui Stanislovas Prozoras visus namus dovanojo Vitebsko kaštelionui Simonui Siručiu, kuris nupirko Oginskio mūrinį namą bei du Žirgelevskio ir Murynovskio sklypus. Jų vietoje sujungęs tris namus įrengė rūmus. Kauno magistratas 1765–1766 m. bylinėjosi su S. Siručiu, kad jis panaudojo savo rūmų statybai ne tik kalyklos mūro plytas, bet ir dalį jos sienų (633). S. Sirutis tai neigė. 1790 01 13 padūmės surašymo tarifuose kalykla nebefigūravo. Kalyklos vieta pažymėta 1776 m. bylinėjimosi tarp Kauno magistrato ir Bernardinų vienuolyno

dėl pastarojo valdų ribų metu sudarytame plane (634). Kalykla yra buvusi Rotušės a. Nr. 19 namo vietoje. Galimas dalykas, kad naujas namas pastatytas ant kalyklos pamatų. Kalyklos pastato būta 10x25 m dydžio, stačiakampio plano, orientuoto vakarų–rytų kryptimi, galu į turgaus aikštę. Iš turgaus pusės buvo vartai su dviem užraktais. Kairėje pastato pusėje buvo didelis mūrinis dūmtraukis (komin wielki), o po juo – didelė skliautinė krosnis (piec wielki sklepiasty). Toliau buvo nedidelė medinė patalpėlė (budynek drewniany). Dar toliau – antras dūmtraukis (drugi komin), paskui didelis trečias dūmtraukis (trzeci komin) priešais kambarį (przed izba), priemenėje (w sieniach). Dar toliau buvo tas kambarys (izba), besiremiantis į medinį sandėliuką (sklep). Dvi kambario sienos buvo mūrinės, dvi medinės. Toje pat pusėje buvo didelis kambarys (sklep), mūrinis, priešais priekyje buvusią šoninę (komora). Tame kambaryje (sklep) buvo didelis liepinis stalas ir žalių koklių krosnis. Šiame kambaryje buvo didelė šoninė su durimis, turinčiomis užraktus. Čia buvo įrankiai. Virš to kambario (sklep), pastogėje (pod dachem), buvo 52 tigliai ir 20 pakulų drobės gabalų. Palei tą kambarį yra buvęs dar vienas kambarys (izba). Jame buvo trys ažuoliniai kelmai, iš kurių vienas su apatiniu spaudu. Stogas virš didžiojo kambario (izba) supuvęs. Durys į jį buvo dvivėrės, su geležiniais vyriais ir geležiniais lauko sklėsčiais. Jos vedė iš lauko pusės. Dar gale pastato buvo ilgas kambarys (sklep sklepiasty), perpus perskirtas plytomis. Vienoje pusėje buvo priemenė (sień) su dūmtraukiu (komin), o antroje pusėje – kambarėlis (izdebka) su grotuotais langais. Gale pastato (kamienicy) buvo arklinis vilktas (ogród oparkaniony), galiniai vartai (wrota tylne).

Dešinėje pusėje, gale, buvo medinė arklidė (staynia) ir mūrinis rūsys (piwnica) su anglimis. Virš rūsio buvo ratinė (vozownia). Toliau ėjo mūrinė didelė patalpa (wielki rum), kuri tęsėsi beveik iki pastato vartų. Ši patalpa įgilinta iki rūsio dugno. Ten buvo 3 keltuvai su geležinėmis rato grandinėmis. Beveik ties vartais buvo skliautinis rūselis (piwniczka sklepiasta) su dviem grotuotais langais iš rinkos pusės. Toje patalpoje buvo 22 juodų pelenų pusstatinės. Virš tos apatinės patalpos buvo kita patalpa (rum z podwórza) su į kiemą vedusiomis dvivėrėmis durimis. Ten buvo įvairių daiktų, tarp jų 5 volai, dvejios dumplės. Kitame gale gulėjo 13 presų ir kitkas. Lubos buvo apkaltos lentomis, langai išimti, dveji į turgaus pusę. Stogas prakiuręs. Kalykloje buvo aprašytas šis turtas:

- 9 dideli priekalai ir 1 mažas priekalas (wielki pręt, mały pręt)
- 3 geležinės šakės (wydła)
- 6 geležiniai kardeliai (mieczyki)
- 1 mažas geležinis trauktuvas (kołowrotek)
- 1 priekalas ir 28 kūjai (kowadło, młot)
- 5 kūjai
- 8 replės (kleszcz)

1 žarsteklis (kaczorga)
 4 dideli presai (szrubsztak)
 4 maži presai (szrubsztak)
 13 pailgų presų (szrubsztak)
 12 veržliarakčių (klucz do szrubsztaka)
 1 špirakas (szpirak)
 6 samčiai (warząchew)
 209 velenai (wałk)
 32 geležinės detalės tiems velenams (želaza do wałka)
 6 jungės (krzyż)
 5 lankai ratams (obręczki do kół)
 1 prietaisas, panašus į presą (sztuka na kształt szrubsztaka)
 20+? sulaužytų detalių gabalų (kawałków połamanych)
 15 spaudų (stępel)
 4 plieno strypai (pręt stali)
 52 tigliai sidabru (garc)
 19 rietimų pakulų drobės (pakułu płótna)
 2 medinės skrynios su spynom (skrzynia zamczysta)
 anglis (węgiel)
 1 tekėlas (toczydło)
 2 medinės skrynios su ratukais (skrzyni)
 1 didelė medinė skrynia (skrzynia)
 1 skrynia (skrzynia)
 2 didelės odinės kalvės dumplės (mechy skurzane)
 3 geležinės duralės (drzwiczki)
 1 didelis geležinis trikojis (trzyknog)
 3 gražulai geležimi apkaltomis ašimis dviem vežimams (dyszle)
 7 geležimi apkalti ratai (koła)
 2 ratai (bose koła)
 1 balta medinė skrynelė (skrzynia)
 1 kamanos (szory)
 1 lynas keltuvui (lina do windy)
 1 balnas (siodło woźnice)
 1 apatinis spaudas su kelmu (kowadło do wybiania mincy)
 2 trinkos
 1 medinis kryžius kelmui (krzyż drewniany)
 1 geležinė veržlė spaudui (śruba)
 30 lentų (deska)
 13 priekalų (pręt)
 3 ratai su geležiniais lankais (kierady z żelaznemi refami)
 22 pusstatinės pelenų (popiół czarny)
 5 staklės su ratais ir velenais (warsztaty z kołami i wałkami).

Sprendžiant iš kalyklos būklės, dalis inventoriaus, buvusio atvirose patalpose, jau išgrobstyta, ypač smulkesni daiktai, pirmiausia įrankiai. Nors sandėlyje saugoti daiktai ir buvo užrakinti, deja, durys nebuvo užantspauduotos. Todėl lengvai galėjo būti pavogti ir ten buvę daiktai. Sandėlys buvo kambaryje, kuriame stovėjo koklinė krosnis ir liepinis stalas. Pastogėje buvo tigliai ir pakulinė drobė, čia sunešti iš kitur. Prie to kambario buvo dar vienas kambarys, kuriame buvo trys trinkos, viena iš kurių su apatiniu monetų spaudu. Dešinės pusės priekinėje dalyje buvo patalpa, kurioje stovėjo trys skrynios su ratukais. Galbūt čia buvo atvežamos monetos. Šalia esančiame rūselyje buvo juodų pelenų. Matyt, čia nuo monetų buvo šveičiamos apnašos. Virš minėtos patalpos buvo patalpa, kur stovėjo trys skrynios, penkerios staklės su geležiniais ratais ir velenais, apkaustytos geležimi. Čia buvo valcuojamas metalas.

Daugiau ką pasakyti apie tai, kas kur buvo dirbama, nėra galimybės, nes iš inventoriaus matyti, kad vieni daiktai palikti kur buvo, o kiti atnešti iš kitur.

Taigi kalykla naudojo valcavimo stakles metalui valcuoti. Jos buvo sukamos vilkto lynais. Matyt ir dumplės buvo su vilkto lynais. Vilktą traukė ar suko arkliai. Monetoms kalti buvo naudojami spaustuvai. Į ją įtaisytas tokio ilgio sraigtas, kad jis pasiektų rėmų dugną. Sraigto viršuje buvo pritvirtintas kryžiaus ar rato formos smagratis. Pasukus smagratį, prie jo pritvirtintas sraigtas palengva sukdamasis sriegiais žemyn, dideliu greičiu ir didele jėga smogdavo į apatinėje rėmų lentoje esantį daiktą. Spaus tuvas pritvirtintas prie trinkos, kurioje buvo įtaisytas apatinis spaudas. Labai dažnai pasitaikantys šilingai dubliuotu aversu ir reversu rodytų, kad būtent tokie spaustuvai buvo naudojami aptariamam metu Lietuvos kalyklose.

Iš Kauno kalyklos darbuotojų težinomas tik raštininkas Hemsingas (635).

29:7 Lietuvos Brastos kalykla

Lietuvos Brastos kalyklos skirtiniu valdytoju buvo Stanislovas Vincentas Orda, raštininku – Aleksandras Beinartas. Kalyklą valdė T. L. Buratinio patikėtinis C. Bandinelis. Jonas Kazimieras 1666 03 16 kreipėsi į jį laišku, kad sudraustų žydus skriaudžiančius kalyklos darbuotojus (636).

29:8 Paskutinės sidabrinės ir auksinės monetos

1664 m. buvo kaldinami ortai, 1664–1665 m. – trečiokai, 1664–1666 m. – šeštokai, 1664–1665 m. – pusdukačiai ir 1666 m. – dukatai (17 lentelė). Iš 1664 05 28 Jurgio Bialozaro kreipimosi į komisijos komisarus sužinota, iš kur buvo paimtas sidabras monetų kalybai (637). Vilniaus vyskupija kara-

liaus buvo paraginta paskolinti valstybei pinigų. Kadangi pinigų nebuvo, pasitarus su Lietuvos senatoriais, 1664 05 27 nutarta užstatyti Vilniaus kalyklai Šv. Kazimiero koplyčios sidabrą. Pasiskolinta iš kalyklos 27400 auksinų iš reikiamų 200000 auksinų pirmam mokėjimui Lietuvos kariuomenei. Iš jų 13000 auksinų atiduota Žemaitijos seniūnui, Dysnos ir Siebiežo tvirtovių reikmėms, 6000 auksinų – Lietuvos raštininkui Kiprijonui Povilui Bžostovskiui, dar 3000 auksinų – Smolensko pakamariui Jonui Chrapovickiui, vedusiems derybas su Maskva. Be to, pulkininkui Muraškai, Gomelio tvirtovės reikmėms duota 15000 auksinų (matyt, iš kitos paskolos pinigų). Sidabras turėjo būti išpirktas iki 1664 m. Šv. Jono Krikštytojo dienos. Paskola išmokėta variniais šilingais.

Sutartį su Jurgiu Bialozaru sudarė Lietuvos kasininkas (skarbnis, vice thesaurarius) Gabrielius Karolis Kimbaras ir Vilniaus kalyklos raštininkas Dovydas Stanislovas Ambrazevičius.

1664 05 28 kalyklos raštininko laiške prelatui Benediktui Zuchorskiui išvardijamas kalyklai užstatytas sidabras:

14 prabos didelis kryžius,

14 prabos 8 sidabrinės statulėlės prie to kryžiaus,

14 prabos šviestuvus, padovanotas Vladislovo II Vazos žmonos Onos,

14 prabos 4 didelės žvakidės,

14 prabos 12 žvakidžių prie minėto kryžiaus,

2 maži altorėliai,

12 apaštalių prie tų altorėlių,

12 žvakidžių prie tų altorėlių,

didelio altoriaus 4 dalys.

Šį sąrašą pasirašė Benediktas Zuchorskis ir skirtinis izdo raštininkas kalyklai D. S. Ambrazevičius (638).

Sidabras, atrodo, buvo užstatytas sutikus popiežiui. Sidabras negrįžo į koplyčią. Už sunaudotą sidabrą izdas mokėjo išmokas. Viena kartą su karaliaus sąskaita išmokėta iš izdo už Katedros sidabrą 27000 auksinų. Iš jų 23000 auksinų laikyti Zieminoje pas Vainą, o paskui pas Pražmovskienę, 4000 auksinų paskirta Katedros atnaujinimui. Paskui Benediktas Zuchorskis gavo 10000 auksinų, kurie paskirti Didžiojo altoriaus atnaujinimui. Dar 18900 auksinų išieškota iš J. Bialozaro palikimo. Taigi kapitula buvo paskolinusi valstybei 52140 auksinų, iš kurių 18900 auksinų negražino valstybė arba pasisavino J. Bialozaras.

Sidabro buvo užstatyta 800 liejinių (zain, can) svorio. 1675 05 26 prelado Benedikto Zuchorskio apyskaitoje minimas aukso liejinys, 527 $\frac{1}{2}$ dukato svorio, saugomas Katedroje (639). Taigi liejinys svėrė 1846,25 g, tad 800 liejinių – 1477 kg. Žinoma, gali kilti mintis, kad liejinys svėrė žymiai mažiau. 27400 auksinų lygu 822000 grašių. Toks kiekis grašių vertas 178,785 kg sidabro. Tada liejinys sveria 223,48 g. Tačiau verta pagalvoti,

kiek galėjo sverti vien šviestuvus. Veikiausiai nemažiau 100 kg. Arba 12 didelių žvakidžių: kad ir po 10 kg, jau bus 120 kg. O ką kalbėti apie didelio altoriaus dalis. Taigi, buvo užstatytas įspūdingas kiekis sidabro. Lietuvos kariuomenei turėjo būti įmokėta 200000 auksinų. Apskaičiavimai rodo, kad monetų turėjo būti nukalta 226360 auksinų. Kadangi sidabras buvo ne 16, o 14 lotų, tai suma turėtų būti apie 198065 auksinus. Matyt, šie dydžiai sutampa neatsitiktinai. Iš ataskaitos žinoma, kad už sidabrinę ir auksinę monetų kaldinimą izdui turėjo būti sumokėta 15000 auksinų. Dalį monetų valstybė nukaldino savo ištekliais. Duomenų apie taip kaldintas monetas kontraktų suvestinėse nėra.

Jei visas tas sidabras sunaudotas 1664 m., o tai labiausiai tikėtina, nes reikėjo išmokėti pirmąją sumą Lietuvos kariuomenei, tai labai panašu, kad iš jo buvo kalami tik ortai. Taip spėti verčia jų išvaizda, liudijanti apie kalybos skubą. Jų galėjo būti nukaldinta apie 374588 vienetus. Arendatoriaus iniciatyva nukaldinta kitų nominalų monetų: trečiokų, šeštokų, pusdukačių ir dukatų. Sprendžiant iš šilingų kalybos kontraktuose įrašytų sąlygų, valstybei atitekdavo trečdalis ar net beveik pusė nukaldintų pinigų. Taip sidabrinę monetų galėjo būti nukaldinta už 22500, gal net už 30000 auksinų. Žinoma, gali būti ir dar nežinomų sidabrinę ir auksinę monetų kalybos aplinkybių, liudijančių apie didesnes kalybos apimtis. Bet dabar tėra tik pateikti duomenys.

XXX. BANDYMAS GRAŽINTI SKOLĄ T. L. BURATINIUI

1669 m. su Mykolu Kaributu Višnioveckiu buvo sudaryta „Pacta conventa“, kurioje pasižadėta nekalti monetų be senato pritarimo, taip, kaip nutarta 1632 m. seime, ordinaciją suderinti su senatu ir monetų kalybos teisę turinčiais subjektais, dėl šilingų ir timpų priimti sprendimą per karūnavimą (640).

1670 09 09 seime konstatuota, kad Lietuvos skolos kreditoriams siekia 81380 auksinų (641). 1673 01 04 skolos T. L. Buratiniui klausimas atidėtas spręsti kitam seimui (642). Tačiau, mirus Mykolui Kaributui Višnioveckiiui, skolos gražinimo klausimo nebebuvo kaip iškelti. 1674 m. „Pacta conventa“ išreikštas noras greičiau atidaryti kalyklas ir kalti auksines bei sidabrinės monetas pagal Šv. Romos imperijos ordinaciją (643). 1676 m. Varšuvos karūnavimo seimo nutarimo 15 straipsnyje nusiskūsta, kad kalyklos neveikia, iš Lietuvos ir Lenkijos išvežamas auksas ir sidabras, iš svetur privežama blogų monetų (644). Toliau teigiama, kad nuspręsta atidaryti kalyklas, sudaryti seimo komisiją, vadovaujamą izdininkų, kuri, pasitelkusi prabuotojus, paruoštą ordinaciją. Rekomendavo ją rengti atsižvelgiant į kaimyninių valstybių monetas. 16 straipsnyje dėstomas priverstinis monetų kursas: dukatams – 12 auksinų šilingais, taleriams – 6

auksinų, liūto taleriams – 5 auksinų. 70 ortų prilyginta 100 auksinų. Lietuvai priimta speciali konstitucija „Kalykla Didžiosios Kunigaikštystės Lietuvos“ (645). Į monetų kalybos komisiją iš senato paskirti šie lietuviai: Polocko vaivada Kazimieras Jonas Sapiega, maršalka Aleksandras Hilarijus Palubinskis, kancleris Kristupas Pacas, pakancleris Mykolas Kazimieras Radvila ir Andrius Katavičius; iš pasiuntinių: referendorius Kiprijonas Povilas Bžostovskis, Braclavo seniūnas Aleksandras Vaina, Ašmenos maršalka Mikalojus Vladislovas Pšezdieckis, Lietuvos Brastos žemės raštininkas Konstantinas Jonas Šuiskis. Polocko vaivada K. J. Sapiegai, komisijos nariui, liepta atvykti 1676 06 10 į Varšuvą, į sesiją kalyklų atidarymo klausimui svarstyti. Priminta, kad iš kalyklos pelno reikės atiduoti skolą T. L. Buratiniui, kad reikia susirasti kalyklos nuomotoją.

1677 01 14 Varšuvos seime priimta vėl tokio paties pavadinimo konstitucija Lietuvai, panaši savo turiniu į konstituciją Lenkijai (646). Šioje konstitucijoje pažymėta, kad nepavyko padaryti tokios ordinacijos, kuri atitiktų karūnavimo seimo nutarimą, nes pabrango sidabras ir kiti reikmenys. Taigi nepavyko savo ordinaciją priderinti prie Šv. Romos imperijos ordinacijos. Dar joje pareiškama, kad kalykla atiduodama išdininko žinion, pelną reikia atiduoti T. L. Buratiniui, turi būti kaldinamos sidabrinės ir auksinės monetos. Taip pat paaiškinama, kodėl nepavyko perorientuoti monetų kalybos: užsienio monetų kursas nusistovėjo senomis vietinėmis monetomis. Beje, ruošiant naują ordinaciją orientuotasi į 1658 m. ordinaciją. Išdininkui liepta atidaryti kalyklą patogioje Lietuvos vietoje, sudaryti kontraktą, kuriame nurodyti, kokia kalyklos pelno dalis bus atiduota T. L. Buratiniui, pasitarti su komisija dėl kalyklos veikimo trukmės.

Tame pačiame seime pratęstas 1676 m. nustatytas monetų kursas iki kito seimo.

1678 12 15 Gardino seime priimtoje Lenkijos konstitucijoje teigiama, kad 1666 m. uždarius kalyklas T. L. Buratinis turėjo žalos (647). Nutarta jam atiduoti administravimui Lenkijos ir Lietuvos sidabro monetų kalyklas su visu pelnu, nes kito būdo kaip atsilyginti nerasta. Reikalavo kalti tokias monetas, kokias nutarta 1677 m. seime. Išdininkas turėjo valdyti ir kontroliuoti kalyklas. Tuo tarpu Lietuvos konstitucijoje teužsimenama apie skolos T. L. Buratiniui klausimo atidėjimą iki kito seimo. Lenkijoje buvo atidarytos dvi kalyklos: Krokuvos ir Bydgoščiaus. Pirmoji veikė 1678–1685 m., o antroji – 1677–1685 m. Jas 1678–1685 m. administravo T. L. Buratinis. 1685 02 16 Varšuvos seime nutarta uždaryti kalyklas, nes jos davė mažai pelno (648). Prie išdo sudaryta komisija turėjo ištirti apyskaitas, nustatyti, dėl ko nustojo veikusi Bydgoščiaus kalykla, kiek pinigų turėjo būti atiduota valstybės išdui.

Žinių apie Lietuvos monetų kalyklos veiklą beveik nėra (649). Kad 1678 m. kažkas buvo padaryta lietuviškų monetų kalybos atnaujinimui, liudija 1678 12 15 Gardino seimo konstitucija Lenkijai (650). Monetų kalybos Lietuvoje klausimas dar yra dienotvarkėje, nors tuo metu (per du

metus) jau turėjo būti padarytas sprendimas ją atnaujinti ar neatnaujinti. Lenkija apsisprendė greitai ir kalyklas atidarė 1677–1678 m. Niekas nesako ir 1678 12 15 seimo nutarimas atidėti skolos mokėjimą T. L. Buratiniui (651). Tuo metu su juo dar galėjo nebūti sudarytas Vilniaus kalyklos administravimo kontraktas.

1683 01 27 Varšuvos seime nutarta T. L. Buratiniui atiduoti 50000 auksinų iš netiesioginių mokesčių, o likusios sumos išmokėjimo klausimą spręsti kitame seime (652). 1690 02 16 Varšuvos seime nutarta atiduoti 30000 auksinų, o dėl likusios skolos apsispręsti kitame seime (653). Visa skola T. L. Buratinio palikuonims 1764 m. dar nebuvo išmokėta (654). Tų metų Varšuvos seimo priminta, kad dėl skolos kalbėta 1677, 1678, 1690, 1691 ir 1753 m. seimuose. Nutarta apmokėti, jei skola yra reali.

Jono II Sobieskio valdymo metu seimuose lietuviškų monetų kalybos klausimas buvo iškeltas paskutinį kartą Lietuvos valstybės istorijoje. Vėliau seimuose kalbėta apie vietinius pinigus, nieko aiškiai neužsimenant apie galimą jų lietuvišką pobūdį.

XXXI. PASKUTINIŲ LIETUVIŠKŲ MONETŲ KALYBA

Augustas II jau pirmaisiais valdymo metais sulaužė savo įsipareigojimus laikytis Lenkijos ir Lietuvos įstatymų. 1698 m. Leipcigo kalykloje buvo kaldinami lenkiškos kalimo pėdos šeštokai, ortai, taleriai ir dukatai.

1699 06 16 Varšuvos seimo konstitucijoje dėl monetų kalybos kalbama apie jos atnaujinimą (655). Karaliui primenama 1632 m. konstitucija, kurioje skelbiama, kad iš kalyklų gaunamas pelnas priklauso valstybei, kad monetas kaldinti galima tik su Senato pritarimu, kad ordinacija turi būti patvirtinta seime. 1705 11 24 Švedijos atstovai pasirašė sutartį su savo statytiniais Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Stanislovu Leščinskiu (656). Sutarties 26 straipsnyje dėstoma, kad jei Respublikoje bus nutarta kaldinti monetas, tai jų vertė ir kaina turės būti sulyginta su Švedijos monetų. Dar reikalaujama uždrausti Moldavijos šilingų (Sučavos klastočių), liaudyje vadintų „Dumnicze“, apyvartą. Leista kursuoti tvarkingiems vietiniams šilingams vietinėje rinkoje.

1705 m. Augustas II su Rusijos caru Petru I atvyko iš Tikocino į Gardiną, kuriame įvyko lenkų ir lietuvių atstovų suvažiavimas, pavadintas „Generaline konfederacija“. 1705 12 21 suvažiavime priimta konstitucija dėl monetų kalybos Lenkijoje ir Lietuvoje (657). Ja leista atidaryti kalyklas ir kaldinti timpas, šeštokus bei šilingus. Paruošti ordinaciją, reikalavimus kalyklų personalui, apskaičiuoti galimas išlaidas ir pajamas turėjo komisija, sudaryta iš konfederacijos parinktų komisarų, vadovaujama abiejų valstybių išdininkų. Išdininkai įpareigoti prižiūrėti, kad visur būtų kalamos vienodos vertės ir svorio sidabrinės monetos.

Kas buvo padaryta, neaišku. Anglijos pasiuntinys Rusijoje Čarlzas Vitvortas 1707 01 31 pranešė savo vyriausybei, kad 1705 m. Gardine buvo pateikti keli kalybos projektai, o vėliau Lenkijos karaliui Karaliaučiuje nukalta 50000 rublių ta sistema, kuria pagal kursą sudarė 600000 timpų arba 100000 talerių, t. y. dukart daugiau, nei būtų buvę gauta timpų, keičiant jas į rusiškas kapeikas (658). Nors taleris prilygintas 6 timpoms, sidabro jose buvo tik tiek, kiek pusėje talerio. Taigi negalėdamas atidaryti kalyklos Respublikoje, Augustas II susitarė dėl monetų kaldinimo su rusais, kurie buvo įsipareigoję jį remti finansiškai. Kadangi rusai nerado galimybių nukalti lenkiškas monetas pas save, susitarė su Prūsijos karaliumi Frydrichu I. Pagal viską, lenkiškos monetos buvo kaldinamos 1706 m. pradžioje. Kadangi reikalas buvo nelegalus, monetos – šeštokai buvo kaldinamos su klaidinga 1702 m. data, be Lenkijos ar Lietuvos išdininko ženkle, su Leipciogo kalyklos pinigų meistro Ernesto Petro Hechto inicialais. Anot Č. Vitvorto, netrukus ir Maskvos monetų kalyklai buvo duotas įsakymas užsiimti tuo pačiu darbu, nutraukė jį Augustui II reikalaujant, mat, turėjo pagrindo sergėtis, kad klastotų monetų perteklius neatkreiptų dėmesio ir nesukeltų prieš jį nepasitenkinimo šalyje.

1706 m. Maskvoje buvo nukaldinti Lenkijos ortai su klaidinga 1704 m. data, su Ernesto Petro Hechto inicialais. Paskui kaldinti lietuviški trečokai ir šeštokai su Liudviko K. Pociėjaus inicialais ir herbu bei lenkiški šeštokai be išdininko ženkle (18 lentelė). Lietuviški šeštokai kaldinti dar ir 1707 m. Sprendžiant iš visko, galėjo būti nukalta ir lenkiškų bei lietuviškų ortų. Tik jie neišliko. Štai 1707 07 15 I. A. Musinas Puškinas rašė F. A. Golovinui, kad jis pasiuntė timpų, matyt, į rusų kariuomenę, veikusią Respublikos teritorijoje, kurių pusė padaryta su Augusto II vardu (659). Dar Golovino raštelyje, pridėtame prie 1706 m. sausio 19 d. laiško Petru I, teigiama, kad jis rašęs Menšikovui apie timpas ir šeštokus, nusiuntė jų kelis šimtus (660). Taigi rusai jau sausio mėnesį buvo nukalę lenkiškų monetų. Veikė operatyviai. Golovinas prašė Menšikovo tas monetas panaudoti ir duoti žinią, ar jos bus tinkamos. Pateiktas išrašas kiek jos kainavo (661). Golovinas užtikrino, kad darys timpas ir šeštokus, jei gaus nors pusę reikiamo sidabro ar talerių (662). Jis prašė valdovo, kad lenkai, pradėję kaldinti naujas monetas, keletą jų atsiųstų (663). Menšikovas 1706 01 23 atsakė Golovinui, kad apie lenkiškas monetas instruktuos vėliau (664). Kadangi Augustas II prašė nebekaldinti Respublikos monetų Rusijoje, rusai 1707 m. pradėjo kaldinti rusiškus šeštokus ir timpas. Jos buvo kaldinamos dviejose Maskvos kalyklose. Spaudai 1706–1707 m. Rusijoje kaldintoms Respublikos monetoms raižyti to paties meistro ranka. Sprendžiant iš visko, jos gamintos valcavimo staklėmis Kadaševo (Admiraliteto) kalykloje. Spaudus raižė Solomonas Guenas. Panašu, kad su visomis nelegalių monetų kaldinimo akcijomis buvo susijęs L. K. Pociėjus, Petro I bičiulis. Taip leidžia

manyti amžininkų atsiminimai apie Rusijoje kaldintas monetas. Lietuvos Brastos kašteliono Martyno Matuševičiaus, kurio tėvas buvo L. K. Pociėjaus klientas, XVIII a. 6-ojo dešimtmečio atsiminimuose rašoma, kad L. K. Pociėjus su karaliaus žinia kaldino sidabro timpas, kurios buvo 8 grašiais blogesnės už senas timpas (665). Dėl to sukėlė didelį nepasitenkinimą, net pateko į karaliaus nemalonę. Erazmas Otvinovskis rašė, kad Gardino taryboje leista Liudvikui K. Pociėjui atidaryti monetų kalyklą (666). Buvo kaldinami šeštokai su karaliaus vardu ir veidu. Kadangi šios monetos laikytos klastotomis, tai buvo išimtos iš apyvartos. Ant šeštokų buvo raidės LP. Žmonės interpretavo šiuos žodžius kaip „L(udu) P(lacz)“ – žmonių rauda. Niekas nesigailėjo, kai šiuos šeštokus išėmė iš apyvartos. Dar M. Matuševičius užsiminė, kad Bobruisko seniūnas Jonas Frydrichas Sapiega, S. Leščinskio šalininkas, sugavo žydą Nochimą, kuris pas L. K. Pociejų savo pono naudai gamino klastotas timpas (667). M. Matuševičiaus tėvo patarimu, Jonas Frydrichas Sapiega žydą Nochimą paleido. Matyt, žydas Nochimas palaikė L. K. Pociėjaus ryšius su rusais, kaldinusiiais Respublikos monetas.

Kaip matyti, lenkiškų ir lietuviškų Augusto II monetų emisija Maskvoje ir Karaliaučiuje savo pobūdžiu ypatinga. Augustas II, turėdamas menkus Respublikos diduomenės įgaliojimus, davė sutikimą rusams finansinę pagalbą teikti pas save nukaldintomis lenkiškomis ir lietuviškomis monetomis, suderino jų išvaizdą per Lietuvos išdininką. Visa kita jau buvo ne itin skrupulingų rusų problema. Į Rusijoje kaldintas Respublikos monetas galima žiūrėti įvairiai. Pirmiausia, tai netikros lenkiškos–rusiškos ir lietuviškos–rusiškos monetos. Kita vertus, tai nelegalios Augusto II monetos, be didesnės priežiūros kaldintos sąjungininkų rusų savo valstybėje. Nežiūrint visų teisinių aspektų, jas galima laikyti nepaprastųjų aplinkybių sąlygomis kaldintomis Augusto II Lietuvos ir Lenkijos monetomis.

XXXII. PASTANGOS ATNAUJINTI KALYBĄ PO ŠIAURĖS KARO

1717 02 01 Varšuvos seime buvo susirūpinta monetų kursu, priimta bendra ir atskira Lietuvai konstitucija (668). Dukatai turėjo kursuoti 18 auksinių kursu šilingais, taleris – aštuonių auksinių, timpa – auksino ir aštuonių grašių, šeštokas – dvylikos grašių ir dviejų šilingų. Kitų monetų kursą aplinkkraščiuose turėjo paskelbti išdininkai. Tą kursą ruošiasi patvirtinti būsimame seime. Jame nutarta pasitarti dėl monetų kalybos atnaujinimo. Monetos turėjo būti kaldinamos auksinės ir sidabrinės, priderintos prie Šv. Romos imperijos monetų.

1736 m. ekstraordinarinio Varšuvos seimo konstitucijoje vėl pakartoti 1632 m. konstitucijos reikalavimai ir 1717 m. konstitucijoje išreikštas pageidavimas kaldinti auksines ir sidabrinės monetas, priderintas prie Šv. Romos imperijos monetų (669). Tačiau nieko nepadaryta.

Nepaisydamas Lenkijos ir Lietuvos įstatymų, draudžiančių valdovui kaldinti monetas be seimo pritarimo, Augustas III 1749 m. Gubene atidarė kalyklą, kurioje pradėtos kalti lenkiškos–lietuviškos monetos – šilingai ir grašiai. 1752 m. lenkiškos–lietuviškos sidabrinės ir auksinės monetos – pusantroakai, trečiokai, šeštokai, timpos, dvi timpos, taleriai, dvigubi taleriai, pusė augusdoro, augusdorai, du augusdorai kaldinti Leipcige.

Nuo 1753 m. Griuntalyje kaldinti šilingai ir grašiai. Oficialiai visos šios monetos, sprendžiant pagal Leipcigo kalyklos pavadinimą, vadintos „karališkosiomis lenkiškomis monetomis“. Saksoniją 1756 m. okupavę prūsai Leipcigo kalyklą išnuomojo, joje kaldintos sumažintos vertės lenkiškos–lietuviškos monetos. Taigi Augustas III uzurpavo Lenkijos ir Lietuvos monetų kalybos teisę. Frydrichas II, okupavęs Saksoniją, atvirai klastojo karališkąsias Saksonijos monetas.

XXXIII. PINIGŲ KLAUSIMAS XVIII A. LIETUVOS SEIMELIUOSE

Pinigų klausimu nenustota domėtis ir visiškos anarchijos sąlygomis. 1714 m. Lietuvos Brastos seimelis pareikalavo išimti iš apyvartos Maskvos timpas (670). Tuo tarpu 1718 m. Raseinių seimelis siūlė įkurti bendrą Lietuvos ir Lenkijos pinigų kalyklą (671). Trakų 1732 m. seimelis manė, kad reikalinga monetų kalybos komisija (672). 1762 m. Kauno seimelis prašė įvesti geras monetas, siūlė įkurti savo kalyklą (673). Ką reiškė „sava kalykla“, neaišku, nes tas pats seimelis 1758 m. Augusto III Saksonijoje kaldintas lenkiškas monetas manė esant Respublikos legaliais pinigais (674). Netgi nusiskundė, kad jos nevertinamos užsienyje, tad sunku įsigyti ten prekių. Taigi Lenkijos karaliaus monetos laikytos savomis, bet kalyklos Saksonijoje, kur tos monetos buvo kalamos, nesavomis. 1740, 1754 ir 1762 m. Ukmergės seimeliai taip pat reikalavo atidaryti savo kalyklą, uždrausti blogų užsienio monetų apyvartą (675). Tas pats seimelis 1736 m. siūlė šalinti užplūdusias timpas (veikiausiai Prūsijos ortus) ir šeštokus, kurie verčia svyruoti senųjų talerių ir olandų dukatų vertę (676). Panašiai manė minėtas 1758 m. Kauno seimelis (677). Anot jo, senos geros monetos, auksas buvo išvežti į užsienį, o iš ten privežta nepilna-verčių monetų.

Seimeliuose vyravo tradiciniai siūlymai nustatyti monetų kursą, mažinti blogų monetų vertę – timpą prilyginti auksinui, sumažinti olandų dukato vertę, išsaugoti tvirtą talerių kursą. Tai vis priemonės esą stabilizuojančios pinigų rinką.

Net ir iš šių duomenų aišku, kad visuomenėje silpo savos monetų kalybos poreikis, nebeskirti savi interesai nuo Lenkijos visuomenės interesų, toleruota nelegali Lenkijos karaliaus Augusto III veikla monetų kalybos srityje.

XXXIV. VILNIAUS KALYKLOS PASTATO LIKIMAS

1668 06 19 tuščias kalyklos pastatas Vokiečių gatvėje buvo 20 metų atiduotas naudotis Lietuvos išdo raštininkui Andriui Katavičiui (678). Kalyklos pastatas vadintas „Kalykliniu namu“. Andrius Katavičius turėjo jame apsigyventi po sudeginto pastato restauravimo savo lėšomis. Taigi namas buvo apleistas, veikiausiai 1664–1666 m. nenaudotas kalyklos reikmėms. 1714 03 05 kalyklos pastatas atiteko grafienei Antaninai Valdštainaitėi Gelgaudienei Sapiegienei, Lietuvos raštininko Andriaus Kazimiero Gelgaudo žmonai. Prieš tai jis priklausė žydai Hiršai Izraelaičiui (680). 1720 05 17–1720 06 01 grafiene kalyklos pastatą padovanojo trinitoriams. 1755 m. kaip ir 1714 m. buvo sudarytas valdos inventoriūs.

XXXV GARDINO KALYKLA

35:1 Nutarimai atnaujinti kalybą

1764 09 07/13 elekciniame seime valdovui gražinta monetų kalybos teisė (681).

1764 05 07 priimta Lenkijos generalinės konfederacijos Varšuvos konvokacijos konstitucija „Dėl kalyklos ir monetos“, kuria numatyta nuosavų monetų kalyba ir užsienio monetų apyvartos uždraudimas (682). Monetų kalybos projektai, paruošti abiejų valstybių Ekonominių tarybų, turėjo būti pateikti svarstyti kitam seimui. Buvo patvirtintas žemės išdininkų nustatytas užsienio monetų kursas.

1764 04 16 Lietuvos generalinės konfederacijos nutarimu reorganizuotas Lietuvos išdo valdymas (683). Jis pavestas Ekonominei tarybai, susidėjusiai iš žemės ir dvaro išdininkų, senato ir seimo atstovų. Ji turėjo susirinkti 1765 01 02 Gardine. Tokia pat Lenkijos komisija turėjo susirinkti Varšuvoje 1764 08 01. Karaliaus pavedimu 1765 01 10 sudaryta bendra abiejų valstybių Kalybos komisija, į kurią įėjo kancleris Mikalojus Frydrichas Čartoryskis ir pakancleris Antanas Tadas Pšezdieckis (684). Komisija turėjo susirinkti į sesijas du kartus per savaitę, palaikyti ryšius su Ekonominėmis tarybomis. Kalybos komisija aprobavo monetų kalybos projektus, išleido ordinaciją, sudarė kontraktus, įrengė kalyklas Varšuvoje ir Krokuvoje. Jose pradėtos kaldinti naujos monetos. Beje, Konstantinovo žydas Judas Baruchas siūlė atidaryti kalyklas Vilniuje ir Minske. 1765 03 su juo sudarytas monetų kalybos kontraktas, tačiau balandžio mėnesį jis buvo atšauktas (685).

1765 07 16 Lietuvos išdo komisija išdėstė Kalybos komisijai savo nuomonę ir pageidavimus (686). Jos nuomone, 10 milijonų auksinų su-

ma varinėmis monetomis buvo pakankama kraštui. Pageidavo, kad muitinės kas metų ketvirtį informuotų apie monetų kursą užsienyje. Užtikrino, kad Prūsijos šeštakai nekursuos 12 grašių ir 2 šilingų kursu, nes Lietuvoje, o ypač rusiškoje jos dalyje, apyvartoje tėra senos monetos. Nepaisant išdo aplinkraščio, niekas nenorėjo imti naujų šeštokų kita nei 10 grašių kaina. Šis universalas uždraudė naujų prūsiškų šeštokų su karūnomis ir be jų apyvartą. Šios monetos laikytos klastotėmis. Muitininkai įpareigoti konfiskuoti visas aptiktas naujas varines ir sidabrines klastotes. Įskundėjams turėjo atitekti pusė pinigų sumos. Į užsienį leista išvežti tik 100 auksinų sidabrinėmis monetomis. Lietuvos išdo komisija informavo, kad netrukus bus įkurti sidabro žaliavos supirkimo punktai. Supirkimo kaina numatyta tokia, kaip Dancige ar kaimyninėse šalyse, auksu arba geromis monetomis. Dar pasižadėjo Kalybos komisijai pranešti apie varį, kurio sutartas kiekis, davus leidimą, bus atsiųstas, kaip buvo padaryta 1765 03.

Taigi išdo komisija rūpinosi užsienio monetų apyvartos reikalais krašte bei vario pristatymu į Varšuvos kalyklą. Netrukus ėmė rūpintis nuosavų monetų kalyba.

Aplinkraščių dėl monetų apyvartos Lietuvos išdo komisija išleido 1766 08 09 (687). Uždraudė išvežti geras bei įvežti klastotas monetas. 1766 10 09–1766 11 29 (1766 10 06) vykusiame seime priimta konstitucija dėl šeštokų redukcijos Lietuvoje (688). Lietuvos išdo komisijai liepta vietoje 8 grašių ir 2 šilingų kurso nustatyti 8 grašių kursą, išleisti šiuo klausimu aplinkraščių. Taip pat seime priimtas nutarimas nuo 1767 09 01 uždrausti užsienio monetų apyvartą (689).

35:2 Petro Mikalojaus Sadogurskio barono de Gartenbergo pasiūlymai

1768 03 05 extraordinarinio seimo nutarime užsiminta apie naujas kalyklas (690). Apie jas galvoti privertė ši aplinkybė. Į Lietuvą ėmė skverbtis naujos varinės monetos, bet nesimatė sidabrinų. Todėl kalyklų administratorius 1768 04 03 pasiūlė atidaryti kalyklą Gardine (691). Platesnį projektą tuo klausimu pateikė 1768 12 31. Siūlė ten iškalti 25 milijonus auksinų iš aukso ir sidabro bei 3 milijonus iš vario (692). Jis gavo leidimą nukalti monetų už 12 milijonų auksinų iš aukso ir sidabro ir tik po to 1½ milijono auksinų iš vario. Tai atskiras kontraktas, leidžias manyti apie lietuviškų ar bendrų monetų kalybą.

1768 06 08 kalyklų administratorius Gartenbergas, dar nenukalęs Lenkijoje 20 milijonų auksinų pagal seną kontraktą, sudarė naują kontraktą dėl 50 milijonų auksinų iškaldinimo iš Olandijoje nupirkto sidabro ir 6 milijonų auksinų iškalimo iš vario (693). Tie likę 20 milijonų auksinų turėjo

būti iškalti iš vietinių sidabro išteklių. Tačiau administratorius nesilaikė kontrakte numatytų proporcijų, tad 1768 07 17 Kalybos komisija uždraudė kaldinti varines monetas. Kalybos komisija 1768 03 03 informavo apie visa tai Lietuvos išdo komisiją.

Anot jos, sidabrinų monetų buvo nukaldinta už 29600540½ auksino, o varinių – už 5000509 auksinus ir 13½ grašio. 1768 12 10 Lietuvos išdo komisija priėmė rezoliuciją dėl Gardino kalyklos (694). Joje pareiškė, kad daug tikėjosi iš steigiamos Gardino kalyklos. Manė, kad bus kalamos varinės ir sidabrinės monetos tam tikru eiliškumu. Sužinoję apie kontraktą su Lenkija pažeidimus, pabijojo, kad kraštas bus užlietas Gardine nukaltomis varinėmis monetomis. Tvirtino, kad, pagausėjus naujų varinių monetų, dukatai ėmė kursuoti 19–20 auksinų kursu variu.

Lietuvos išdo komisija nutarė neleisti kalti Gardine varinių monetų, kol nebus nukalta sidabrinų. Leisti negalėjo, nes manė paskui būsiančią nepataisomą padėtį. Skeptiškai įvertino galimybę atsigabenti sidabro iš užsienio, vykstant Baro konfederacijos sukeltiems neramumams.

Lietuvos išdas mokesčiais surinktas senas monetas negalėjo ilgai laikyti, nes nuolat reikėjo mokėti įvairias išmokas. Tad nebuvo garantijos, kad bus kas keičiama į naujas sidabrines monetas, atvežtas iš Varšuvos į Gardiną. Komisija pageidavo žinoti, ar Gardino kalykla įrengta ir kada bus pasiruosta sidabrinų ir varinių monetų kalybai. Mat jai reikėjo iš anksto pasirūpinti asmenimis, galinčiais ją prižiūrėti. Lietuvos išdo komisiją tuo metu sudarė šie pareigūnai:

Juozapas Niesiolovskis – Naugarduko kaštelionas,
Antanas Tyzenhauzas – prezidentas,
Steponas Olendskis – komisaras,
Mykolas Korvinas Kasakauskas – raštininkas,
Jurgis iš Hanuso Leparskis – išdininkas,
Jonas Volkovickis – stalininkas,
Zenonas Vyslouchas – išdo komisaras,
Bernardas Svykovskis – išdo komisaras,
Simonas Zavistovskis – komisaras.

1769 01 04 savo nuomonę apie Lietuvos išdo komisijos sprendimą išreiškė kalyklų administratorius Petras Mikalojus Sadogurskis baronas de Gartenbergas (695). Jis pareiškė, kad kalant pirmuosius monetų milijonus iš vietinių resursų, buvo sunkumų. Dėl neramių laikų negalima buvo transportuoti sidabro ir dėl to vėliau nukalti reikiamo kiekio sidabrinų monetų. Iš Lietuvos negauta jokios pagalbos. Tad administracija niekuo dėta dėl nesėkmių. Leidus Kalybos komisijai, nutarta nupirkti sidabro užsienyje. Administratorius norėjo kuo greičiau atidaryti Gardino kalyklą, nes per visą reformos metą Lietuvoje nieko nebuvo padaryta. Anot jo, susitarta su Kalybos komisija, kad sidabrinės monetos bus kalamos Varšuvoje, o varinės – Gardine. Finansinėms operacijoms vykdyti iš Varšuvos bus atvežama sidabrinų pinigų.

Lietuvos išdo komisija laikėsi nuomonės, kad ir Gardine turėjo būti kalamos sidabrinės monetos. Administratorius komisijai įrodinėjo, kad sidabrą atvežti iš užsienio į Gardiną nesaugu. Be to, tokiu atveju reikėtų papildomų žmonių ir amatininkų, instrumentų, mašinų ir pastatų. Tiek, kiek reikėjo ir Varšuvos kalyklai. Tai bus brangu išdui ir mažai naudos. Anot Gartenbergo, 1767 m. konstitucijoje nenurodyta, kur turi būti kaldinamos varinės, o kur sidabrinės monetos, taigi jo pasiūlymas neprieštarauja konstitucijai. Dėl proporcijų nesilaikymo kalant monetas jis sutiko. Žadėjo 1769 m. nukalti 25 milijonus auksinių sidabrinių monetų Varšuvoje ir 3 milijonus auksinių varinių monetų Gardine. Pasižadėjo nekalti varinių monetų Gardine, kol nenukals 12500000 auksinių sidabrinių monetų Varšuvoje. Įsipareigojo siųsti į Gardino kalyklos keityklą sidabrinių monetų, reikalingų keitimui į kursuojančias monetas.

35:3 Gardino kalyklos uždarymas

1769 01 11 Lietuvos išdo komisija priėmė galutinę rezoliuciją dėl Gardino kalyklos (696). Ji priminė, kad varinės monetos buvo kalamos siekiant pelno. Konstatavo, kad nukalta 5700000 auksinių sidabrinių monetų Varšuvoje. Dar daug jų nenukalta. Proporcijų tarp varinių ir sidabrinių monetų gamybos reikia laikytis. Varinių monetų suma jau beveik iškalta. Dėl to jų gamyba uždrausta Lenkijoje, įspėta Lietuva. Lietuvos išdo komisija nutarė sustabdyti Gardino kalyklos atidarymą. Sprendimą motyvavo tuo, kad Lietuva kenčia dėl blogų monetų apyvartos, didelė dalis jos išdo įplaukų iškeliauja į Lenkiją. Atidarius Gardine kalyklą ir pradėjus joje kaldinti varinės monetas bei į jas keisti sidabrinės, tuoj iš Lietuvos, kurioje kursavo tik keliolika milijonų monetų, būtų išvežtos visos sidabrinės monetos. Nelabai tikėta, kad pavojingomis aplinkybėmis galėjo būti atvežtas sidabras ir kad Varšuvoje bus nukalti pakankami kiekiai sidabrinių monetų.

Įvertinus visas aplinkybes galima tvirtinti, kad mintis įkurti kalyklą Gardine kilo konfederatams užėmus Krokuvos kalyklą. Lietuvos išdo komisija planavo, kad Gardine bus kalamos lietuviškos arba bendravalstybinės monetos. Tuo tarpu kalyklų administratorius planavo čia kaldinti Lenkijos monetas.

Dėl ko žlugo planas atidaryti kalyklą Gardine, kai jau nedaug trūko iki jos darbo pradžios? Pirmiausia, dėl konfederacijos sukeltų neramumų nebuvo galima supirkinėti ir transportuoti pinigų ir žaliavas. Buvo užimta Krokuvos kalykla, patirta nuostolių. Nerealų buvo užpirkti sidabro užsienyje. Dėl viso to neišlaikytos monetų kalybos proporcijos, numatytos kontrakte. Dėl kalybos komisijos principingumo nebuvo leista vykdyti kalybą kitomis sąlygomis. Administratorius, norėdamas išvengti nuostolių, buvo priverstas likviduoti Gardino kalyklą.

1769 01 27 vieno Gardino miestiečio laiške rašoma, kad buvo viltis naują kalyklą įsikursiant tame mieste, kad iš Varšuvos atvežto sidabro bus kalamos monetos (697). Dalį sidabro norėta skirti ir Kaunui, jo reikmėms. Bet išdo komisija uždraudė tai daryti dėl Lietuvai galimų žalingų pasekmių. Gardino kalyklai skirti 3000 auksinių kitą savaitę, t. y. vasario pradžioje, turėjo būti sugražinti į Varšuvą. Ten grįžo ir pinigų meistras.

Iš šio laiško sužinoma, kad kalykla likviduojama tuoj po išdo komisijos sprendimo. Dar aiškėja, kad būta kažkokių planų atidaryti kalyklą Kaune. Matyt, dėl patogumo pristatyti sidabrą. Bet kas buvo konkrečiai padaryta, neaišku.

Lietuvos išdo komisija pasisakė už Gardino kalyklos atidarymo sustabdymą, bijodama atsakomybės už nuostolius rinką užpildžius varinėmis monetomis ir dėl to pakilus sidabrinių monetų kainai. Bet taip darydama visiškai nenumatė, kas bus su Gardino kalykla ateityje, jei ji nebus atidaryta tuo metu.

35:4 Užuominos apie Kauno kalyklą

Apie ketinimą atidaryti kalyklą Kaune kalba ne tik minėtas nežinomas Gardino miestietis, bet ir kiti duomenys.

XVIII a. viduryje Vitebsko kaštelionas Simonas Sirutis, sujungęs tris namus Kauno kalyklos pastato kaimynystėje, pasistatė rūmus. Ir štai Kauno miesto magistratas apkaltino Simoną Sirutį, kad jis savo rūmų statybai panaudojo ne tik tai buvusios pinigų kalyklos plytas, bet ir dalį jos sienų. Byla buvo sprendžiama 1765 11 19, 1766 01 12 ir 1766 07 08 (698). Galima manyti, kad visas šis sujudimas dėl kalyklos pastato buvo neatsitiktinis. Kai vyko Simono Siručio rūmų statyba, kalyklos ardymas niekam nerūpėjo. Įdomu, kad tai vyko magistrato pašonėje. Parūpo tuo metu, kai veikiausiai išdas ėmė domėtis kalykla. Pavyzdžiui, Lenkijos išdo komisija 1765 03 30 liepė atgabenti į Varšuvą Bydgoščiaus kalyklos inventorių. Kažkas turėjo būti daroma ir su Kauno kalyklos inventoriumi, jei jau nebuvo padaryta anksčiau. Kaip ten bebūtų, nieko konkretaus dėl Kauno kalyklos atidarymo nebuvo padaryta, nes 1776 m. konstatuojama, kad jos pastatas sugriuvęs, taigi be čia kažkada saugoto inventoriaus (699). Jei tas inventorių nebuvo žuvęs per paskutinį karą su švedais, tai galėjo būti išvežtas į Varšuvą.

Nors jau pareikšta nuomonė dėl Gardine planuotų kaldinti monetų priklausomybės, reikėtų pasvarstyti šį klausimą smulkiau. Nėra tokių duomenų, kurie leistų vienprasmiškai tvirtinti, kad Gardine planuota kaldinti bendravalstybines ar Lietuvos monetas. Bet kai kurios interpretacijos įmanomos.

35:5 Gardine numatytų kaldinti monetų pobūdžio klausimas

1765 m. kaldintuose Lenkijos pirmuosiuose grašiuose yra įrašas „GROSSVS POLONICVS“, o trečiuojuose – „GROSSUS POLON TRIPLEX“. Šie įrašai kažkam nepatiko. Tų pat metų monetose atsirado įrašai „I GROSSUS REG POL M D L“ ir „GROS III POL M D LIT“. Bet vėliau trečiuojuose vėl pradėtas naudoti senesnis įrašo variantas. Vieno sidabrinio grašio vertės monetose, kaldintose nuo 1766 m., yra įrašas „1 GR R POL M D L“. Taigi įrašas, teigiantis, kad moneta yra Lenkijos ir Lietuvos iki pat šių valstybių darinio paskutinio padalinimo, buvo naudojamas tik variniuose grašiuose. Sidabrinuose grašiuose jis naudotas iki 1782 m. Visose kitose monetose Lietuva nutylima. Matyti, kad neturėta aiškaus nusistatymo dėl monetų priklausomybės. Pagal juridines normas tai turėtų būti dviejų valstybių bendros monetos. Tačiau praktikoje jos buvo leidžiamos kaip Lenkijos monetos. Lietuvos valstybingumas tuo metu jau laikytas fikcija. Maždaug taip Lenkijos ir Lietuvos santykių koliziją suprato ir baronas Gartenbergas. Sudarė kontraktą su Lietuva, tačiau planavo jai kalti lenkiškas monetas. Nors buvo įsipareigojęs kalti auksines ir sidabrines monetas, nepasirūpino tam sudaryti sąlygas, manė, kad Lietuvai, kaip eilinei Lenkijos provincijai, pakaks apsirūpinti varinėmis monetomis. Labai galimas dalykas, kad Lietuvos išdo komisija sustabdė Gardino kalyklos atidarymą ir dėl to, kad ją norėta paversti lenkiškų monetų emisijos vieta. Ką gi kitą galėjo reikšti tik varinių monetų kaldinimas joje. Valstybei reikėjo plataus asortimento įvairių metalų monetų. Nedrąsu tvirtinti, kad Lietuvos išdo komisija siekė kaldinti lietuviškas monetas. Nors tam teigti ir yra pagrindas. Lietuvos išdo komisija bandė puoselėti Lietuvos valstybingumo simbolius. 1765 m. nukaldintame auksiniame svarelyje matomas Vytis, data ir du raktai – išdininko simbolis (700). Tuo tarpu Lenkijos išdo svareliuose matomas Erelis (701). Bet drąsiai galima teigti, kad, Lietuvos išdo komisijos nuomone, Gardine turėjo būti kaldinamos bendros Lietuvos ir Lenkijos monetos.

Prasidėjus neramiems Jungtinės valstybės gyvavimo laikams, pinigų kalybos klausimas Lietuvoje buvo paliktas likimo valiai. Praktiškai ji liko nuošalyje nuo Lenkijoje įvykdytos pinigų reformos.

1772 m. išvardyti Gardino kalyklos darbuotojai (702):

- Rendantas – Jonas Severinas Drostas,
dirbęs Varšuvoje 1770–1772 m.,
- Prabuotojas – Efraimas Brenas,
dirbęs pinigų meistrų Varšuvoje 1774–1792 m.,
- Kasininkas – Jonas Loeve,
- Raižytojas – Greifenšteinas,
- Asistentas – Jonas Kristijonas Štokmanas,
dirbęs prabuotoju Varšuvoje 1774–1794 m.

Kalybos komisijos sudėtis buvo tokia:

- Mikalojus Frydrichas Čartoryskis – kancleris 1765–1774 m.,
- Antanas Tadas Pšezdieckis – pakancleris 1765–1772 m.,
- Augustas Mošinskis – Lenkijos didysis stalininkas ir
Lietuvos išdininkas 1765–1782 m.
- Juozapas Potockis – raštininkas 1766–1792 m.,
- Joachimas Chreptavičius – pakancleris 1775–1794 m.,
- Antanas Bazilijus Dzieduščyckis – raštininkas 1787–1794 m.